

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ
ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ
ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД
ГОДИНА XLIII
БРОЈ 4 / '01

С А Д Р Ж А Ј

ТЕОРИЈСКИ РАДОВИ

- Др Владимир Кривокапић* 421 САВРЕМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У КРИМИНАЛИСТИЦИ
- Др Мирослав Јевтовић* 442 НАСТАНАК И ПРАВЦИ РАЗВОЈА МОРАЛА ПОЛИЦИЈСКЕ ПРОФЕСИЈЕ - ПРИЛОГ ТРАСИРАЊУ ИСТОРИЈЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ЕТИКЕ (II)
- Др Миодраг Јовић* 459 ДА ЛИ ЈЕ ПСИХОПАТСКА ЛИЧНОСТ ОБАВЕЗНО И КРИМИНАЛНА ЛИЧНОСТ

СТРУЧНИ РАДОВИ

- Татјана Васић* 482 КРИЈУМЧАРЕЊЕ ОПОЈНИХ ДРОГА И НАРКОМАНИЈА У СРБИЈИ – аналитичка студија –

ИСТОРИЈА ПОЛИЦИЈЕ

- Др Богољуб Милосављевић* 525 ПОЛИЦИЈСКЕ УСТАНОВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Томас Фелтес* 541 КОНЦЕПТ НУЛТЕ ТОЛЕРАНЦИЈЕ (превод М. Ралић)

ПРИКАЗИ

- Бојан Димитријевић* 549 НОВЕ КЊИГЕ О БУГАРСКОЈ ПОЛИЦИЈИ И СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ
- Љиљана Морић, Милица Тошић* 557 С. Џонсон и др.: „ЗАШТО СЕ ФИРМЕ КРИЈУ? МИТО И НЕЛЕГАЛНА АКТИВНОСТ НАКОН КОМУНИЗМА“

ТЕОРИЈСКИ РАДОВИ

Проф. др Владимир КРИВОКАПИЋ,
Полицијска академија

САВРЕМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У КРИМИНАЛИСТИЦИ

Резиме: У раду Савремене тенденције у криминалистици аутор разматра три актуелна криминалистичка питања која се односе на: стање и перспективе превентивне криминалистике, криминалистичко поступање у кривичном поступку и криминалистичку употребу, односно злоупотребу техничких средстава и техничких достигнућа. Уз критички осврт на постојеће стање аутор истиче низ веома конструктивних предлога у циљу квалитетнијег и успешнијег решавања ових питања имајући, пре свега, у виду нужност ефикаснијег друштвеног супротстављања криминалитету.

Сходно томе, аутор у вези превентивне криминалистике инсистира на њеном концепирању, програмирању и реализовању заснованом на етиолошким и феноменолошким карактеристикама криминалитета, повезујући тако криминалистичко поступање са социјалном превенцијом. С обзиром на недовољну и неадекватну примену криминалистике у кривичном поступку, аутор се залаже за потпуније усвајање знања и едукацију органа правосућа из области криминалистике, што би допринело ефикаснијем кривичном поступку.

У односу на треће питање аутор оправдава примену техничких средстава пре свега од стране полиције у циљу откривања кривичних дела и учинилаца, између осталог, и због све веће злоупотребе ових средстава од стране криминалаца. Криминалистичку примену ових средстава аутор условљава прецизним правним регулисањем и пуном заштитом уставних права и слобода грађана.

Треба имати у виду да приликом откривања тајног криминалног организовања примена појединих класичних средстава, ако је уопште могућна, појачава ризик од деконспирације чиме се доводи у питање успешност откривања кривичних дела и откривање извршилаца. Осим тога класични методи касне за брзином и креацијом којом се одвија организовани криминал који собом носи најтеже последице.

Према томе нема оправдања за одбацивање односно искључивање могућности примене савремених техничких средстава у супротстављању најтежим облицима криминала, наравно под условом потпуног поштовања уставних права и слобода грађана и веома прецизног правног регулисања.

При томе треба наћи рационалну сразмеру између заштите уставних права и слобода и реалне опасности да се униште људски животи, материјална добра и слично. Ако се униште људски животи, а због заштите осталих права онда таква заштита губи основну сврху и постаје бесмислена.

СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ПРЕВЕНТИВНЕ КРИМИНАЛИСТИКЕ

Већ одавно преовлађује схватање, пре свега оних који се баве проучавањем друштвене патологије и истраживањем криминалитета, да репресија није једини пут, а да је превенција примарни циљ коме тежи свака криминална политика. Основни проблем превенције је међутим, у њеној концепцији и примени. Опште је мишљење да је основни услов успешне превенције суштинско познавање корена, услова и узрока у којима криминалитет настаје. Међутим, чињеница је да претежан број теоретичара анализира узроке криминалитета на начин који не омогућава њихово стварно сагледавање. Сасвим је нормално да уколико се не познају стварни узроци криминалитета, њихово узајамно дејство и међузависност, на њих је немогуће превентивно деловати. Превентивно деловање остаће без резултата и ако се делује само на неке од кримногених фактора.

Ако погледамо криминалистику као практичну делатност видећемо да се она највећим делом реализује у непосредној пракси полиције и то углавном постделиктно. Значи она се реализује у највећој мери тек када се изврши кривично дело, односно када је наступила криминална последица, као делатност неопходна да се открије деликт и извршилац, и расветли криминални догађај у целини. Мора се признати да и поред нужности и неопходности таквог криминалистичког поступања оно у суштини представља закаснило друштвено реаговање. Криминална последица је већ наступила, а њу је веома тешко, а понекад и немогуће санирати или отклонити. Значи, криминалистика у практичној примени има две основне карактеристике. Реализује се скоро искључиво у пракси полиције и то онда када дође до криминалног испољавања.

Законски прописи у знатној мери ограничавају поље деловања криминаликтике на постделиктно поступање: ЗКП, КЗ у мери у којој се може односити на криминалистичку делатност, затим Закон о унутрашњим пословима и др. Криминалистика која је по садржају и креативним могућностима много шира од законских норми, у практичној реализацији обично не излази из обавезног законског оквира иако постоје велике могућности њеног експонирања и онда када још увек нису стечени основи сумње о кривичном делу и извршиоцу.

Криминалистика се не може посматрати ван контекста друштвених односа и друштвених потреба да се криминалитет смањи или прецизније да се доведе у неки друштвено подношљив обим и садржај. Као наука криминалистика се мора посматрати и у односу и садејству са другим наукама које за предмет имају криминалитет (Кривично право, материјално и процесно, Криминологија, Пенологија, Виктимологија, Судска медицина, Криминална политика као наука о друштвеном организовању на супротстављању криминалитету). Криминална политика као наука и као практична дисциплина има две основне компоненте: криминалну превенцију и криминалну репресију, које се исцрпљују у друштвеној активности на спречавању (превентиви) и сузбијању (репресији) криминалитета.

Да ли постоји превентивна криминалистика и где је данас и убудуће њено место међу криминалистичким наукама. Може се рећи да за сада не постоји посебно научно и теоријски утемељена криминалистичка наука која је усмерена на спречавање вршења кривичних дела, која има превентивни циљ и метод и превентивни ефекат у практичном реализовању. Ако је спречавање криминалитета идеал сваког друштва онда би криминалистичка превенција требало да буде основни програм рада сваког криминалисте. Наравно, да то за сада није могуће, јер је стопа извршеног криминалитета толика да би претерана превенција била нецелисходна криминално политичка мера у процесу супротстављања криминалитету. За сада је целисходно да обе компоненте буду у одређеној сразмери која је криминално-политички оправдана.

Не упуштајући се у превенцију криминалитета у општем смислу, осврнућемо се на оне њене недостатке које се у пуној мери рефлектују и на превентивну криминалистику.

Није непознато да у криминалистичкој науци већ одавно постоје идеје, па и концепције превентивној криминалистици. Када је реч о овим идејама у њима се превентивна криминалистика често поистовећује са појмом криминалистичке превенције или пак оним делом поступања полиције који се може означити као примена појединих овлашћења, с циљем да се спречи вршење кривичних дела. Наравно, да се не може поистовећивати једна наука или део науке са практичном делатношћу. Нужан је научни пролаз, као и методолошки конципиран и теоријски утемељен садржај и предмет из чега тек треба да произиђе практична реализација, такође заснована на истраживању узрочности и манифестовању криминалитета.

То значи да превентивна криминалистика као део криминалистичке науке, мора да налази свој ослонац у криминолошкој науци, пре свега њеним етиолошким и феноменолошким садржајима, затим виктимологији као науци о жртви и њеној заштити, што је један од основних циљева превенције криминалитета, али и превентивне криминалистике.

Посебно упориште такође са теоријског и практичног аспекта, превентивна криминалистика по природи своје функције мора тражити у тзв. криминалној политици чије су основне компоненте и главни садржај превенција и репресија криминалитета.

Развој демократских односа у друштву, као и бројних делатности пре свега информатике и комуникација, стављају у другачији однос органе полиције са јавношћу, што овим органима пружа веће могућности спречавања нежељених појава, а што такође представља допринос заживљавању превентивне криминалистике. Управо на овај начин настаје могућност укључивања у супротстављање криминалитету у најширој друштвеној основи. То је посебно значајно када је у питању етиолошка компонента и допринос оних друштвених сектора у чијем крилу настају и узроци криминалитета. Додуше трагање за узроцима криминалитета данас је неизвесније и теже него икада до сада, јер

би друштво себе довело до апсурдне ситуације да открива узроке у себи самом и својим највишим односима и функцијама.

Превентивна криминалистика за разлику од репресивне покривала би далеко шире криминогено подручје, односно излазила би из оквира основних функција државних органа и њихове законом нормиране делатности која се односи на постделиктно криминалистичко поступање.

Репресивна криминалистика у својој практичној реализацији оставља обиље етиолошког и феноменолошког садржаја који је за сада недовољно искоришћен у превентивном циљу. Реч је о бројним информацијама до којих долази полиција и органи правосуђа чије информативне и аналитичко-статичке службе могу у знатној мери да осветле појаву са различитих аспеката, чиме и сама превенција добија на својој основности. Аналитичке и информатичке службе нарочито органа унутрашњих послова обухватају свеукупни садржај криминалистичког рада полиције: криминалистичку обраду, криминалистичку контролу, саобраћајну и укупну деликвенцију и др. Компјутерска техника на пример све више продире у ову област. Помоћу ње се региструју поједини елементи великог броја случајева многобројних кривичних дела и учинилаца.

Криминална политика у једној земљи зависи у великој мери од тога како полиција и органи правосуђа обављају своје задатке у супротстављању криминалитету и она ће бити успешна ако се под утицајем такве политике антикриминална делатност ових органа усмерава и реализује на превентивном плану. Наравно у томе ће у великој мери имати утицаја и развој демократских односа у друштву.

Треба међутим, имати у виду да данас мали број земаља примењује превентивну активност на бази предвиђања криминалитета које за основу има научну методологију упркос чињеници да су за то створени неки од предуслова. У овај домен спадала би научно промишљање и истраживање о прикривеном криминалитету и такозваној „тамној бројци“. На основу научног проучавања било би могуће сачинити одређене прогнозе и конципирати одређене превентивне мере, с циљем утврђивања опасних тенденција криминалитета и његовог предупређења. Када је међутим у питању ефикасност криминалне политике на овом плану њу демантује све већи пораст или стагнација криминалитета, као и његова све обимнија тамна бројка.

Данашња криминална политика није у стању да пресудније утиче на криминалитет упркос савремених метода и преношења антикриминалне активности на нове друштвене механизме. Криминалитет и даље расте, односно стагнира, тиме што поприма све перфидније методе које неретко прати и брутално насиље. Његове најопасније форме данас се увелико вежу за организовани криминалитет и корупцију код којих је тамна бројка посебно изражена. Овако моћном криминалном механизму који значајно доприноси општој криминализацији, друштво се супротставља организујући разне групе за заштиту и поједине сличне друштвене институције, чији је задатак спровођење одбрамбеног механизма против криминалитета и других друштвено негатив-

них појава. У питању су ипак интереси ужих друштвених група што је њихов основни недостатак у програмирању и реализацији превенције криминалитета на општем друштвеном плану. Развој демократских односа у друштву несумњиво би могао да доведе и до ширења превенције и изван оквира ужих интересних група. У оваквим криминополитичким оквирима могуће је уочити и место и тренутне могућности превентивне криминалистике. Превентивна криминалистика треба да користи аналитичко статистичке и друге оперативне податке и информације репресивне криминалистике који се највећим делом могу прибавити преко информационих служби органа унутрашњих послова, органа правосуђа и других органа (финансијска полиција, инспекције, царина и др.). То су подаци о општим и посебним карактеристикама криминалитета узроцима и условима криминалних појава.

Планирање превенције мора у основи да има као основну компоненту прогнозу криминалитета на бази истраживања његове узрочности и појавних облика, као и општих карактеристика, с једне и организоване друштвене акције у његовом сузбијању, с друге стране.

Проучавање криминалитета у горе наведеном смислу за одређени временски период уз друге неопходне елементе може да пружи значајан прогностички елемент криминалног испољавања. Један од значајних услова постојања превентивне криминалистике је управо њена заснованост на научно истраживачком раду. На ширем научном плану недостаје једна шири научна креација која би превенцију програмирала и реализовала, односно учинила је примамљивом. Утолико пре постоји потреба за формирањем научно истраживачких институција чији би предмет истраживања био криминалитет са феноменолошког, етиолошког и наравно криминалистичко превентивног аспекта, а затим мере, радње и средства превенције с циљем њиховог изучавања и унапређења.

Предмети изучавања би по правилу требало да буду и социјално патолошке појаве, као и други криминогени фактори. То би у сваком случају допринело реализовању криминолошке и криминалистичке превенције као садржаја две и међусобно зависне и проблемски усклађене научне дисциплине.

Треба имати у виду да опредељеност за превентивно супротстављање криминалитету зависи од многобројних фактора међу којима су и спремност одређене земље (друштва) да приступи уклањању друштвених корена и узрока криминалитета насупротив традиционалној пракси да се сукобљава са последицом. Иако су друштвене, односно криминално-политичке потребе за превентивним супротстављањем криминалитету велике због нараслог обима криминалитета и то оног друштвено најопаснијег, још увек смо далеко од једног научног осмишљеног концепта превентивне криминалистике. Између осталог, у питању је недостатак научних истраживања у области превентивне делатности што све чини да се не може аргументовано бранити став о изузетној потреби превенције. Превентивна делатност појединих органа (полиција, правосуђе) данас је више присутна са ширег ванправног аспекта него

што им то закон налаже као обавезу. Законску регулативу превентивне криминалистичке делатности је скоро немогуће приказати издвојено, јер је углавном сва криминалистичка делатност законски нормирана као постделиктна.

Шта би требало и било могуће урадити у циљу унапређења превентивне криминалистичке делатности па самим тим и превентивне криминалистике?

Превентивна криминалистика, као што је назначено има и мора тражити своје упориште у криминалној политици. Однос криминалне политике и криминалистике је корелативан, јер се на основу одређених знања до којих се долази научним и стручним криминалистичким третирањем криминалних појава може утицати на одређену концепцију криминалне политике, њене оквири и смернице. То се пре свега односи на прикупљање информација о ефектима одређених мера истраживања о кретању криминалитета, његовим новим облицима и стручним знањима до којих се може доћи само уз помоћ криминалистичких метода. Криминална политика с обзиром да представља много шири и практични оквир о криминалитету мора делимично да залази и у многобројне друге односе и процесе (социјалне, економске, политичке, обичаје, морал, културне и образовне процесе) а самим тим и њена садржина представља делом синтезу ових односа. Отуда је и корелација односа превентивне криминалистике и криминалне политике веома изражена. Посебно због тога што криминална политика мора водити рачуна о основним односима и процесима који нужно утичу на криминалитет пре свега са етиолошког аспекта. Са овог аспекта превентивна криминалистика преко криминалне политике улази из уског практичног у домен ширих друштвених односа. Када су у питању недостаци превентивне криминалистике треба имати у виду све недостатке превенције криминалитета, јер се оне у пуној мери односе и на превентивну криминалистику. Ако пођемо од законске обавезе криминалистичког поступања оно се као што је речено највећим делом односи на репресивно поступање. Превентивна криминалистичка делатност је у правним прописима минимално регулисана и то на уопштен начин. Једна потпунија законска регулатива о превентивној делатности је неопходна пре свега у законима о полицији или пак у посебном закону о превентивној делатности. То би свакако био значајан нормативни основ за научно конципирање превентивне криминалистике. Треба међутим, имати у виду да је подручје превентивне делатности теже законски нормирати за то што је данас тешко предвидети све облике будућег криминалног испољавања да би се прецизнијим законским одређењем превентивних мера утицало на њихове узроке који би као такви остали недовољно изучени. Неки од тих узрока су нарочито у последње време ван објективних могућности друштва да на њих ефикасније утиче.

Још увек преовладавају ставови да је криминалистика репресивна (постделиктна) наука о криминалитету, која треба да доноси искључиво непосредне резултате, а ти ставови су често кочница у ангажовању појединих органа на плану превенције.

Резултати превентивног поступања и тамо где постоје нису видљиви, атрактивни, па ни афирмативне као код репресивног, због чега њихово вредновање иде на штету превентивног рада. Самим тим резултати репресивног, постделиктног поступања углавном се узимају као једино мерило рада криминалистичких органа. Услед недостатка научних истраживања који би били у основи криминалистичке превенције нису ефикасне ни мере ни акције превентивног карактера према врстама и облицима криминалитета и то према оним најопаснијим који су данас доминантни. Не постоји ни ефикасна превенција повратништва о чему сведочи велики број криминалних рецидива. Неодложна потреба сталног репресивног постделиктног деловања за сада онемогућава неке обухватније превентивне захвате. Када је превенција у питању ови захвати нису само ствар државних органа већ друштва у целини.

Које се још активности показују као неопходне за унапређење превентивне делатности односно потпунијег концепирања превентивне криминалистике?

То је пре свега планско и системско организовање превенције која треба да се увек заснива на прогнози криминалитета према појединим врстама и облицима, а нарочито према организованом, повратничком и насилничком криминалитету и њиховим актерима.

Стручно оспособљавање криминалистичких стручњака у области превенције које је увек сложеније и захтева више напора и средстава од стручног оспособљавања за предузимање репресивних мера и акција.

Унапређење односа државних органа са јавношћу и развој демократских односа у друштву су општи и основни предуслови за програмирање и уграђивање научног рада у превенцију криминалитета.

КРИМИНАЛИСТИЧКО ПОСТУПАЊЕ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Чињеница је да утврђивање објективне истине у кривичном поступку није могуће искључивом применом апстрактне правне норме, већ и уз примену криминалистичких метода у преткривичном и кривичном поступку уколико они који их примењују нису довољно стручни, односно немају одговарајуће знање, или га недовољно односно неадекватно користе. Ово се посебно односи на криминалистичке методе од значаја за адаптацију метода природних и техничких наука. Негативна последица је управо неправилно оцењивање добијених резултата односно неправилно утврђивање и интерпретирање чињеничног стања.

Познато је на пример да научни односно криминалистички методи имају далеко већу могућност примене у обезбеђивању материјалних него у обезбеђивању личних доказа (исказа лица). Међутим, однос материјалних и личних доказа са аспекта утврђивања чињеничног стања у кривичном поступку је веома неповољан (10:90 према В. Водинелићу) у корист личних доказа. С обзиром на то да се приликом извођења личних доказа примењују углавном само прописи кривичног процесног права уз одсуство научне криминалистике и других

адекватних метода, може се закључити да је допринос научне криминалистике приликом вршења истражних радњи којима се обезбеђују лични докази у кривичном поступку односно у пресуђењу кривичних дела, прилично скроман управо због тога што је за извођење и обезбеђење личних доказа овлашћен искључиво кривични суд.

У појединим областима криминалитета у којима долази до примене одређених вештачења ради обезбеђивања материјалних доказа евидентни су пропусти који у знатној мери штете кривичном поступку и доприносе стварању тамне бројке криминалитета не само у односу на дело него и на извршиоца. То се посебно односи на један број финансијских вештачења када суд одлуку о њиховом предузимању доноси у покренутом кривичном поступку. (Детаљније од истог аутора: Посебност кривичног поступка на штету учинилаца кривичних дела против друштвене имовине, Београд, Правни живот, бр. 12/986). Такав однос природно доводи до криминалистички и процесно неадекватних одлука при чему су последице немогућност да извршилац буде осуђен, а да се осуди не види. Интенција јесте и на обезбеђивању материјалних доказа, јер превеленција личних доказа на штету стварних чини прилично немоћним законске норме кривично процесног права између осталог и због субјективности, непостојаности, односно променљивости личних доказа. Развојем појединих наука пружају се објективне могућности да криминалистика овлада бројним методама и прилагоди их потребама кривичног поступка.

Највећи број вештачења одвија се у оквиру организационих јединица унутрашњих послова у преткривичном поступку, па је суд у ситуацији да се упозна тек са резултатима вештачења који се у једном броју случајева не могу поновити. Стављају се приговори да су центри за вештачење ОУП-а окренути пре свега за потребе откривања и хватање учинилаца кривичних дела као и да озбиљно доводе у питање остваривање неких права окривљеног у кривичном поступку. Ови приговори би могли да се отклоне бар делимичним познавањем неких криминалистичких метода од стране суда. Код појединих процесних радњи у кривичном поступку неопходна је примена правила криминалистичке тактике као на пример приликом увиђаја, судске реконструкције догађаја, саслушања сведока, испитивања окривљеног, предочавања ради препознавања и бројних криминалистичких вештачења. Ради се о нужности координације кривичног процесног и криминалистичког поступања у кривичном поступку што и чини основу за конципирање посебне судске криминалистике. Та координација постоји нажалост само у сфери процесног поступања, а не и криминалистичког. То показује да дефиниција криминалистике као полицијске науке умногоме сужава њен опсег с обзиром да је она подједнако значајна за полицијску праксу, и као и за кривични поступак. Уосталом оне је израсла из кривичног поступка и њему служи о чему је писао и „отац криминалистике“ Ханс Грос („Приручник за истражне судије“ и др). Нема никаквог разлога да поједине криминалистичке методе које се користе у преткривичном поступку органи правосуђа такође не примењују приликом предузимања кривично процесних радњи. То су многобројне методе међу

којима су најчешће логичке (анализа, синтеза, индукција, дедукција) социолошке, статистичке, математичке, као и поједине опште познате научне методе (посматрање, упоређивање, описивање, мерење, експериментисање).

Може се поставити оправдано питање: зашто криминалистика данас не пружа оне резултате који се од ње реално могу очекивати, с обзиром на рапидан развој наука чије методе она користи? Треба имати у виду међутим и одређена схватања која у великој мери умањују могућности данашње криминалистике. Једно од њих је схватање знатног дела кривичног правосуђа да је криминалистика искључиво полицијска наука. Пракса нажалост у великој мери потврђује овакве ставове чиме се наноси велика штета пре свега кривичном поступку. Таква погрешна оријентација има за последицу неспремност кривичног суда да се научно и стручно ангажује на примени криминалистичких метода у оној мери колико га на то обавезује кривично процесна норма.

Да ли се овај значајан недостатак кривичног правосуђа може отклонити сарадњом и интеракцијом у преткривичном и кривичном поступку ОУП-а, јавног тужилаштва и кривичног суда, као и одређивањем од стране суда бројних вештачења о оним чињеницама за које суд није довољно стручан? Ова два аспекта су наравно неопходна али нису довољна. Уосталом и сарадња и одређивање вештачења су омеђени формалним одредбама ЗКП-а и оне не могу да надоместе непознавање криминалистичких метода од стране суда. Мањкавост појединих вештачења на пример у области тзв. привредног криминалитета има чак и криминогени значај.

Формална надређеност јавног тужиоца и истражног судије у односу на органе унутрашњих послова често отежава ову сарадњу и своди је на правно формалну садржину. Питање је међутим може ли расправни судија иначе обавезан да претходно утврди све околности кривичне ствари у потпуности и квалитетно да обави тај одговоран увек специфичан и тежак задатак, ако не познаје одговарајуће криминалистичке научне методе значајне за утврђивање истинитог чињеничног стања. Формалне стручне квалификације, као и правосудна пракса по правилу не указује на такву могућност.

Ако се процесни или криминалистички радник, криминалистички не усавршава усвајајући савремена научна сазнања, он објективно не може да доноси адекватне одлуке било да се ради о предкривичном или кривичном поступку. Данас морамо признати да највећи број кривичара освежава односно допуњује своја правна знања праћењем прописа док криминалистичка достигнућа остају ван њихових сазнања. То је несумњиво и један од разлога заостајања силогистичке криминалистике над хеуристичком.

Недовољност криминалистичког образовања у стручном и практичном смислу присутна је управо код једног дела правосудних кадрова којима је иначе криминалистичко знање уз кривично процесно неопходно. Наставни програми правних факултета из ове научне дисциплине су минимални, правосудни испити ову материју и не садрже, а стручно-сарадничка пракса у кривичним судовима, тужилаштвима и адвокатури, такође је у криминалистичком поступању оскудна. Било би оправдано да судијској функцији (нарочито истражног судије)

као и јавно тужилачкој претходи потпунија едукација из области криминалистике.

Оцењивање само правне стране прибављених доказа у поступку наравно није довољно, већ би суд требало да познаје и методе које у свом раду користи оперативни радник (криминалистички техничар), па и истражни судија како би проверио конкретну примену ових метода њихову поузданост и квалитет. Да би правосудни радник кривичар одговорио овом значајном задатку морао би познавати и криминалистичку струку, бар у оној мери колико је познаје криминалистички оперативни радник.

О значају криминалистике за утврђивање истинитог чињеничног стања у кривичном поступку кривично процесна литература није обимна. Разлог томе је чињеница што се одредбе ЗКП-а не односе на криминалистичке методе, мере и радње, мада је извесно да је садржај многих кривично процесних радњи у знатној мери и криминалистички. Ако се издвојено посматрају активности, овлашћења и обавезе појединих кривично процесних субјеката које одређује ЗКП долазимо до закључка да ова процесна страна не одговара у потпуности тактичкој ситуацији. На пример, јавни тужилац није често ни у објективној ни у субјективној могућности да усмерава односно делимично контролише рад радника унутрашњих органа приликом вршења одређених криминалистичких радњи, иако законске одредбе које се односе на преткривични поступак то налажу. Ову своју функцију јавно тужилаштво за сада обавља углавном на основу материјала која му органи унутрашњих послова достављају (кривичне пријаве, службене забелешке, записници), оцењујући претежно правну страну садржаја ових аката.

Како коначне одлуке у претходном кривичном поступку, које нису само кривично процесне, већ и криминалистичке доноси истражни судија, он такође мора да располаже солидним криминалистичким знањем. Треба да познаје не само процесно правну вредност појединих доказа и чињеница, већ и начин, методе и средства како се они прибављају: оперативне мере и радње као и уопште криминалистичке могућности у расветљавању кривичних дела. У доношењу коначне судске одлуке, као у поступку по правним лековима потребно је потпуно и темељно познавање криминалистичких закона и метода. Разлог понављању кривичног поступка је често непотпуно и погрешно утврђено чињенично стање што чини примену криминалистичких метода неопходном. Такође је нужно да и бранилац поседује одређена криминалистичка знања, како би своју функцију у кривичном поступку што успешније обавио. Криминалистичка и кривично процесна активност заснива се на два различита мисаона процеса: на чињенично-научном (криминалистичком) и нормативном правном (кривично-процесном) мишљењу. Ова два метода треба довести у међусобну везу. То није ни мало лако јер, се криминалистика заснива на врло различитим наукама при чему користи и различите методе: психолошке, техничке, медицинске, природно-математичке, социолошке. То би значило прилагођавање кривично-процесном увек изнова различитом методу, с обзиром на кривично-процесни садржај већ унапред донесене норме.

Продор криминалистике у технизацију и опасност њене примене по људска права и слободе не оправдава њено запостављање у кривичном поступку већ напротив треба да што више допринесе њеном садржајнијем укључивању у кривично процесне норме, како би се помоћу њих могле контролисати и спречити негативне последице научних достигнућа уколико оне постоје. Такође, повредом етике не може се сматрати продирање криминалистике у поједина техничка достигнућа ради утврђивања чињеничног стања, већ напротив, ова повреда постојаће ако доношење одлуке у кривичном поступку буде резултат једностраног формалноправног оцењивања доказа.

За сада се криминалистика највећим делом испољава у пракси органа унутрашњих послова. Међутим, неопходно је код правника који делују у оквиру органа правосућа пробудити интерес за криминалистику тамо где он не постоји. Правосудни радници, кривичари би у потпуности морали да познају методе и средства рада органа унутрашњих послова у делу криминалистичко оперативног ангажовања. Тако би отпале многе паушалне оцене на рачун поступања ових органа, а њихов рад би се објективније вредновао.

Како се органи унутрашњих послова највећим делом баве криминалистиком, а сами нису субјекти кривичног поступка, то може да буде разлог што постоји мање уважавање криминалистике у самом поступку. И на крају, недовољно познавање једног метода најмање треба да буде разлог његовог евентуалног негирања и неприхватања. Потребно је да усклађивању односа кривичног процесног права и криминалистике у кривичном поступку допринесе и законодавац већим укључивањем криминалистичких садржаја у закон о кривичном поступку. Утолико ће више имати оправдања и став према коме о резултатима извођења доказа одлучује суд на основу слободног уверења и на основу криминалистичког знања и искуства. Два значајно занемарена метода супротстављања криминалитету: превентивна делатност ОУП-а (самостална или у интеракцији са другим субјектима) и криминалистичка делатност органа правосућа, несумњиво би потпунијим обављањем ових активности допринели успешнијем супротстављању криминалитету у целини. У данашњим условима растућег криминалитета, и то оног друштвено најопаснијег и најнехуманијег, оваква побољшања би била криминално-политички оправдана и сврсисходна.

Криминалистичке иновације којима се данас углавном бави полиција треба да буду једнако доступне и у обавези свих органа и кадрова који се по природи свог посла баве криминалистиком. Када је реч о кривично правосудним органима у њиховом раду је подједнако важан и правни криминалистички аспект ствари. Очигледно је да и један и други домен представљају дијалектичко јединство форме и садржаја са јединственим циљем утврђивања објективне истине. Да би се тај процес могао одвијати сходно својој сврси и намени неопходно је отклањати све оне супротности које га ометају. Једна од њих ће свакако нестати процесом савлађивања савремених криминалистичких знања од стране органа кривичног правосућа и *vice versa* темељним познавањем кривично процесних институција од стране појединих радника полиције који се баве криминалистичким пословима.

ОГРАНИЧЕНОСТ СИЛОГИСТИЧКЕ КРИМИНАЛИСТИКЕ

Силогистичка криминалистика као криминалистика кривичног поступка налаже да се поједина доказна средства могу обезбеђивати искључиво у складу са одредбама кривичног поступка. Међутим, и овде би важну улогу требало да имају криминалистичка искуствена правила, методе природних и техничких наука, експерименталне и статистичке анализе. С обзиром на наведено силогистичка криминалистика представља делом занемарено подручје у научном и практичном смислу, односно подручје научне и практичне криминалистике којима се за сада не придаје адекватна пажња. Са аспекта појединих криминалистичких целина то се односи и на подручје криминалистичке феноменологије, односно криминалистичке тактике и криминалистичке технике у кривичном поступку. Зато је оправдано да силогистичка криминалистика као значајна компонента кривичног поступка, уз процесну форму, обавља даља и продубљенија истраживања односно потпунији теоријски и емпиријски приступ овој фази сузбијања криминалитета ради успешнијег и ефикаснијег кривичног поступка. Наравно, то подразумева и много чвршћу везу хеуристичке и силогистичке криминалистике садржајно и са становишта органа који је реализују, односно унапређење криминалистике са емпиријског и теоријског аспекта. Силогистичка криминалистика је напротив доста скучена делатност у кривичном поступку у коме процесна форма не ретко ограничава криминалистички садржај и чини га подређеним процесној форми и када то није целисходно. У којој мери процесна форма доминира над криминалистичким садржајем односно у којој мери је квалитет криминалистичког садржаја такав да му је фактички значај оправдано умањен, релативно је питање и зависи од случаја до случаја. Чињеница је међутим да нису ретки примери укинутих односно преиначених судских одлука, процесних тешкоћа приликом извођења и вредновања доказа у кривичном поступку, обуставе поступка услед недостатка доказа и слично.

Није искључено да умањеном вредновању силогистичке криминалистике доприноси делимично и глорификација процесне норме односно доминација оних субјеката којима основна функционалност није криминалистичка, већ правна.

УПОТРЕБА И ЗЛОУПОТРЕБА ТЕХНИЧКИХ СРЕДСТАВА

Друштво које жели да буде демократско настоји да заштити односно очува законска и уставна права својих грађана њихову слободу и приватност. Отуда и инсистирање на обавези државних органа ангажованих на сузбијању криминалитета у чијим је овлашћењима примена техничких средстава, да у потпуности чувају уставна права и гаранције грађана. То међутим, неће увек бити у складу са ефикасношћу ових органа у супротстављању криминалитету. Не налазећи адекватан однос између прокламовања и практичне реализације опште прихваћених и хуманих ставова да је заштита индивидуалних права човека у принципу изнад општих, као и да откривање истине у кривичном поступку по сваку цену није у складу са принципима демократског друштва, долазимо данас до ризика да криминалитет и то онај друштвено најопаснији измакне ефикасној контроли полиције и кривичног правосуђа који носе и

највећи терет одговорности у супротстављању криминалитету. Друштвено хумано настојање да се један друштвени систем односно демократичност у њему мери обимом примене и контроле ових средстава, морамо допунити чињеницом да данас постоји рапидан пораст криминалитета и то оног организованог и друштвено најопаснијег праћеног најбруталнијим насиљем управо у земљама у којима су демократски односи тек у зачетку. Данашњи криминалитет карактерише његов увећан обим и све нехуманије последице које често иду до суровог одузимања живота, његово тајно организовање и све мање могућности откривања непознатих извршилаца. Увећани обим капитала којим данас располаже организовани криминал омогућавају криминалцима злоупотребу технолошког развоја и најсавременијих техничких средстава за тајно договарање и припремање кривичних дела, вршење најтежих злочина (активирање експлозивних направа електронским путем и сл). С обзиром на овако обиман криминалитет није у питању само потреба да се резултати примене технике вреднују као докази у кривичном поступку, већ је у истој мери неопходан далеко већи допринос техничких методама у откривању кривичних дела и учинилаца на самом зачетку криминалне делатности.

Технички све повољније могућности телекомуникацијског повезивања и на великим даљинама омогућавају криминално организовање на међународним путевима прања новца, шверца оружја, муниције, возила, и дроге и другим организованим видовима криминалитета. И ту су криминалци не ретко у значајној предности над полицијом и другим државним органима. Извршиоци кривичних дела у својој покретљивости и организовању нису ограничени државним и регионалним надлежностима што у данашњем издељеном свету ствара велике тешкоће државним органима, а криминалцима погодности какве ни у једном периоду до сада нису имали.

Злоупотребом технолошког развоја настају нови видови криминала (нпр. компјутерски криминал) или се сам *modus operandi* осавремењује (нпр. активирање експлозивне направе електронским путем и сл.). Данашњи развој телекомуникација омогућава криминалцима договор и злочиначко планирање и на највећим даљинама, а да се при том не остави ни најмањи траг. У којој ће мери криминалци злоупотребити технику зависи између осталог и од обима финансијског обрта којим они располажу. Тај обим је данас енормно висок, чак и у оним земљама у којима је национални доходак низак. У руке криминалаца слива се све већи капитал, а тиме и њихово настојање да освоје власт, не бирајући средства.

Сасвим је извесно да се један значајан део криминала и то оног друштвено веома опасног реализује уз помоћ технике и њених достигнућа. Стиче се утисак да су данас криминалци на овом подручју „успешнији“ од државних органа између осталог и због тога јер су ослобођени пре свега материјалних и других проблема. Ту свакако спада непоштовање законских норми, као и премошћавање државних административних граница политичких и других односа који постоје између држава. Ради се не само о тренутној већ и о растућој опасности. Дакле, примене технике и њених метода у сузбијању криминалитета данас је неопходнија него икада раније управо због њене злоупотребе. Приватност па и живот грађана је на овај начин више угрожен, него у било ком

периоду до сада. Логична је претпоставка да ће ова опасност бити већа ако примена односно злоупотреба технике од стране криминалаца надвлада ону у антикриминалне сврхе. Питање је међутим, колико државни органи могу успешно да парирају овој опасности с обзиром на овлашћења и материјално техничке могућности којима располажу.

Треба имати у виду да су настојања државних органа пре свега полиције да одређена стручна знања и методе прилагоде потребама супротстављања криминалитету са истом упорношћу праћена и од стране криминалаца са намером успешног планирања и вршење кривичних дела. Кривична дела остварена злоупотребом техничких средстава по правилу остављају најтеже последице по људске животе и материјална добра. Уређаји за прислушкивање на светском и домаћем тржишту су подједнако доступни и полицији и криминалцима. Криминалци ће чак пре за њима посегнути ослобођени формалних и финансијских тешкоћа, пре свега у циљу криминалног организовања, дистрибуције плена и уопште тајног криминалног договарања као и праћење намера полиције.

Технолошки програм може бити употребљен и злоупотребљен како је наведено у сасвим супротне сврхе из чега проистиче да је техника данас моћно средство у рукама криминалаца. Треба имати у виду да примена појединих класичних криминалистичких средстава, ако је уопште могућна, појачава ризик од деконспирације чиме се доводи у питање успешност откривања кривичних дела и откривање извршилаца. У случају тајног криминалног организовања откривање је могуће само истом методом, конспиративно.

Употреба техничких средстава у сузбијању криминалитета правно је ограничена не само унутрашњим прописима (уставним и законским) него и међународним (Међународни пакт о грађанским или политичким правима чл. 1.; Универзална декларација о људским правима; Резолуција генералне скупштине 217А (III); Декларација о основним принципима правде за жртве криминалитета и злоупотребу власти; Резолуција генералне скупштине 40/34; Анекс: кодекс понашања лица одговорних за спровођење закона; Резолуција генералне скупштине 40/69 од 17. децембра 1979. године и др). У свим демократским државама кривична законодавства садрже прописе чији је циљ да се санкционише неовлашћена употреба технике од стране државних органа у кривичном односно преткривичном поступку. Један део тих закона, међутим, минимизује могућност криминалистичког поступања рестриктивно се одражавајући на рад полиције умањујући и могућност примене техничких достигнућа у откривању и доказивању кривичних дела, док су поједини закони водили рачуна и о сврсисходности ових средстава у сузбијању криминалитета. Поједина европска законодавства и судска пракса нпр. налажу да услов примене мере телефонског прислушкивања треба да буде чињеница да у конкретном случају остала средства не би могла да дају одговарајуће резултате или не би довела до успешног окончања истраге нпр. Немачке, Норвешке, Шпаније, Италије. Такође, је потребно да је лице према коме се мера примењује осумњичено за једну од инкриминација које су као услов за примену предвиђене у Закону.

Преовлађује мишљење да свако прислушкивање нејавно изговорене речи треба санкционисати. Уставно и законско право личности је да одлучи да ли своје речи упућује јавности или не. Наравно, овде садржај изговорене речи није без значаја. Такође, преовлађује став да свака могућност коришћења оваквих сазнања треба да буде искључена уколико се тиме погађа интимна сфера личности. По правилу се такви садржаји не смеју прислушкивати нити користити. Проблем је понекад и у томе што се унапред тешко може предвидети којој сфери прислушкивање припада – интимној, приватној или јавној. Сувише рестриктивна примена ове мере може значајно умањити ефикасност откривања кривичног дела и учинилаца, а неодређеност сфере (интимна, приватна, јавна) да отвори дилеме које одуговлаче односно отежавају примену. Разликовање садржаја по овом основу није једноставно и тешко га је законом дефинисати.

Који су значајни криминалистички ефекти ове мере?

То је пре свега могућност прикупљања садржаја који су кључни и пресудни за откривање и расветљавање кривичних мера у свим оним ситуацијама када су сазнања (основи сумње) само индикативна, а тичу се тајног криминалног организовања и под условом да је примена других метода немогућа или ризична.

Ако је у питању могућност вршења опасних кривичних дела онда су посебно значајни превентивни ефекти овакве мере, па су и сами традиционални разлози против њене примене нецелисходни и без основа.

Не треба гајити илузију да је данас само полиција у ситуацији да прибавља и користи техничка средства у циљу откривања кривичних дела и извршилаца. Могућности криминалаца за њихову злоупотребу су много веће. Све су присутнија мишљења да би радњу тајне контроле телефона и контроле поштанских пошиљки требало уврстити у кривични поступак, како би имале одређени доказни ефекат. Тиме би се смањило и раскорак између техничких достигнућа односно могућности коришћења технолошког прогреса у антикриминалне сврхе, с једне стране и могућности злоупотребе тих истих средстава од стране криминалаца, с друге. Разлози који иду у прилог чињеници да би нпр. аудио визуелна средства могла бити злоупотребљена од стране државних органа су у несразмери у односу на конкретна испољавања и опасност злоупотребе ових средстава у криминалне сврхе. Према томе, нема оправдања за одбацивање, односно искључивање могућности примене савремених техничких средстава у супротстављању организованом криминалитету, наравно под условом потпуног поштовања уставних права и слобода грађана и веома прецизног правног регулисања. Такво становиште је у сваком случају у складу са унапређењем антикриминалне праксе у демократском друштву и њеним усмеравањем ка ефикаснијем откривању овних кривичних дела у чијем *modus operandi* су и техничка средства.

Самим тим би се постигли и значајни превентивни ефекти. Треба имати у виду да доследно поштовање закона елиминисе ризик од могуће злоупотребе ових средстава од стране полиције и правосудних органа. Ефикасна контрола примене ових средстава умањила би могуће злоупотребе, а евентуална злоу-

потреба била би двоструко санкционисана: подаци прибављени на законом недозвољен начин не би имали значај доказа у кривичном поступку, а лице које поступа незаконито кривично би одговарало. Следи логичан закључак према коме је неопходно примени техничких средстава прићи много рационалније уз пуно уважавање и вредновање савремених достигнућа ради адекватније и благовремене примене у пракси с једне стране, али и уз далеко потпунију и прецизнију законску регулативу којом би се у пуној мери заштитила уставна права и слободе грађана, с друге.

Примена технике у супротстављању криминалитету треба да буде у складу са уставним правима човека и његовим слободама, али и у функцији заштите његовог живота. Без ефикасне заштите живота и физичког интегритета бесмислена је заштита осталих права. Наравно да се примена техничких средстава у кривичном поступку мора кретати у оквиру устава и кривично процесне односно криминалистичке науке. Остају међутим процесно необухваћени многобројни научни методи којима је могуће на егзактан начин утврдити чињенице за фактичко разрешење кривичне ствари. У питању је све интензивнији технички развој који постојећа процесна норма само делимично обухвата и по правилу са дуже временске дистанце чиме је умањен доказни значај ових средстава у кривичном поступку.

Полазимо од чињенице да је уставна, односно правна страна овог проблема усклађена са прописима на међународном и унутрашњем плану. Међутим, проблем је нешто израженији са аспекта криминалистичког и рационалног прилаза овом питању, који за сада има свој одраз и на праву страну ствари. Проблематичност овог питања је у томе, што је границе рационалног и хуманог тешко одредити када овим средствима треба штитити уставна права и слободе с једне, и животе људи, њихов физички интегритет материјална добра велике вредности с друге стране. Увек постоји опасност да се тим истим средствима могу нарушити уставна права и слободе грађана интимна сфера њихове личности и сл., а исто тако њиховом неупотребом да буде испуштена могућност заштите неких других много значајнијих добара, као што су на пример људски животи. Да ли је уопште могуће наћи сразмеру односно најрационалнијег и најхуманијег решења. Остаје ипак чињеница да је злоупотреба техничких средстава од стране криминалаца сваким даном све већа, а са злоупотребом и последице све драстичније и нехуманије. Намеће се закључак да је примена техничких средстава у горе наведеном смислу оправдана уколико је рестриktivна и сврсисходна што захтева рационалну процену у сваком конкретном случају, као и да буде у складу са правним прописима који се на ту примену односе, односно у сразмери са реалном опасношћу од криминалног испољавања.

УМЕСТО ЗАКЉУЧИВАЊА

Криминалистика, као наука и практична делатност, садржи низ питања која су актуелна и више деценија уназад. Она су једнако актуелна и данас што значи да се на њиховом решавању у међувремену није много урадило.

У вези првог питања полазимо од чињенице да је криминалистичка наука конципирана и практично програмирана тако да се највећим делом изучава и примењује искључиво као постделиктна дисциплина, која ступа на сцену по извршеном кривичном делу, када је криминална последица већ наступила. Криминалну последицу је најчешће тешко или немогуће санирати или отклонити, што значи да се Криминалистика, иако нужна и неопходна, јавља као закасна друштвена реакција. Превенција у садејству са репресијом је увек најидеалније решење наравно, уколико је успешна.

Шта све данас стоји као препрека криминалистичкој превенцији да би она била успешна?

Скоро сви законски прописи који се непосредно или посредно односе на ову материју криминалистику означавају као постделиктну, репресивну дисциплину. Криминалистичка као наука и праксе по обиму и садржини међутим, представља много шире и креативније подручје, али практично она тешко излази из обавезног законског оквира, иако постоје велике могућности њеног експонирања и онда када још увек нису стечени основи сумње о кривичном делу и извршиоцу, на пример у оквиру криминалистичке контроле. С обзиром да законске норме органе полиције и правосућа обавезују на превентивно поступање само декларативно и не општи начин показује се оправданим *de lege ferenda* доградње законске регулативе која би превентивно поступање ових органа учинила више обавезним.

У питању је и недостатак научних истраживања из области превентивне делатности, што све чини да се не може аргументовано бранити став о друштвеној сврсисходности и потреби превенције. Обично преовлађују ставови о криминалистици као репресивној науци и пракси, која треба да доноси непосредне резултате, а ти ставови су често кочница организовања појединих органа и акција на превентивном плану.

Резултати превентивног поступања ако их има нису видљиви ни атрактивни, а ни стимулативни као код репресивног, па се најчешће ови други и узимају као једино мерило рада државних органа. Тамо и где постоје мере и акције превентивног карактера оне нису ефикасне према врстама и облицима криминалитета, а не постоји ни ефикасна превенција према организованом, насилничком и повратничком криминалитету и његовим актерима, о чему сведочи велики број рецидива.

Постделиктно (репресивно) поступање углавном остаје на маргинално тамне бројке чији су појединачни криминални акти често непредвидљиви о којој ниједна статистика не може да пружи ни приближно прецизну слику њеног обима или структуре.

У криминалистичкој науци већ одавно постоје идеје о превентивној криминалистици, која би чинила неопходну целину са репресивном (постделиктном) криминалистиком. У идејама и концепцијама превентивне криминалистике ова се често поистовећује са криминалистичком превенцијом или пак оним делом поступања полиције који се састоји у примени појединих овлашћења, с циљем да се спречи вршење кривичних дела. Недостатак оваквог схватања је у томе што се не може поистовећивати једна наука или део науке, са било

којом практичном делатношћу. Нужан је методолошки концепиран и научно и теоријски утемељен садржај, а његова практична реализација је ипак нешто друго.

Превентивна криминалистика мора да налази свој ослонац у криминолошкој науци пре свега у њеним етиолошким и феноменолошким садржајима, викимологији као науци о жртви и њеној заштити, што је један од основних циљева превентивне криминалистике и њене практичне реализације. Такође, посебно упориште са теоријског и практичног аспекта превентивна криминалистика мора налазити у тзв. криминалној политици која превенцију и репресију има као основне компоненте супротстављања криминалитету.

Треба имати у виду да репресивна криминалистика оставља обиље етиолошког и феноменолошког материјала који је до сада недовољно коришћен у превентивне сврхе.

Такође одређени значај могу имати и она инострана превентивна искуства која је могуће прилагодити нашим захтевима и потребама.

Планирање криминалистичке превенције мора као основну компоненту да има прогнозу криминалитета на бази утврђивања његове узрочности и појавних облика с једне стране и организоване друштвене акције у његовом супротстављању, с друге.

Додуше трагање за узроцима криминалитета је теже и неизвесније него икада до сада, с обзиром на могућност да друштво доведе себе до апсурдне ситуације да открива узроке у себи самом и својим највишим односима и функцијама. Утолико пре постоји потреба за научним истраживањем криминалитета са етиолошког и феноменолошког аспекта, а затим мера и радњи, метода и средстава превенције са циљем ефикасног спречавања криминалитета и уопште социјално-патолошког испољавања, које по правилу претходи криминалном понашању.

У вези са тим неопходно је темељно стручно оспособљавање криминалистичких радника у области превенције, које је увек сложеније и захтева више напора и средстава од стручног оспособљавања за предузимање репресивних мера и акција, које иако има пуно оправдања у откривању кривичних дела и учинилаца није довољно.

Унапређење односа државних органа са јавношћу и развој демократских односа у друштву такође је један од предуслова за покретање и уграђивање научног рада у превенцију криминалитета. Неопходна је и једна шира едукација јавности о друштвеној сврсисходности превенције. Сазнање о заједничком интересу такве сарадње претставља и њену основну мотивацију што подрозумава и демократизацију једног таквог односа.

Криминалистичка превенција као садржај превентивне криминалистике би се тако у значајној мери приближила социјалној превенцији, као најширем облику спречавања друштвено-негативних појава. Криминалистичка полиција треба својом делатношћу да се приближи оним секторима друштва у чијим оквирима се рефлектују узроци криминалитета посебно оног који представља тамну бројку, као друштвено најопаснијег.

Питање: зашто криминалистика данас не пружа оне резултате који се од ње могу реално очекивати, с обзиром на рапидан развој наука чије методе она користи? Може се наћи одговор и у појединим схватањима која у великој мери коче могућности данашње криминалистике. Нпр. присутан је став дела кривичног правосуђа према коме је криминалистика искључиво полицијска наука. Пракса на жалост у великој мери потврђује овакве ставове чиме се наноси велика штета пре свега кривичном поступку. Таква погрешна оријентација има за последицу неспремност кривичног суда да се ангажује на примени криминалистичких метода осим минимално колико га на то обавезује кривично процесна норма.

Може се сасвим одређено закључити да томе доприноси и недовољност криминалистичког образовања једног дела правосудних кадрова којима је иначе криминалистичко знање уз кривично процесно, неопходно.

Наставни програми правних факултета из ове научне дисциплине су минимални, правосудни испити ову материју и не садрже, а стручно сарадничка пракса у кривичним судовима и тужилаштвима је такође у криминалистичком поступању оскудна. Било би оправдано да судијској функцији (нарочито истражног судије) као и јавно тужилачкој, па и адвокатској претходи потпунија едукација из области криминалистике.

Неопходно је код правника који делују у оквиру органа правосуђа продубити интерес за криминалистику тамо где он не постоји. Правосудни радници кривичари би у потпуности морали да познају методе и средства органа унутрашњих послова у делу криминалистичко оперативног ангажовања. Тако би отпале многе паушалне оцене на рачун поступања ових органа, а њихов рад би се објективније вредновао.

Како се органи унутрашњих послова највећим делом баве криминалистиком, а сами нису субјекти кривичног поступка то може да буде разлог што постоји мање уважавање криминалистике у самом поступку. Недовољно познавање једног метода међутим, најмање треба да буде разлог његовог евентуалног оспоравања и неприхватања.

Криминалистичке иновације којима се данас углавном бави полиција треба да буду једнако доступне и у програму рада свих органа и кадрова који се по природи свог посла баве криминалистиком. Када је реч о кривично правосудним органима у њиховом раду је подједнако важан и правни и криминалистички аспект кривичне ствари.

Очигледно је да један и други домен представљају дијалектичко јединство форме и садржаја са јединственим циљем утврђивања истине. Да би се тај процес могао одвијати сходно својој сврси и намени неопходно је отклањати све оне супротности које га ометају. Једна од њих ће свакако нестати процесом савлађивања савремених криминалистичких знања од стране органа кривичног правосуђа и обратно, темељним познавањем кривично процесних институција од стране појединих радника полиције који се баве криминалистичким пословима.

Постојећи однос криминалистике у преткривичном и кривичном поступку умањује и значај тзв. силогистичке криминалистике чему у сваком случају доприноси глорификација правне норме, односно доминација оних субјеката којима је практична функционалност искључиво правна.

Суштина трећег питања односи се на криминалистичку употребу техничких средстава с једне стране и злоупотребу ових средстава у криминалне сврхе, с друге.

Технички све повољније могућности повезивања на великим даљинама омогућавају криминално организовање на међународним путевима прања новца, шверца оружја, муниције, возила, дроге и другим организованим видовима криминала, пре свега тероризма, отмица и сл.

Данашњи развој телекомуникација омогућава криминалцима договор и злочиначко планирање и на највећим даљинама, а да се притом не остави ни најмањи траг. И ту су криминалци не ретко у значајној предности над полицијом и другим државним органима.

Извршиоци кривичних дела у својој покретљивости и организовању нису ограничени државним и регионалним надлежностима што у данашњем издељеном свету ствара велике тешкоће државним органима, а криминалцима погодности какве ни у једном периоду до сада нису имали.

Само ови разлози упућују на неопходну и хитну потребу националних полиција за координацију и сарадњу у оквиру Интерпола, Еуропола на регионалној, пограничној и другим основама.

Злоупотребом технолошког развоја настају нови видови криминала (нпр. компјутерски криминал), или се сам *modus operandi* осавременује (нпр. активирање експлозивних направа дигиталном техником и сл.).

У којој ће мери криминалци злоупотребити технику зависи између осталог и од обима финансијског обрта којим они располажу. Тај обрт је данас енормно висок, чак и у оним земљама у којима је национални доходак низак. У руке криминалаца слива се све већи капитал, а тиме и њихово настојање да освоје што више позиције у друштву не бирајући средства.

Треба имати у виду да су настојања државних органа пре свега полиције да одређена стручна знања и методе прилагоде потребама супротстављања криминалитету са истом упорношћу праћена и од стране криминалаца с намером успешног планирања и вршења кривичних дела.

Кривична дела остварена злоупотребом техничких средстава по правилу остављају најтеже последице по људске животе и материјална добра.

Разлози брже и ефикасне злоупотребе тактичких иновација од стране криминалаца нису у инертности полиције, већ услова у којима данас полиција и криминалци делују, који су материјалне, административне, па и политичке природе и наравно отсуство сваког етичког, моралног и хуманог кодекса и обзира на страни криминалаца.

Чињеница је наравно да данас уређаји за прислушкивање на светском и домаћем тржишту су подједнако доступни и полицији и криминалцима.

Криминалци ће чак пре за њима посегнути ослобођени формалних и финансијских тешкоћа у циљу криминалног организовања, дистрибуције плена и уопште трајног криминалног договарања, као и праћења намера полиције.

Vladimir Krivokapić, Ph. D.

CONTEMPORARY TENDENCIES IN CRIMINALISTICS

Abstract: In the paper „Contemporary tendencies in criminalistics“ the author deals with three actual issues in criminalistics concerning the following: situation and outlooks of preventive criminalistics, activity of law enforcement agencies in criminal proceedings and use, i.e. abuse of technical means and the last technical developments by law enforcement agencies. Besides this critical review to the actual situation, the author of this paper underlines a series of very constructive suggestions to find better and more efficient solutions of these problems keeping in mind, first of all, the necessity to fight against crime in a more efficient way.

According to this and regarding preventive criminalistics, the author insists that its conceiving, programming and realization must be based on etiologic and phenomenological characteristics of crime which would make possible to connect the activity of law enforcement agencies with the social prevention. Considering insufficient and inadequate application of criminalistics in criminal proceedings, the authors suggests a more comprehensive adoption of knowledge and the education of criminal justice in the field of criminalistics which would enable more efficient criminal proceedings.

Regarding the third issue, the author approves the application of technical means, first of all by the police, to detect crimes and their perpetrators because of, among other things, an increasing abuse of these means by criminals. The application of these means by law enforcement agencies is limited by strong legal regulations and protection of constitutional rights and freedoms of citizens.

Др Мирослав ЈЕВТОВИЋ,
Полицијска академија

НАСТАНАК И ПРАВЦИ РАЗВИТКА МОРАЛА ПОЛИЦИЈСКЕ ПРОФЕСИЈЕ (II)

– прилог трасирању историје полицијске етике –

2. ДЕТЕРМИНАНТЕ И ПРАВЦИ РАЗВИТКА ПОЛИЦИЈСКЕ ЕТИКЕ

Полицијска делатност је релативно касно од занимања постала професијом. Било је то и стога што су споро, кроз дуго време, грађене претпоставке и елементи полицијског професионалног морала; односно, зато што се тек недавно догодило завршно уобличавање те базичне конститутивне одреднице њеног професионалног статуса.

Као што смо то већ установили, полицијска етика се у правом смислу, и у релативно довршеном виду појавила⁶⁸ тек крајем седамдесетих година 20. века.⁶⁹ Било је то – ако се врати њена садржинска страна – онда када је у њено тематско средиште уведена, односно постала тематском доминантом, проблематика односа према личности грађанског субјекта. Или, другачије речено, са избијањем у први план проблематике људских права, слобода и достојанства. Десило се то када је заштита тих вредности, као прворазредна цивилизацијска норма о којој је у најнапреднијем демократском свету постигнут најшири друштвени консензус, постала етичким императивом и полицијског рада. Претходно наведени конкретни догађаји (односно, одређени резултати међународне нормативне активности) из 1979. године могу се узети и за симбол њене тада јасно исказане универзалистичке претензије.

И у овако кратком раздобљу од скорашњег довршетка процеса њене генезе до данас, полицијска етика је остварила динамичан развитак.⁷⁰

⁶⁸ Она, дакле, чија је концепција радикално унапређена у односу на све раније практиковане, релативно оскудне стандарде и канонизације те врсте, и чије је важење постало довољно универзализовано и распрострањено.

⁶⁹ Иако се, као што смо показали, за њене темеље може рећи да су били већ чврсто постављени у првим деценијама после Другог светског рата; када се, у оквиру ширег духовног струјања у оквиру тада образованог прогресистичког друштвеног контекста, почело интензивно и широко размишљати и о улози и значају морала за полицију, односно, о улози и значају морала полиције за друштво и његове чланове.

⁷⁰ Чиме се потврђује да и полицијска професија, као и све друге професије, пошто је једном конституисана у том развијеном статусу, свој развој наставља, по основу унапређивања свих својих битних одредница, укључујући и професионалну етику.

На динамично даље снажење става полиције у прилог сопствене етике, те и њено пристајање на неопходност сталног усавршавања те етике – као одговор на нова, све већа друштвена очекивања и захтеве у погледу коректности, правичности и хуманости њених делатника – указују многи директни и индиректни, квалитативни и квантитативни показатељи.

На актуелно посвећивање све веће пажње полиције тим аспектима сопственог идентитета, тј. на њену све већу бригу за њих, указује, пре свега, развој све организоване специфичности етичког образовања и васпитања у установама за образовање полицијских кадрова. Да морално разматрање, морални резони и критеријуми у вршењу и оцењивању полицијске службе и даље добијају на значају види се и по томе што се у тим образовним, као и специјализованим научним установама данас веома убрзано развија одговарајући научно-теоријски рад и издаваштво. Такође, полицијска етика је предмет кодификације у све већем броју земаља; заправо, данас полицијске организације главнине земаља Европе имају своје етичке (деонтолошке) кодексе, а оне које их још немају, увелико раде на њиховом доношењу. Све је израженија и тежња да та кодификација буде што потпуније и општије и међународно стандардизована. Дакле, у разматраном најновијем раздобљу, стално расте заинтересованост полиције за сопствену етику, односно, стално јача њен позитивни став према њој; а, када је сама та етика у питању, треба рећи да се значајно мењају, тј. унапређују њена својства.

Упутићемо један општи поглед на пут развитка полицијске етике од њеног настанка до данас. То кретање посматраћемо првенствено као универзални процес.

На општи развитак специфичне моралне свести полицијске професије, на њено потврђивање и учвршћивање као развијеног система универзализованих обележја, деловале су у основи исте оне опште детерминанте (могућности, услови, утицаји, узроци и разлози) које су омогућавале, условљавале, упливисале, узроковале и образлагале и њен настанак. То су били разни елементи и аспекти владајуће друштвене и професионалне климе. Они су детерминисали даљи раст (продубљивање и проширивање) занимања за морал полиције,⁷¹ доприносили унапређивању индикативних, критичких и нормативних ставова у вези с њим и подстицали аутономно освешћену спремност саме полиције да се уподобљава све новијим околностима и потребама које одговарају све рафинованијим вредносним матрицама демократских, еманципованих и хуманих друштава, тј. растућим одговарајућим њиховим захтевима и наложима окрнутим према њој.

Дакле, ако постоји – синхронијски гледано – најдиректнија корелација између постојања феномена о коме је реч са прогресистичким (либерално-демократским и хуманим) друштвеним устројством, може се рећи и да постоји – дијахронијско гледано – коваријација процеса како његове генезе тако и развоја са одређеном еволуцијом (флукуацијама и варијацијама) тог устројства.

⁷¹ У оквиру раста укупног занимања за полицију, те и одговарајућих реформско-нормативних настојања у циљу њене опште модернизације.

Друштвене детерминанте развитака савремене полицијске етике су структурно-систематске и коњунктурно-инцидентне; то јест, могу бити обухваћене синхронизским и дијахронизским погледом. Оне дејствују општије и посебније, непосредније и посредније. Њих представљају разни друштвени процеси, односи и установе, односно, разни токови друштвене свести и разни активизми разних друштвених снага, иза којих су разни субјективни мотиви и разлози. Њихово дејство идентификујемо, као и кад је у питању генеза ове етике, у више друштвених подсистема: политичком, идеолошком, културном, општее-тичком, практично-етичком, безбедносном...

Када су у питању претходно помињане доминантне глобалне политичко-идеолошке и политичко-културне тенденције, њихова еволуција крајем 20. века текла је у смислу даљег наглашавања њихове прогресистичке и персоналистичке оријентације. Неолиберална, социјалдемократска, социјалистичка и постмодерна тенденција, као магистрални посредници демократске, слободарске и хуманистичке политичке културе преовлађујуће и у том раздобљу, развиле су се засебно (мање или више у међусобној коегзистенцији и синергији), али и као својеврсна фузија међусобно укрштаних и оплођиваних елемената.

Током осамдесетих година, тај контекст који је одређивао развитак полицијске етике обележен је даљим успоном и утицајем неолиберализма. Раст те тенденције нарочито се изражава кроз све интензивније инсистирање на обавези поштовања људских слобода и права, тј. по растућем његовом упливу на процес инверзалације тог идеала. Од средине деведесетих долази и до новог узлета социјалдемократије,⁷² која се идеолошки, поготову у третирању тематике за коју се овде занимамо, све мање разликује од неолиберализма. У томе ју је у доброј мери следила и њој идеолошки блиска, социјалистичка тенденција. Током протеклих двеју деценија, ширио се, такође, и утицај постмодерне идеолошке и културне тенденције, која је асимилиујући највредније обрасце и елементе тенденција које су јој претходиле, даље развијала и сопствени, оригинални идентитет; заправо, учвршћујући укупну своју прогресистичку идеолошку синтезу. Када је, на пример, у питању њен персоналистички концепт људских права, њега сасвим адекватно може изразити следећи став: „Глобално поимање права, резултанта свих претходних потраживања, омогућује (и једино је које може да омогући) да се надилажењем појединца, и изнад категоријалних колективизама, поново пронађе личност.”⁷³

Јачању и универзалацији прогресистичке климе која је била подстицајна за даљи развитак полицијске етике, најконкретније је доприносило право бујање активности мноштва званичних и незваничних, националних и међународних чинилаца. Нарочиту пролиферацију (поготову од почетка деведесетих година) имале су активности незваничних и међународних субјеката.

⁷² Данас социјалдемократске партије доминирају у парламентарима европских земаља.

⁷³ Жак Муржон: „Људска права”, стр. 60, Плато, Београд, 1998.

Незваничне субјекте, поред помињаних „нових” или „алтернативних” друштвених покрета, данас све више чине и тзв. недржавне или невладине организације (НВО).⁷⁴ Ове организације, за разлику од нових друштвених покрета, с којима често деле одређени део њихове социјалне базе и тематике, представљају специјализоване и углавном солидно структуриране групе за притисак. Њихово ширење и снажење добрим делом је последица тренда институционализације и концентрисања прилично расутих енергија нових друштвених покрета који им представљају неку врсту социјалне и тематске базе. Заправо, њихов спектакуларни успон отпочео је онда када су, пре десетак година, дејства једног дела тих спонтаних и слабо организованих алтернативних покрета почела нешто јењавати; те су они почели да у арени неформалног критичког и протестног активизма уступају све знатнији простор тим формализованијим и организованијим, као и знатно експертски елитизованим субјектима.

Те невладине организације јављају се у два основна облика: као удружења грађана и као разне фондације (ове се међусобно разликују према томе да ли њихови чланови добровољно удружују своје слободно време и рад, или пак своја средства). На најразличитијој тематици, ради задовољавања разних интереса и потреба, односно, у циљу помагања решавања разних општих и парцијалних проблема, оне делују – попут осталих интересних група и група за притисак – било ад хок, било трајније и систематски; најчешће користећи легалистичке путеве („друге маршеве кроз институције”); мада, каткад, делују и нелегалистички. Њихови главни аниматори су експерти за поједине области, односно, проблеме.

Међу овим субјектима много је оних чија је делатност од непосредног значаја за предмет нашег излагања; то јест, они врло активно доприносе промоцији и заштити демократије и хуманости у међуљудским односима, и посебно, људских слобода и права.

Иако ови субјекти најчешће немају масовно следбеништво, тј. појединачно не окупљају енергију ширих маса (јер су врло диференцирани по разним интересима, и у великој мери негују тематску специјализацију и експертски елитизам⁷⁵), узети скупа, они ипак представљају чинилац који све више задобија широку друштвену легитимацију, тј. остварује значајан утицај. Томе доприноси, пре свега, њихов велики број.⁷⁶

Иако се ови субјекти не баве политиком у уобичајеном смислу (јер нису ни политички покрети ни странке), те иако њихова већина уопште и не тежи постизању политичке моћи, већ настоји да заштити од ње, они ипак, слично као и алтернативни друштвени покрети, доста активно учествују у политичком

⁷⁴ Оне су називане и „приватним”, „добровољним” и „непрофитним” организацијама; каткада се означавају и као „цивилни” или „трећи сектор” либералних друштава (поред двају главних сектора друштвене моћи које представљају: бизнис и традиционална политика).

⁷⁵ На пример, у нас, према једној анкети из децембра 2000. године, само 1 проценат испитаних учествује у њиховом раду, а чак 59 процената о њима ништа не зна. („Политика”, 14. 12. 2000.).

⁷⁶ Слободне процене говоре да их данас у свету има на десетине милиона(!). Само у Паризу, према неким проценама, делује их око 30.000, а у САД их је, према извештају једне управо такве, невладине организације (Worldwatch), чак око два милиона. (У нашој земљи су, према регистру Савезног министарства правде, до половине новембра 2000-те године била регистрована 1773 разна удружења грађана, док је на територији Републике Србије тада деловало већ више од 20.000 таквих субјеката).

животу; премда, бавећи се, како то они истичу, само „дубинском политиком“; при чему, као и поменути покрети, под тим подразумевају управо своја настојања да допринесе подизању политичке културе и хуманизацији политике, економије и других сфера људских активности; подразумевајући, притом, и своја специфична залагања и акције на питањима која сматрају мање или више занимариваним од стране официјелне или институционализоване политике.⁷⁷ А, када су у питању људска права, треба приметити да су невладине организације најновијег таласа, слично као и неолиберали – а за разлику од ранијих алтернативних покрета (који су у оквиру својих ревандикација, питање људских права и слобода постављали на један доста уопштен, филозофски или идеолошки начин) – своје претензије знатно прецизирале посредством операбилнијег, неретко и чисто правничког дискуса. (И њихови нормативни ставови који се тичу полиције, односно, одређени захтеви у вези с њеним одношењем према грађанима и њиховим прерогативима, конкретнији су и прецизнији.)

Све у свему, иако ови незванични субјекти не представљају директну конкуренцију факторима стандардне политике, они су већ освојили део политичког простора и врше све значајнији политички утицај. Тако да су многе политичке одлуке, закони и међународне конвенције доношене под њиховим притиском.

Они су скретали пажњу јавности нарочито онда када су били инспиратори, организатори и актери масивнијих јавних нереда. У последње две године, ови субјекти оштро су протествовали приликом одржавања више међународних форума на којима су шефови најмоћнијих држава претресали светска питања и доносили стратешке одлуке. Највише су протествовали против глобализације, односно, хегемоније центара светске финансије и политичке моћи и против кршења или занемаривања људских права. Те њихове скорашње акције имале су форму масовних нереда и изазивале су жестоке сукобе с полицијом. Протести такве врсте и интензитета постали су обавезни пратилац међународних самита, почевши од састанка Светске трговинске организације у Сијетлу, 3. децембра 1999. године.⁷⁸ Протести у Ници управо су били изазвани широким незадовољством тамо усвајаним стратешким документом под називом „Повеља основних права Европске Уније“; за коју су њени инспиратори и творци тврдили да тежи да „Европу приближи њеним грађанима“.⁷⁹

Све у свему, ширење активизма невладиних организација представља по мишљењу неких аналитичара, један од најважнијих политичких феномена друге половине прошлог века. Неки од њих оцењују да је данашњи раст невла-

⁷⁷ Таквима сматрају, на пример, питања: заштите животне средине, демилитаризације, заштите мањина, унапређивања радних, међуполних, субјетничких и др. односа и, пре свега, унапређивања поштовања признатих прерогатива грађанских субјеката.

⁷⁸ После тога су разне невладине организације и групације, које су долазиле из више земаља, изазивале велике нереде у Давосу (на Светском економском форуму), у Бангкоку (на Конференцији УН за трговину и развој – УНКТАД), у Вашингтону (на састанку Међународног монетарног фонда и Светске банке), у Женеви (на Конференцији УН о социјалном развоју), у Француском граду Мило-у (у коме је одржавано суђење Ж. Бовеу, активисти покрета за права пољопривредника), у Прагу (на састанку Међународног монетарног фонда и Светске банке), у Ници (на Европском самиту); све то било је током 2000-те године. Таквих протеста било је већ и на самом почетку 2001. године: на неформалном самиту ЕУ у Бијарици и на Азијско-европском самиту у Давосу.

⁷⁹ „Цела повеља је срамна“ – коментарисао је тада садржај тог документа један демонстрант из француске Лиге за људска права (противећи се првенствено одређеним закидањима у сфери социјалних и економских права).

диних организација и цивилних група „тако важан догађај у завршници 20. века да се по значају може поредити са израстањем нових држава на његовом почетку”.⁸⁰ За те организације је генерални секретар УН, Кофи Анан, једном приликом изјавио да оне представљају нови тип „револуције нашег доба и кључну снагу међународне заједнице”.⁸¹

Ове субјекте, у склопу нашег занимања које исказујемо у овом раду, посматрамо као најновије међу значајним промоторима процеса демократизације, ослобађања и хуманизације, као најагилније међу актуелним борцима за поштовање људских права, као еминентне протагонисте истанчаних пледоајеа за етику у најразличитијим областима људске праксе, укључујући и полицијску. Понајвише захваљујући моралном престижу, утицај ових „чувара демократије”, „бичева савести”, „моралних војски” или „апостола слободног и хуманог грађанског друштва” – данас је несумњив.⁸² Мада не треба пре небрегнути чињеницу да су извесне њихове активности, од стране неких критичнијих аналитичара перципиране и другачије, тј. да су у односу на њих изражаване и извесне резерве; и то, управо, етичке природе.⁸³

Многе од тих невладиних организација имају и међународни карактер и дејство,⁸⁴ што додатно увећава њихов значај и утицај. И међу њима су посебно значајно дејство имале оне које су најдиректније унапређивале општу прогресистичку (либералну, демократску, персоналистичку и хуманистичку) политичку културу. Неке од њих су постале и незаобилазни фактори међународних односа. Појачаном дејству оних невладиних међународних организација које су се већ раније успоставиле у такве субјекте,⁸⁵ однедавно су се придружиле

⁸⁰ „Политика”, 14. 12. 2000.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Више тих организација, односно, њихових представника проглашавани су, у скорије време, за лауреате Нобелове награде за мир (која би се, иначе, када су у питању такви случајеви, пре могла сматрати наградом за допринос општем унапређивању практичке етике).

⁸³ Између осталог, и због тога што је од стране идеолога и стратега тзв. новог светског поретка веома снажно подржавано њихово бујање управо у оним крајевима света који представљају дестинацију изразито агресивних настојања од стране најмоћнијих светских фактора, при чему су, иначе, таква настојања, по себи, сматрана недемократским и неетичким. Другим речима, деловање ових субјеката је оцењивано као врло подобно и за инструментализовање у остваривању разних парцијалних циљева који не морају имати нечег заједничког са онима који су неспорног моралног легитимитета (каквима се, иначе, њихово фаворизовање декларативно образлаже). Изгледа да има истине у тврдњама да ови субјекти, иако су недржавни, тј. нису под контролом власти своје државе, не морају бити независни и од разних других унутрашњих или спољашњих интереса и моћи, који, дакле, не морају бити и морално легитимни. Могућност да су ти чиниоци државани не само ради остваривања декларисаних, етички неспорних вредности и циљева, могло би чинити реалном, најпре, то што је подршка тим субјектима од стране моћних (и објективно агресивних) међународно-политичких фактора изразито једнострано и селективно усмерена, гледано по геополитичким регионима. Наиме, улога невладиних организација као неконтрола поштовања људских права, односно, критичара лоших потеза и пропуста јавне власти у овом домену, генерално је од њих сматрана пожељном када су у питању друге земље, али не увек и када је у питању сопствена (која често ни сама сличним проблемима не оскудева). Новија протестна догађања и реакције на њих, који у последње време обавезно прате све значајније (стратешке) скупове представника државне политике и бизниса најмоћнијих земаља, сведоче да је од стране тих фактора, деловање тих субјеката у сопственој средини, углавном виђено као нужно зло (које принуђује на одређена надметања с њима). Такође, када су у питању неке земље, у вези с којима не постоје релевантни интереси тих моћних фактора, они и не исказују готово никакву заинтересованост за делатност таквих организација. У примени таквих двојних мерила, предњачиле су најразвијеније и најмоћније Западне земље.

⁸⁴ У извештају поменуте америчке невладине организације Worldwatch, наводи се да је 2000-те године у свету било више од 20.000 организација које делују у најмање три земље.

⁸⁵ Као што су: Црвени крст (на хуманитарном плану), Гринпис (на плану заштите животне средине), Amnesty international, Међународна федерација људских права, Међународна лига за права, Human Rights Watch (раније називана: Helsinki watch), Хелсиншки одбори за људска права и сл. (на плану унапређивања поштовања људских права).

и многе нове. Међу тим новоактивираним организацијама које су дејствовале осамдесетих и деведесетих година, међу познатије и значајније спада свакако и Транспаренци интернационал (невладина међународна организација за праћење, сигнализовање и моралну осуду корупције).

Међутим, и званични међународни чиниоци врло активно су доприносили даљем снажењу прогресистичке политичке културе у крилу које се даље усавршавала већ високо развијена полицијска етика. Најзначајније су биле њихове активности у широкој промоцији људских права и слобода, у њиховој правној и политичкој заштити и надгледању њиховог поштовања, као и у одређеним акцијама санкционисања њиховог кршења.⁸⁶

Претпоставке као и резултете ових акција чинио је већи број, у разматраном раздобљу насталих правних и политичких инструмената наднационалног важења који су посредно, али и непосредније упливисали и даљи развитак полицијске етике.

Све у свему, проблематика људских права је током деведесетих година увелико интернационализована. Права грађана појединих земаља постала су и конкретно наднационалноштићена, тј. ти грађани су постали у правом смислу субјектима међународног права. (Тиме што су та права постајала конкретном бригом међународне заједнице, и читава концепција међународног права значајно се удаљавала од њене традиционалне, државоцентричне концепције.).

Тема људских права данас је једна од „врћих“ међународних тема. Агитације и притисци разних фактора на државе у смислу повећања ефикасности људских права⁸⁷ учинили су да томе у прилог данас већ постоји једно квази-кохерентно светско јавно мњење.

Осврнућемо се подробније на одговарајуће активности и постугнућа званичних међународних чинилаца, које су биле мање или више директно подстицајне за даље усавршавање полицијске етике.

Више значајних међународних састанака резултирало је одговарајућим документима од велике важности за снажење и формализацију опште либерално-демократске и хуманистичке тенденције савремене политичке и опште културе. Поменућемо, пре свих, Документ копенхагенског састанка Конференције о људској димензији КЕБС-а, донет 1990. године и Документ Московског састанка конференције о људској димензији КЕБС, усвојен 1991. године,⁸⁸

⁸⁶ То санкционисање имало је форму политичких, међународноправних, економских, дипломатских, медијских и другачијих интервенција. (Када је у питању један број тих случајева, не чине нам се неоснованим и сумње у искреност њиховог образлагања „искључиво бригом за поштовање и заштиту људских права“.).

⁸⁷ Данас већ солидно изграђени систем међународне бриге за људска права пружио је формалне могућности најмоћнијим земљама света (посебно Сједињеним Америчким Државама и земљама Западне Европе) да, постављајући се као врховни ауторитет у овој материји, ту бригу – као што смо то већ назначили – и злоупотребљавају; упоредо или чак првенствено следећи сопствене, етички дубиозне стратешке интересе на међународном плану. Стварно или наводно непоштовање људских права постаје данас званични разлог најмоћнијим земљама света за вршење и диктирање и разних, врло озбиљних притисака и санкција (које могу представљати чак и жестоке војне агресије) према државама које су од њих оптужене за непоштовање људских права.

⁸⁸ У документима усвојеним у Копенхагену и у Москви наведене су врло исцрпне листе људских права, без њиховог хијерархијског приказивања.

као и Париску повељу – за нову Европу, усвојenu 1990. године. Од када је Конференција о европској безбедности и сарадњи (КЕБС), на састанку у Будимпешти 1994. године, изменила свој идентитет, поставши међународном организацијом за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), она је своју улогу у мирном решавању спорова међу европским земљама и смањивању неповерења и напетости (првенствено подстицањем стварања амбијента за разоружавање), све више допуњавала улога у организовању њихове политичке, економске и друге сарадње и у решавању политичких питања унутар појединих земаља, а понавеште третирањем проблематике људских права (с нагласком на права етничких мањина). Наметањем стандарда и обавеза у области људских права и праксе демократије, та организација је све више постајала истински надлежном и за унутрашње уређење и политику појединих држава; то је поготову видно на основу њених практичних укључивања у решавање унутрашњих конфликта у појединим земљама. Најновији документ ширег међународног значаја, који третира проблематику о којој је овде реч, представља „Повеља основних права Европске уније“, усвојена 2000. године на самиту Европске Уније у Ници. Ширење прогресистичке културе у посматраном раздобљу налазило је своје формалне изразе и изван Западног, односно, либералног цивилизацијског круга. Тако је, на пример, 1981. године усвојена и Општа исламска декларација о правима.⁸⁹

Неки од међународних докумената насталих у том периоду који су изражавали успон те прогресистичке политичке културе, били су и сасвим непосредно од значаја за полицију, тј. њену етику. Такве су представљали: Декларација УН о основним принципима правде у вези са жртвама криминалних радњи и жртвама злоупотребе, донета 1985. године, Конвенција против мучења и других окрутних, нељудских или понижавајућих кажњавања и поступања, усвојена резолуцијом Генералне скупштине УН 1987. године, као и њој прилично слична Америчка конвенција донета исте године, Европска затворска правила, која је, у виду препоруке, усвојио Комитет министра Савета Европе 1987. године, Препорука Интерпола из 1994. године према којој проблематика људских права треба да буде уврштена у наставни програм свих полицијских школа, те и приручник који је 1996. године, под називом „Међународни стандарди људских права у спровођењу закона“, објавио Центар УН за људска права.⁹⁰ У њему фигурира и став који подсећа да су лица задужена за примену закона обавезна да познају и примењују међународне стандарде људских права.

Одредбама појединих од поменутих докумената, државним властима се експлицитно одузима могућност да посежу за ограничавањем вршења личних и колективних права чак и из разлога као што су: заштита јавног здравља, јавног морала, па и јавне безбедности.

⁸⁹ Мада, наравно, треба запазити да се однос према третираној проблематици изражен у том документу увелико разликује од истоврсног односа изражаваног у претходно помињаним документима. Наиме, према овој декларацији постоје само права која налаже Закон (Куран). Ипак, и овај документ истиче неке основне прерогативе људске личности, односно, обавезу њиховог поштовања и заштите.

⁹⁰ Тај приручник садржи изводе из преко двадесетих релевантних текстова званично усвојених од стране органа или тела ОУН.

Усвајање поменутих докумената пратила су и настојања да се успостави један међународни систем ефективне заштите прокламованих права. Већ постоје и одговарајуће истражне инстанце, као и судбене институције пред којима грађани могу подносити тужбе против сопствене државе уколико се сматрају жртвама повреде, с њене стране, неког права заштићеног међународним инструментима.

Комисија за људска права УН, у циљу праћења и проучавања стања људских права у појединим земљама често спроводи међународне истраге о појединим случајевима њиховог кршења. Она потом сачињава извештаје и препоруке о које се државе све теже могу оглушивати.

Поменутом „Конвенцијом УН против мучења...” основан је један међународни комитет који је надлежан за веома слободно обављање истраге у државама потписницама ове конвенције, нарочито на местима која су подесна за такву врсту повреда (затвори, полицијске станице, касарне)..., те истраге резултирају одговарајућим јавним извештајима. На начин сличан описаном, делује и Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака.

Из чињенице да се државе све више навикавају на поменути надзор наднационалног фактора, проистичу, несумњиво, позитивне консеквенце по људска права.

Од 1994. године, у Европи је – осавременавањем већ раније успостављеног система међународне заштите људских права⁹¹ – успостављена до сада најзначајнија могућност за то. Од тада су права заинтересованих грађана земаља чланица Савета Европе, потписница оговарајуће конвенције, врло ефикасно штићена од угрожавања мерама и одлукама власти њихових сопствених држава. Наиме, пред органима Савета Европе грађанин може подносити тзв. петиције против своје државе. У случајевима потраживања такве заштите права, између појединаца и држава посредује најпре Европска комисија за људска права, и, уколико тиме спор не бива отклоњен, ангажује се Европски суд за људска права, чије одлуке, као коначне, имају примат над одлукама органа појединих држава. Многи појединци су до сада искористили своју парничну легитимацију пред овим судом.⁹² Стварањем овог система заштите индивидуалних права, државе су, дакле, пристале да жртвују део свог суверенитета за рачун међународне инстанце, признајући тиме и приоритетност људских права, односно, повинујући се императиву њихове заштите.

Интерамеричка конвенција о људским правима успоставила је своју комисију и свој суд за људска права (надлежан да у случајевима попут оних претходно поменутих суди државама потписницама конвенције).

⁹¹ Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, из 1950. године, успоставила је, заједно с другим правосудним органима, и Европски суд за људска права, који је отпочео са радом 1960. године.

⁹² Протоколом из 1994. године, Европска комисија је, ради повећања ефикасности рада, спојена са Европским судом.

После дугог размишљања о могућности ангажовању неке врсте међународног тужиоца, независног од држава, Уједињене нације су 1993. године створиле неку врсту његовог сурогата у личности Високог комесара за људска права.

Као један вишезначајно проблематичан покушај институционалног међународног прогона виновника драстичних кршења људских права (какве представљају: ратни злочини, злочини геноцида и злочини против човечности) поменућемо и Међународни кривични суд за бившу Југославију, оформљен одлуком Савета безбедности УН у јеку грађанског рата у Хрватској и Босни и Херцеговини, почетком 1994. године. Њему сличан суд основан је и за виновнике драстичних кршења међународног хуманитарног права у грађанском рату у Руанди.

Дакле, систем међународне заштите људских права данас обухвата већ читав низ органа и тела на светском и регионалном нивоу. Међутим, већ дуже време захтевало се и покушавано је успостављање и једне јединствене и трајне међународне институције која би судила великим кршиоцима људских права. Наиме, покушавано је да се створи један међународни кривични суд опште надлежности, под покровитељством ОУН, који би судио кривцима за најварварскије повреде лица. Та настојања недавно су забележила први успешан корак. Тај суд је условно основан у Риму јула 1998. године; наиме, да би он истински заживео потребно је да његова надлежност буде и формално прихваћена од најмање 60 држава чланица ОУН.⁹³

Да бисмо, најзад, упечатљиво илустровали актуелну тежњу ка развијању система званичне међународне заштите људских прав, поменућемо, на пример, да у оквиру ОУН данас делује више органа и тела посвећених овој проблематици. Најважније од њих представљају: Комисија за људска права, Комитет за људска права, Комитет против тортуре, Високи комесар за људска права и Центар за људска права.

Од значаја за динамични развитак који је полицијска етика остварила у протекле две деценије биле су и одговарајуће промене саме полицијске установе забележене у том раздобљу, које су биле резултат разних интерно и екстерно иницираних и подстицајних кампања. Такве кампање и подстицаји имали су за циљ усклађивање даљег развитка полицијске етике са еволуцијом коју је остваривао укупни њен детерминистички контекст. Тако су полицијске организације неких развијених земаља, осамдесетих година, вршиле своје значајне реформе. Полиције бивших социјалистичких земаља Европе вршиле су далеко сложеније реформе деведесетих година.

На пример, полиција СР Немачке реструктурирана је на основу прописа донетих 1984. године, међу којима је најзначајнији био Закон о полицији и доказима, који је значајно ревидирао полицијска овлашћења, углавном у смислу њиховог ограничавања; што је имало, свакако, значајне импликације и у домену полицијске етике. На доношење и садржај тих прописа утицале су околности изазване тада актуелним догађајима у друштвеној арени; пре свега, оне изазване дејством и последицама омладинских немира и разних масовних

⁹³ До почетка априла 2001. године то је учинило 29 земаља.

грађанских протеста, тероризмом и учесталим нападима на полицију, нараслим акцијама организованог криминала и сличним.

Навешћемо и пример организованих активности Комитета за квалитет службе Удружења виших полицијских службеника Енглеске, Велса и Северне Ирске, који је средином деведесетих година отпочео реализацију програма у оквиру сложеног пројекта унапређивања квалитета полицијске службе, чији је циљ био дефинисан као „промоција ефикасности и професионалног интереса полиције у Енглеској, Велсу и Северној Ирској“. Према једном коментару Пола Вајтхауза (Paul Whitehouse) председника Комитета за квалитет службе те организације и комесара полиције Сасекса, „посебан нагласак (у оквиру тих настојања) морао је бити стављен на етику и понашање полицајаца”.⁹⁴

Бивше социјалистичке земље, које су кренуле путем своје транзиције у складу с прихваћеним либерално-демократским друштвеним моделом, темељито су трансформисале своје полицијске организације у оквиру укупних друштвених промена извођених према њему; што је као последицу имало и унапређивање полицијске професионалне етике.

И другде, у многим земљама, било је разних реформских покушаја и интервенција већег или мањег обима. Тиме покретане трансформације најчешће су се тичале обима и квалитета процесних овлашћења полиције; по правилу, оне су бивале у смеру њиховог умањивања, што је представљало израз одговарајућег става доминантне концепције савремене полицијске етике.⁹⁵ Било је и других промена (у нормативној, организационој, оперативно-техничкој и полицијско-политичкој равни) које су имале врло непосредних импликација на развој полицијске етике. Дакле, знатан део тих најновијих трансформација полицијске установе и полицијске професије, био је директно на трагу претходно већ успостављених начела савремене полицијске етике, тј. директно у функцији њеног даљег усавршавања.

*

Као посебно значајне, треба поменути и изражено занимање и активности релевантних међународних фактора, усмерене на подстицање развоја полицијске етике у разним земљама, тј. на њено саобраћавање водећим узорима.

Савет Европе је осамдесетих и деведесетих година исказао значајну активност у овом домену. На пример, 1984. године је, под његовим покровитељ-

⁹⁴ P. Whitehouse: L'ethique de la police au Royaume-Uni, in: L'ethique de la police dans une societe democratique, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1977.

⁹⁵ Мада је каткад и понегде бивало и одређених колебања у односу на тај основни смер. Привремено и местимично повећање овлашћења полиције (у вези с притвором, прислушкивањем и сл.), што је, иначе, значило и додатно ограничавање људских права, било је повезано с реалистичким анализама текућих процеса у (анти)безбедносној сфери (особито оних који су знатније претили друштвеној стабилности, као што су: нарастање тероризма, ширење организованог криминала и сл.). Тако је, на пример, у Француској, после искуства с масовним студентским немирима из 1968. године, 1970. године усвојен закон којим је омогућено појачавање репресивних мера према учесницима јавних окупљања која ремете јавни ред (уведена су ванредна овлашћења за претрес, за полицијско одређивање места боравка, за неке облике цензуре информација и сл.). Тај закон је остао на снази све до 1981. године; примењиван је, дакле, и пошто је поменута ситуација, којом је правдано његово доношење, већ била сасвим измењена.

ством, издата значајна публикација под називом „Права човека и полиција“, аутора Џ. Алдерсона (J. Alderson), која је, као обавезна литература, нашла места у образовању полицајаца широм Европе (она је поново издата 1992. године). Под покровитељством Савета Европе, у Месини је 1995. године одржан значајан скуп представника полицијских организација готово свих европских земаља, који је био посвећен проблематици образовања полицијских кадрова и „хармонизацији полицијске етике демократских земаља“.

Деведесетих година вршени су организовани утицаји међународних фактора у циљу унапређивања полицијске етике у земљама централне и источне Европе, које су од краја осамдесетих почеле да напуштају социјалистички и да прихватају капиталистички модел друштвеног уређења. Било је то у оквиру спољашњих подстицања поменутих обимних реформи полиције које су спровођене као део укупних подухвата реструктурисања државних и друштвених институција тих земаља према либерално-демократском обрасцу.

Земље развијене демократије помагале су институционалне промене тамошњих полиција и развитак њиховог новог саморазумевања (тј. мењање схватања о сопственим циљевима и задацима, као и укупним сопственим позицијама у оквиру извршно-управне државне власти и спрам друштва и грађана); особито је помагано заснивање њихове етике у духу савремених либерално-демократских и хуманистичких идеала и начела; што се сматра изузетно важним за учвршћивање тих младих демократија.

Та подршка променама статуса и карактера полиције у земљама у транзицији – којима су стваране полицијске организације новог типа, и којима је удахњиван и један сасвим нов дух –, остваривана је посредством разних водова међународне сарадње; било кроз међународне организације форуме и тела, било кроз разне билатералне аранжмане. Те земље су биле пријемчиве за те подстицаје, тј. отворено су им ишле у сусрет; што је било у складу и са општим растом њиховог међународног повезивања и сарадње, с њиховом спремношћу за прихватање бројних међународних конвенција, с њихвим укључивањем у рад међународних организација и форума⁹⁶; чиме су оне прихватале међународне погледе и стандарде у вези с разним аспектима свог бића. Те споља помагане промене сложених механизма и владајућег духа у економској, политичкој, друштвеној, културној, безбедносној... области, тј. подстицање њиховог уподобљавања универзализованом систему демократских, слободарских и хуманистичких вредности и принципа, које су у великој мери потврђене и бројним међународним политичким и правним инструментима, имале су, дакле, своје видне изразе и у домену полицијске етике; пре свега, кроз прихватање од стране полицијских организација тих земаља, одговарајућих међународних стандарда. Најважнији од тих стандарда, који су најсистематичније изложени у горе помињаним најзначајнијим међународним инструментима који се непосредно односе на полицијску етику, тј. најопштије је кодификују,⁹⁷ имали су у тим земљама и значење непосредних извора полицијске етике.

⁹⁶ Као што су, на пример: КЕБС (ОЕБС), Савет Европе, Партнерство за мир и др.

⁹⁷ Чију појаву смо окарактерисали као симболичко довршавање канонизације савремене полицијске етике.

Поменућемо да је у Стразбуру, 1996. године, у организацији Европског савета, одржан значајан мултилатерални међународни скуп који је имао за општи циљ „учвршћивање демократских идеала и вредности полиције у земљама централне и источне Европе”, а за посебнији циљ да „сагледа стање у области њихове полицијске деонтологије и да расправља о потреби доношења једног свеевропског полицијског етичког кодекса”.

У оквиру билатералних аранжмана с тим земљама, изразиту активност у препоручивању вредности и начела савремене полицијске етике исказивале су разне америчке званичне и полузваничне институције и субјекти. Уз опремање полиција неких од тих земаља, посредством указивања техничке помоћи и на друге начине, организована је, у циљу њихове потпуније модернизације, и одговарајућа обука и образовање њихових припадника. У оквиру тога, вршен је и директан утицај на усвајање највиших данас важећих деонтолошких стандарда полицијске професије.

И међународна организација криминалистичке полиције (Интерпол), утичући разним својим препорукама на модернизацију духа и активности полицијских организација многих земаља, каткад је и директно подстицала универзализацију поменутих високих стандарда полицијске етике. На пример, као што смо то претходно већ навели, ова организација је 1994. године својим чланицама званично препоручила учвршћивање проблематике људских права у наставне програме свих полицијских школа.

Кампање у циљу учвршћивања и даљег развијања савремене полицијске етике, које су имале шире, међународно значење и зрачење, биле су током осамдесетих и деведесетих година лансиране и од стране појединих компетентних личности; како оних који су припадали полицији, тако и оних изван њених редова. Карактер такве кампање имала су, на пример, и настојања и напори помињаног немачког историчара Јозефа Нолтеа, који је – уочавајући потребу потпуније интеграције Европе (која би укључивала и полицијски и полицијско-етички аспект) –, објавио 1995. године документ под називом „Дух полиције у Европи”, у коме је у десет тачака (смерница) изразио своје виђење пожељног развоја одговарајуће полицијске етике.

Све у свему, дејство међународног фактора у последње две деценије значајно је утицало на консолидацију, те и даљи развитак и универзализацију полицијске етике. То нарочито важи када су у питању бивше социјалистичке земље. У неким од тих младих европских демократија подстицаји тог фактора били су чак и пресудни за мање-више потпуно и доследно кореспондирање развитака њихове одоцнеле канонизоване полицијске етике с развитаком њених напреднијих узора.

Осврнућемо се, најзад, и на саме те промене које су у основи развоја полицијске етике од њеног настанка до данас. Оне се тичу како њених формалних, тако и суштинских својстава.

Поменућемо, најпре, даље учвршћивање тренда већ раније започетог мењања перцепције поретка приоритета том етиком штићених интереса. Наиме, занимање полицијске етике се још одлучниј померало од државе, полицијске институције и полицијског колектива као носилаца тих интереса, ка адресама које представљају друштво и грађани.

Ово обележје развитка полицијске етике у два последњим деценијама имало је свој израз у тематској области; наиме, даље су јачале кореспондирајуће, претходно већ профилисане њене тематске доминанте⁹⁸ (оне које су везане за новоустановљени приоритет интереса појединца као носиоца неутуђивих личних и грађанских права и слобода, али и као носиоца хуманог субјективитета у најопштијем смислу). Брижан етички однос према грађанину, исказиван је, стога, кроз два његова извода: као поштовање и заштита права, слобода и достојанства човека и као спремност на указивање солидарности и исказивање хуманости уопште у поступању усмереном према њему. Тако се и за кореспондирајућу тематику може рећи да је у последње две деценије била диференцирана, као резултат концентрације тема око тих двају извода. Беспрекорно морално одношење полиције према грађанину, данас представља главни стуб етике ове професије, те усавршавање тог одношења представља и главни репер (референтно обележје) за праћење њеног развитка.⁹⁹

Првенство поменуте тематике тежи, дакле, да за данашњу полицијску етику постане апсолутним. Али, тематика ове етике је обогаћивана и неким сасвим новим елементима. Тако је, на пример, у њеном тематском корпусу нашла места и еколошко-етичка тематика.¹⁰⁰ Такође, полицијска етика се обогаћује и тако што обухвата новонастајућу проблематику коју генерише растућа технизација полицијског рада.

Општу карактеристику развитка данашње полицијске етике представља и ширење протежности њеног важења према географском (геополитичком) мерилу. То се догађа упоредо са хомогенизацијом, повезивањем и глобализацијом друштвених процеса и односа унутар планетарне друштвене заједнице. Заправо, овај процес квази-универзализације одвија се по мери општости прихватања либерално-демократских и савремених хуманистичких друштвених образаца. Данас готово да више нема политички и културно развијеног региона у свету у коме ови приступи нису постали релевантним и актуелним.

Најзначајније просторно ширење полицијска етика је у овом раздобљу остварила тиме што је прихваћена од стране полиција бивших социјалистичких земаља Европе (у којима је то чињено у оквиру остваривања бурних друштвених, политичких и културних промена, почевши од краја осамдесетих година, чиме је, као што смо то већ истакли, радикално мењана слика њихових друштава, а у оквиру тога, и бића и свести њихових полицијских организација).

Овом процесу просторног ширења релеванције полицијске етике веома су доприносили и одговарајући, горе помињани пројекти и кампања у оквиру настојања да се помогну шира међународна интеграциона кретања. Том процесу нарочито су доприносиле акције усмераване на њену међународну стандардизацију, тј. на успостављање њене наднационалне обавезности и гарантовања. У том смислу се, на пример, крајем деведесетих година у ком-

⁹⁸ Та промена представља и најважнији индикатор развитка полицијске етике, јер се тиче њеног садржаја.

⁹⁹ Иначе, актуелна тенденција све наглашенијег усмеравања интересовања полицијске етике ка грађанину као средишњој адреси том етиком штићених интереса пресудно је маркирала и скорашњу завршницу њене генезе која се одвијала седамдесетих година (отпочевши да се у том критичном тренутку већ наметљиво манифестује као резултат дотадашње еволуције прогресистичког политичког и културног контекста).

¹⁰⁰ Иначе, и сама та проеколошка етика солидније је уобличена (пре свега, експлицитнијим формулисањем одговарајућих вредности, начела и дужности), тек пре тридесетак година.

петентним круговима агитовало за доношење једног свеевропског етичког кодекса полиције.

Битну одлуку актуелног развитка полицијске етике представља и раст квалитета њене обавезности. Тај напредак огледа се, најпре, кроз померање локуса моралног обавезивања и одговорности од полицијске институције ка појединим њеним припадницима; дакле, у њиховој све изразитијој персонализацији. А, затим, и кроз све већу аутономизацију обавезности и одговорности; односно, кроз померање у њиховој мотивацији од хетерономности ка аутономности. Најзад, и кроз предупређивање и санкционисање кршења тог морала све више посредством савести његових протагониста. Све ово, иначе, сведочи и о њиховом све дубљем разумевању његовог значаја и потребе за полицију, као и за друштво и његове чланове.

На основу свих поменутих међусобно повезаних процеса, може се закључити и о расту опште вредности полицијске етике,¹⁰¹ што би се могло узети и за сумарни показатељ њеног до сада оствареног развитка.

То напредовање изражава се кроз раст подршке највишим и најопштијим етичким вредностима као што су: слобода, једнакост, правда, хуманизам, солидарност, право на индивидуалну и групну различитост и сл. (што је директно детерминисано скорашњим одлучним усмеравањем интересовања полицијске етике ка помињаним екстерним адресама, односно, конституисањем кореспондирајућег тематског тежишта). Раст вредности полицијске етике одређен је, такође, и порастом њених аутономних обележја.

Најзад, треба истаћи да је развој полицијске етике, ако га посматрамо диференцирано, по појединим земљама или геополитичким регионима још увек – и поред дејства описаног процеса универзализације – прилично асинхрон; као што се, уосталом, и конкретни садржаји те нормативне свести и модуси њеног изражавања, у полицијским организацијама разних земаља, у по нечему разликују. Различите досеге и садржаје тих појединих развоја могуће је уочити, односно поредити их, сагледавањем степена развоја свих оних процеса и карактеристика који уопште могу (формално и суштински, индиректно и директно) индиковати степен развијености полицијске етике; на пример, сагледавањем: развијености полицијског образовања и васпитања из ове области, функционисања унутрашње етичке контроле, развијености одговарајућег научно-теоријског рада и издаваштва, степена кодификације те етике...; али, пре свега, кроз специфичности тематике (тј. кроз неједновременост избијања и флукуација одређених тематских поенти и посебних нагласака).¹⁰²

Асинхронија разних токова настанка и развитка полицијске етике, посматраних по разним геополитичким регионима, последица је чињенице да је еволуција тог вида нормативне свести у разним земљама одражавала и посебности различитих локалних друштвених услова. То јест, дејство општих детермина-

101

Реч је, дакако, о њеној етичкој вредности.

102

Тако су, на пример, полицијске организације бивших социјалистичких земаља довршавале дефинисање своје етике знатно после својих узора (мада, ипак, релативно брзо надокнађујући своје вишедеценијско кашњење и, потом, убрзано пратећи одговарајући развој тих својих узора).

ната (могућности, услова, узрока, разлога, повода...) у разним земљама различито се преламало кроз разне њихове специфичне локалне обрасце, системске констелације и контингентне ситуације. Многи посебни чиниоци утицали су на различити темпо процеса настанка и развита полицијске етике. Пре свега, разни степени опште друштвене развијености појединих средина чинили су да су у њима различитим темпом успостављане неопходне политичко-културне и професионалне претпоставке тих процеса; значај дејства и мноштва још посебнијих чинилаца, сматрамо да није потребно посебно наглашавати. Уместо тога указаћемо на чињеницу да је бржем и садржајнијем одвијању ових процеса у неким земљама, знатно доприносило и деловање појединих утицајних личности заинтересованих за ову проблематику. У сврху илустровања ове констатације навешћемо пример значајног скорашњег доприноса који је запаженом развиту полицијске етике у СР Немачкој дао Б. Кевениг (Kewenig), професор међународног права и сенатор у парламенту Западног Берлина, саставивши 1987. године приручник под називом „Правила доброг владања полицајца“ који је популарно прихваћен као „Полицијски књигећ“, будући да је инспирисан саветима доброг владања изложеним у славној књизи Адолфа Фрајера фон Книгеа (A. Freiherr von Knigge): „Односи с другима“.

– Крај –

ЛИТЕРАТУРА:

1. L'éthique de la police dans une société démocratique, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1977.
2. International standards of Human Rights in Law Enforcement, UN Human Rights Center, N. York, 1996.
3. „7 Gebote für den Polizeibeamten“ (етички кодекс немачке полиције из 1945. године).
4. La Déclaration sur la police, Ed. du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1979.
5. Code of Conduct for Law Enforcement Officials, UN, New York, 1979.
6. Универзална декларација о правима човека из 1948.
7. Декларација о заштити свих особа од тортуре и других облика окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања и кажњавања, усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН, 1975. године.
8. Завршни акт Конференције о безбедности и сарадњи, Београд, 1975.
9. „Обнова утопијских енергија“, зборник, редакција и приговор В. Павловића, ЦИД, Београд, 1987.
10. Ж. Муржон: „Људска права“, Плато, Београд, 1998.
11. М. Матуловић: Људска права, ИЦ, Ријека, 1989.

12. M. Hilton, P. Svartz: Membres d'un projet sur l'éthique de la police, in: L'éthique de la police dans une société démocratique, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1977.
13. J. Kleinig: „The Ethics of Policing”, Cambridge University Press, 1996.
14. M. Le Clerc: Policijska deontologija, Izbor, Zagreb, 1982/4.
15. P. H. Bolle: Deontologija i status policije, Izbor, Zagreb, 1980/3.
16. P. Whitehouse: L'ethique de la police au Royaume-Uni, in: L'éthique de la police dans une société démocratique, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1977.
17. J. Alderson: Human Rights and Police, Council of Europe, 1984.
18. Под лупом: извештај о противправном поступању органа унутрашњих послова у Србији и Црној Гори, Фонд за хуманитарно право, Београд, 1977.
19. J. Nolte: „L'esprit de la police en Europe”, Frankfurt, 1995 (in: L'ethique de la police dans une société démocratique, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1977).
20. М. Вебер: Привреда и друштво, Просвета, Београд, 1976.
21. Р. Јеринг: Циљ у праву, ЦИД Подгорица, 1998.
22. Е. Пусић: Управни системи, Университас, Загреб, 1985.
23. J. Rawls: Дефиниција грађанске непослушности. Људска права, ИЦ, Ријека, 1989.
24. F. de Fazio, T. de Rose: Допринос друштвених знаности модернизацији полиције (L'apport des sciences sociales à la modernisation de la police), Izbor, Zagreb, 1987.
25. G. Guarneri: Policija i ljudska prava (Police and Human Rights), Izbor, Zagreb, 4/1984.
26. G. M. Pugh: Dobar policajac: Svojstva, uloge i koncepti, Izbor, Zagreb, 1–2/1987.
27. Србија на споју два века (књижевна заоставштина Тасе Миленковића), редакција и поговор: Ж. Алексић, Врело, Београд, 1992.
28. Ј. Печар, В. Скалар: Милиционарски односи са јавношћу, ССУП, Београд, 1973.
29. J. T. O'Brian: Stavovi javnosti o policiji (Public attitudes about the Police), Izbor, 1–2, Zagreb, 1979.
30. A. Hazenberg: The Police and Human Rights in Europe, International Criminal Police Review, 480/2000.
31. Le Code d'éthique de la police de la République démocratique allemande, Berlin, 1965.

Доц. др Миодраг ЈОВИЋ,
Виша школа унутрашњих послова

ДА ЛИ ЈЕ ПСИХОПАТСКА ЛИЧНОСТ ОБАВЕЗНО И КРИМИНАЛНА ЛИЧНОСТ

Резиме: Без обзира на то да ли су то само два самостална појма или су две енигме – **криминална личност** и **психопатска личност** и данас, као некада, заокупљају дужну пажњу шире научне јавности (криминолога, правника, психолога, психијатара, педолога, социолога и др.).

Одговорити на питање да ли је психолошка личност обавезно и криминална личност врло је тешко, па и неизвесно. Неизвесност је утолико већа што и сами појмови криминалне и психопатске личности нису одређени, одн. око њиховог дефинисања не постоји сагласност.

Аутори сматрају да психопатска личност није аутоматски и криминална личност, али таква личност има велике могућности (због својих специфичних карактеристика) да уз додатне услове постане извршилац кривичног дела (или више њих) а одатле врло лако, скоро сигурно, еволуира у криминалну личност, дакле, у личност која има свој стил живљења и своју криминалну каријеру.

Кључне речи: Психопатска личност, психопатија, криминална личност, криминално понашање, кривично дело.

УВОД

Проблем утицаја психопатских карактеристика личности на њену евентуалну криминалну активност већ дуго заокупља пажњу истраживача различитих профила. Међутим, веома је тешко дати једнозначан и децидиран одговор на питање да ли је психопатска личност нужно и криминална личност. И то из више разлога. Први и најважнији је, што сам појам криминалне личности није потпуно дефинисан; нити је пак дата једна опште прихваћена дефиниција овог појма. Наиме, криминологија, односно криминална психологија као и њени многобројни правци и њихови представници, немају јединствен или бар донекле усаглашен став по питању прецизног одређивања појма криминалне личности. Тај појам је и даље остао прилично неодређен, и у зависности од схватања

истицана је његова биолошка или психолошка, односно социолошка компонента, мада, ако и постоји одређена усаглашеност ставова међу теоретичарима по овом питању, онда се она сигурно изражава у констатацији да је криминална личност све то заједно, тј. био-психо-социјална конституција, што у сваком случају није спорно и није нетачно. Наиме, криминална личност се мора схватити, пре свега, као криминолошки али и као кривично правни и криминалистички појам, односно ентитет са могућношћу поливалентног изражавања. Могли бисмо рећи да овакву личност карактерише, пре свега, постојање изражене криминалне склоности и врло јаке криминалне способности али и криминалне воље које зајдно чине фундаменталну основу за манифестовање постојаног криминалног понашања. Таквим понашањем се уствари на најбољи начин изражава „опасно стање” криминалне личности за време трајања њене криминалне каријере.¹

Одговор на питање да ли је психопатска личност аутоматски и криминална личност, не компликује само чињеница недовољног одређења појма криминалне личности, већ и чињеница да је ситуација слична када је у питању и дефинисање појма психопатије, односно психопатске личности. Потешкоће произилазе посебно из чињенице што појам психопатије, односно психопатске личности није ни до данас одређен на опште прихватљив начин. Наиме, нисмо још сигурни ни у то, да ли психопатију треба третирати као психолошки или психијатријски ентитет, односно да ли је она заиста „корпа за отпатке”, како имају обичај да је фигуративно „дефинишу” неки психијатри, очигледно желећи тиме да кажу како психопатија уствари означава ни „болесно” ни „здро” стање одређене личности.

Оно што треба истаћи јесте да разматрање проблема психопатије са аспекта њеног дефинисања неминовно намеће потребу дискусије о проблему нормалности и абнормалности. У вези с тим, у савременој медицини постоји оправдани интерес за изучавањем нормалности или функције здравог човека, с обзиром на чињеницу да је граница између здравља и болести врло магловита, односно недовољно добро омеђена. Ова граница се протеже у врло широком спектру могућности, тако да на једном екстрему стоји здравље које се дефинише као одсуство болести, а на другом здравље као утопија.

НЕКЕ ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ПОЈМОВИМА НОРМАЛНОСТ – АБНОРМАЛНОСТ И ЗДРАВЉЕ – БОЛЕСТ

На питање шта је то нормално а шта ненормално (абнормално), или шта је то здраво а шта болесно, добићемо врло различите одговоре, што зависи од тога да ли ћемо се приликом разрешења овог питања служити одређеним психолошким, психијатријским, социјалним, статистичким или неким другим критеријумима.

Веома изражена сложеност појмова нормалан и абнормалан, односно здрав и болестан, доводи до тога да се они често непрецизно и неадекватно употребљавају. Примера ради, у литератури срећемо мишљење по коме појам

¹ Више о томе: М. Јовић, Покушај дефинисања појма криминалне личности, „Безбедност”, 1997. бр. 3.

„абнормалност”, представља само једно вредновање. У том смислу Каген Ногнеу сматра да концепција нормалног долази као последица прихваћених норми понашања и осећања која извесне групе намећу својим члановима.²

За психолога Биндера су, приликом одређивања психичке нормалности и абнормалности, важна два типа норме: статистичке, које се односе на просек, тј. на оно што одговара већини и вредносне које одређују како би нешто требало да буде. Према статистичком мерилу, „нормално” је све оно што се налази у границама средње вредности, док ће све варијације које одступају од ове вредности бити сматране „абнормалним”. Дакле, полазећи од статистичке норме просека, психопатска личност би претстављала само варијацију „просечне личности” која од ове личности „више” или „мање” одступа. Међутим, при оваквом одређивању нормалности објективно долазимо у ситуацију да погрешимо и да оно што је нормално прогласимо ненормалним и обрнуто, а све из разлога што не постоје јасно одређени критеријуми о ширини распона нормалности. За потврду овакве констатације, често пута се као пример узима ниво интелигенције. Па тако, натпросечно интелигентне особе би, према критеријуму норме просека, требало означити као „абнормалне” особе, с обзиром да интелигенција једног броја натпросечно интелигентних стварно „одудара од просека”, што никако не може бити тачно. Или обрнуто, ако је у некој популацији просечан човек лакше дебилан (глуп), онда би дебилност била „нормална”, што такође није тачно. Из ових и њима сличних разлога психолози и психијатри су били принуђени да траже решење у другој врсти норми, одн., у тзв. вредносним нормама које дају податке о самој вредности феномена који се посматра. У смислу вредносних норми, нормалном ће се сматрати она особа која одговара идеалу друштва у коме бивствује.³

Међутим, овакво одређивање нормалности и абнормалности, односно разграничење психопатске од нормалне личности није прихватљиво са становишта дубинске психологије и психијатрије. Наиме, дубинска психологија и психијатрија имају другачији прилаз у третирању нормалног и абнормалног и сматрају да, иако се (посматрано са формалне стране) психичка нормалност и ненормалност налазе на крајњим супротним странама и представљају једно другом антипод, оне се ипак, посматрано са садржинске стране, налазе у веома блиској вези, па тако нормалност и абнормалност, односно болест и здравље нису јасно међусобно разграничени, с обзиром на чињеницу да исте законитости обухватају како оно што је нормално, тако и оно што је абнормално. У вези с тим психоаналитичари, посебно Фројд, сматрају да су, на пример, неуротичари људи исти као и остали, који се не могу оштро разграничити од нормалних. Јунг је тврдио да се код здавих особа срећу исти они комплекси као и код неуротичара, тј. да су сви они феномени који се налазе

² Више о томе К. Ногнеу: Неуротична личност данас, Сарајево, „В. Маслеша”, 1962.

³ Тако, на пример, за припаднике европске културе ненормално је па и психотично када човек халуцинира и разговара са умрлим претком, док је то код неких индијанских племена сасвим нормална појава. Према томе, мерила или критеријуми на основу којих би се извршило разграничење психопатске од нормалне личности, углавном или најчешће зависе од фундаменталних принципа нормалности који владају у конкретно датом друштву, односно култури.

код ненормалних (болесних) присутни и код нормалних (здравих) али „само у веома сажетој, згуснутој форми”, док су пак неки други психолози и психијатри тврдили да између душевно здравих и душевно болесних постоји само квантитативна разлика, с обзиром да здраве особе у себи носе исте оне гене као и болесне особе само у очито мањој дози. (Настовић, 1985: 28–29.)

Са аспекта Его-психологије, за једну особу бисмо могли рећи да је нормална ако јој полази за руком да одржи *релативну хармонију* између Ида, односно нагонског дела личности, Супер-ега, односно савести, као и спољашњег света, односно захтева реалности, тако да ће један здрав, зрео Его бити способан као што се то често истиче у Его-психологији, да задовољи своје потребе у право време, на правом месту, на адекватан начин и на правом објекту. (Настовић, 1985: 32.)

Неки теоретичари сматрају да је појам нормалности скоро идентичан појму здравља и то како по свом садржају, тако и по својој функцији, с обзиром на то да се и нормалност и здравље у телесној и у психичкој сфери процењује на основу одржања равнотеже свих телесних и психичких функција. Према мишљењу Биндера и телесно и психичко здравље се манифестује кроз тзв. унутрашњу равнотежу која уствари омогућава човеку да се адаптира захтевима спољашњег света.

Међутим, за разлику од појмова нормалан и здрав, појмови абнормалан и болестан, према мишљењу већине аутора, нису идентични и не поклапају се ни по свом садржају, нити по својој функцији. Наиме, абнормално не мора увек да значи и болесно, тако да се у психолошкој и психијатријској теорији и науци прави битна разлика између квантитативне и квалитативне абнормалности, с обзиром да прва обухвата све функционалне абнормалности, док се друга односи на болест, односно представља саму болест.

Да би се за неку особу могло рећи да је психички здрава неопходно је да су све њене психичке функције релативно складно развијене. Такав складан развој је нешто што се може само пожелети. Међутим, више је него очигледно да су код неких особа у поређењу са другим, поједине психичке функције јаче односно слабије развијене. Еклатантан пример налазимо управо код психопатских личности. Другачије речено било би погрешно да сви они који нису душевно здрави аутоматски буду третирани као душевно болесни, односно треба схватити да између здравља и болести постоје одређена прелазна стања, па се из тих разлога изванредно број људи и сврстава у те, тзв. прелазне категорије.

Излагање о нормалности и абнормалности, односно о здрављу и болести било је неопходно потребно да би се донекле боље схватила психопатија, односно психопатска личност за коју и данас влада мишљење да представља ни здраво, ни болесно стање. Из до сада реченог може се закључити, да се психопатија не може сврстати у тзв. праве болести, јер се код ње не ради о квалитативним, већ о квантитативним одступањима од нормалног, односно о таквим одступањима која су, по неким својим карактеристикама ближе здравом него болесном, па је аналогно томе и психопатска личност више здрава него болесна личност.

ПОКУШАЈ ОДРЕЂИВАЊА ПОЈМА ПСИХОПАТИЈЕ СА АСПЕКТА РАЗЛИЧИТИХ ТЕОРИЈСКИХ КОНЦЕПЦИЈА

Реч психопатија је „кованица“ састављена од грчке речи *psíhē* и *patos*. Психа означава душу, а патос патњу, болест или велику несрећу. Према томе, термин психопатија би требало да значи да душа пати, односно да је болесна или да се налази у великој несрећи. У стручној литератури наилази се на податак да се појам *психопатија* почео употребљавати 1806. године, односно од тренутка када је париски психијатар Пинел описао понашање једног свог пацијента поставивши му дијагнозу „манија без суманитости“ („*manie sans deliré*“).

Под појмом психопате у психолошкој литератури обично се подразумева особа која од детињства до ране младости, врло често, скоро редовно испољава карактеристичне реакције емоционалног типа што њеном понашању даје печат „неуобичајеног“ али не абнормалног, а још мање болесног стања.

Оваквом одређивању појма психопатске личности највише договара терминолошка ознака *moral insanity* (морално лудило) коју је још 1835. године у Енглеској употребио И. Причард за оне особе код којих су „морал и активни принципи психе“ јако изопачени, док је моћ владања собом веома оштећена. Такве особе не показују, бар не приметно и уочљиво, одређене аномалије и дефекте интелигенције па се, према томе, не ради о особама заосталог душевног развоја. Оно што највише збуњује када су у питању ове особе, јесте то што оне нису довољно ни „уравнотежене“ да би биле душевно здраве, али нису ни тако болесне да би биле третиране као душевни болесници.

У психолошкој, а посебно у психијатријској литератури појављује се исувише велики број покушаја дефинисања психопатије, односно психопатске личности. Ј. Л. А. Кош у својој монографији о психопатским мањкавостима употребљава реч „психопатски“, разликујући трајне, природене и пролазне психопатске недостатке. Затим се почетком XX века у литератури среће и термин психопатска конституција која је донекле блиска схватању о наследно дегенеративној психопатској конституцији. Међутим, у психијатрујској литератури се као најчешће цитиране дефиниције психопатије помињу оне које су дали Е. Крапелин, К. Шнајдер и Е. Блојлер. Тако, Е. Крапелин уместо назива „психопатско стање“ који је био доминирајући у то време, уводи назив „психопатска личност“ поистовећујући овај појам са абнормалном варијацијом личности.

Једна од најраширенијих дефиниција психопатије јесте свакако она коју је дао Курт Шнајдер (K. Schneider) према којој се под психопатијом подразумева природена абнормалност личности, односно то су особе „које због свог карактера или саме пате или од њих пати друштво“. (Штернић, 1985: 351–356.) Абнормална личност није болесна личност у медицинском смислу, нити се ради о последици болести, већ о абнормалној структури личности, односно варијатету који одступа од нормалног просека.

Е. Блојлер даје сажету дефиницију по којој психопатија представља урођену особину карактера и нагона, који доводи до субјективних патњи и социјалних конфликта. Наиме, овај аутор под психопатијом подразумева психичке де-

вијације које још нигде нису уврштене и које се налазе између здравог и болесног а односе се на подручје емоција, воље и нагона, односно то је психичко одударање од оног што се сматра нормалним, које није права психичка болест а налази се у граничном подручју између здравог и болесног психичког живота.

Без обзира на заиста велики број, често врло спорних схватања психопатије, у литератури преовладавају три велике концепције које су везане за израз *психопатска личност*: немачка концепција (психопатска личност); француска концепција (ментални дезеквилибријум) и англо-саксонска концепција (анти-социјална личност).

У досадашњем излагању ми смо уствари говорили о немачкој концепцији и поменули њене најпознатије представнике, мада има мишљења да се такво третирање и поимање психопатије врши, пре свега, са аспекта дескриптивне или класичне психологије и психијатрије и где по логици ствари симптоматологија, која има феноменолошку улогу и својство, предњачи над психодинамичким начином третирања, што није сасвим у реду с обзиром да није спојиво са динамичким схватањем личности. Међутим представници Его-психологије сматрају да дескриптивно, односно феноменолошко схватање и третирање психопатије није прихватљиво, посебно због тога што су уверени да је психопатија условљена структуралним дефектом „Ега“ и „Супер-ега“ који се налази у средишту психодинамике и етиологије психопатске личности. (Настовић, 1985: 9–10.)

О француској концепцији нећемо посебно говорити, али ваља истаћи да је ова концепција, када је у питању психопатија, везана за израз „ментални еквивилибријум“ (који је могуће нарушити), односно другачије речено, психопатија може бити блиска нормалном стању, али она може бити и стање које може да дегенерише према тешким психопатолошким облицима. (Лазаревић, 1982: 9.) У суштини, у земљама француског говорног подручја, психопатским особама називају се психички неуравнотежене особе, одн. у питању је трајно поремећено психичко стање (независно од ма које психозе) која се испољава неспособношћу личности да створи или оствари хармоничан живот, који би одговарао њеним стварним интересима и у исти мах био прилагођен животу у заједници.

Англо-саксонска концепција психопатску личност терминолошки одређује као социопатску па чак и као антисоцијалну личност. Суштина англо-саксонске концепције састоји се у томе да, у опису психопатије, као централни елеменат поставља антисоцијални нагон. Зато су код аутора који заступају ову концепцију чешће у употреби изрази „социопатија“ и „антисоцијална личност“.

Израз „социопатска личност“ јавио се у употреби 1952. године и то у класификацији Савеза америчких психијатара. Наиме, из официјелне америчке психијатријске номенклатуре избачен је термин „психопатија“ и замењен појмом „социопатија“, чиме је потенцирана искључиво антисоцијална усмереност понашања таквих лица, тј. уместо клиничке дата је социјална суштина овог појма.

Велика већина америчких уџбеника психијатрије, у делу о социопатији, најчешће разматрају антисоцијалне реакције које, према тврђењу неких аутора, одговарају „старом“ појму психопатије са дисоцијалним реакцијама, које у ствари означавају упорне криминалне акте професионалних преступника а немају обележја патологије. (Фрејеров, 1966: 109–113.)

Према Међународној класификацији болести из 1978. године под шифром 301 стоји да се под појмом психопатије најчешће подразумевају "... дубоко усађени знаци рђаво прилагођеног и поремећеног понашања, који се у целости препознају у доба младалаштва и раније и који се наставља кроз већи део одраслог доба, иако често постају мање очигледни у средњем и старијем добу".

Из досадашњег излагања могли смо закључити да постоје неслагања око тога шта је то психопатија или социопатија па отуда за ове личности се, поред назива психопатске или социопатске, срећу још и називи поремећене или абнормалне личности. Код лаика се у свакодневном говору за овакве личности може срести и назив „чудаци“.

ЕТИОЛОГИЈА ПСИХОПАТИЈЕ

Као што постоје неслагања приликом одређивања самог појма психопатије, тако исто варирају и мишљења у погледу њене етиологије, односно етиопатогенезе. Једино што се са сигурношћу може тврдити, јесте чињеница да основни проблем у етиопатогенези психопатије представља улога и узајамни однос биолошких и социјалних, а према мишљењу велике већине психолога и психијатара и психолошких фактора.

Дакле, на једној страни постоје аутори који заступају мишљење да само наследи фактори могу бити узроци настајању психопатије, док на другој страни постоје они који уз наследну основу као узроке наводе и неке психичке диспозиције, имајући при томе у виду чињеницу да разне психичке трауме, повреде мозга као и обољења стечена, било током интраутериног развоја, било касније током живота, могу бити манифестовани у виду психичких промена карактеристичних за психопатске личности. Постоје и они аутори који узрок настајања психопатије траже и налазе у дејству социјалних фактора, било да се ради о ужој или широј социјалној средини.

С обзиром да је један број аутора дао значајну улогу наследном фактору у настанку психопатије, то је онда и разумљиво што је најчешћи истраживани етиолошки фактор био управо херeditет с јасним циљем да се докаже да психопатија у ствари резултује из урођених предиспозиција. Ова врста истраживања најчешће је вршена на близанцима и блиским сродницима психопата, па тако, у погледу особина личности, велики број истраживања потврдило је да постоје већа слагања између идентичних него неидентичних близанаца. Такође је утврђено да је код неидентичних близанаца истог пола значајнији степен слагања, него између близанаца различитих полова.

Нарочито су у седмој и осмој деценији XX века импресионирала генетичка истраживања која су била усмерена на утврђивање степена слагања црта личности код идентичних близанаца. Неки истраживачи су у том циљу, као

инструменте користили скале неуротицизма и упитнике за самопроцену. Резултати тих истраживања показали су да су идентични близанци, било да су одгајани посебно или пак заједно, имали далеко више сличних црта личности, него неидентични близанци, од којих су већина одгајани заједно.

Исто тако, приличан број студија и истраживања били су посвећени тзв. породичној трансмисији психопатије. Колман је, на пример, уочио да код деце психопата постоји већи проценат психопатије него што је то случај са браћом и сестрама психопате. Патрик је, пратећи родословље једне веће групе психопата, утврдио да је око 50% њих, по директном пореклу, имало психопатске црте. Други истраживачи су утврдили да међу родитељима психопата има у већем проценту шизофреничара, епилептичара, алкохоличара и оних са неадаптираним понашањем. Слично, и у истраживањима о особама које су испољавале антисоцијално понашање, уочено је да је у њиховим породицама било много више лица са антисоцијалним понашањем.

Дакле, можемо се сложити с тим да подаци из поменутих истраживања на неки начин представљају поуздан показатељ породичног ризика социопатије (психопатије) у породицама социопата (психопата), али на генетском плану њихов значај је релативан, јер се овде, у сваком случају, меша генетска трансмисија са културном, социјалном, афективном или неком другом трансмисијом.

Посебно су интересантна истраживања хромозома. Наиме, у другој половини XX века генетика је учинила огроман напредак, па је тако установљено да се код психопатских особа (али и код опасних криминалаца) знатно чешће (неки генетичари сматрају чак тридесет пута чешће) виђа полна хромозомска гарнитура ХУУ, која у ствари представља хромозомску аберацију, с обзиром да носиоци кариотипа ХУУ имају вишак У хромозома. Ова хромозомска аберација се нарочито односи на оне психопатске личности код којих доминира антисоцијално понашање.

У прилогу, пак, органске етиопатогенезе психопатије неки аутори истичу одређене резултате електроенцефалографских (ЕЕГ) истраживања, која су у ствари потврдила чињеницу да је учесталост промена у електроенцефалограму (тзв. ЕЕГ аномалије) већа код психопата, нарочито агресивних, него у нормалној популацији. Оваква неурофизиолошка истраживања су за своју основу имала одређена клиничка искуства чији аутори претпостављају да антисоцијално понашање може настати као последица повреде мозга, док су пак неки од њих, очигледно доводећи у везу антисоцијално понашање и психопатију, сматрали да је психопатија заправо последица оштећења мозга. У вези с тим Лазаревић наводи да подаци из неурохирургије показују да се агресивни облици понашања појављују у готово сваком случају када се оштети хипоталамус. Други аутори, пак, тврде да се код психопатије ради о дисфункцији темпоралног режња, а трећи сугеришу и сматрају да је у питању лимбички систем. (Лазаревић, 1982: 38.)

Међутим, за разлику од ових мишљења која у суштини сматрају да се основа настанка психопатије налази у заостајању развоја можданих структура, постоје и друга која сматрају да се код настајања психопатије не ради о зао-

стајању, већ о нехармоничном развоју можданих структура који и предодређује дисхармоничност психичке делатности психопатске личности.

Као прилог органске етиопатогенезе психопатије у стручној литератури се такође помињу и неке вазовегетативне, па и ендокрине сметње које могу пратити ову абнормалност. Мада истраживања о повезаности деловања хормона и психопатије нису бројна, ипак једни аутори сматрају да су за испољавање агресивног понашања мушкараца потребне веће количине андрогена, док други претпостављају да повишени ниво тестостерогена представља битан фактор за манифестовање виолентног (насилног) криминалног понашања. Међутим, оно што и једни и други аутори потенцирају као битно јесте, да је, поред деловања хормона, потребно и деловање одговарајућих социјалних стимулуса који умногоме олакшавају испољавање агресивног понашања.

Међутим, у једном ширем корпусу етиолошких фактора психопатије, не појављују се само и искључиво херидитет, већ се као битни услови настајања психопатије јављају и одређени социјални фактори. Наиме, и социјална средина која окружује психопату игра такође врло важну улогу у формирању његове личности. Генерално посматрано већина аутора уобичајава да социјалну средину дели на ужу и ширу, али без обзира на то, приликом истраживања утицаја социјалне средине на испољавање психопатског понашања, узимане су у обзир, како једна тако и друга социјална средина. Међутим, потребно је рећи да се већи број радова из ове области превалентно односи на социјалне факторе као детерминанте делинквентног, а не „често“ психопатског понашања, мада има мишљења да се делинквентност може прихватити и као један од симптома психопатије, што у сваком случају није ни сасвим нетачно, али није ни сасвим тачно.

Истраживања која се односе на утицај уже социјалне средине, превасходно се баве утицајем оних социјалних фактора који су везани, пре свега, за рани развој детета у породици. У том периоду развоја индивидуе, нарочито се истичу два битна елемента која могу утицати на формирање психопатске личности и то: одвајање од родитеља и психопатска личност родитеља са којима деца живе.

Према нашем мишљењу за појаву психопатије, односно психопатског па и криминалног понашања, врло важну улогу има однос родитеља и деце. У том смислу трајно одвајање деце од родитеља након развода брака, тј. живот деце у непотпуној породици има за последицу висок проценат њиховог антисоцијалног понашања. Негативне реперкусије на развој и понашање детета има нескладан брак родитеља и несношљиве свађе у породици, затим алкохолизам и душевна обољења у породици; смрт родитеља и тсл. Овакве околности могу значајно утицати на антисоцијално, па и психопатско понашање младог бића. Поред наведених, битан социјални фактор у настајању психопатије, представља неадекватан став родитеља према деци који се може јавити у једној од следећих форми: родитељи који одбацују дете, незаинтересовани родитељи и крути родитељи. Када је у питању васпитање деце, већина аутора указује на неопходност кохерентног васпитног става родитеља према деци, с обзиром да емпиријски подаци скрећу пажњу на чињеницу да

су родитељи делинквената претерано и континуирано испољавали насилне, сувише попустљиве или нарочито „погрешне” ставове.

Поред уже, и шира социјална средина може утицати на појаву и настајање различитих психичких поремећаја, па и психопатије. У вези ове проблематике вршила су се, а и данас се врше тзв. транскултурална психијатријска истраживања чији је примарни задатак потврда хипотезе по којој одређени друштвено-економски и политички системи и њима својствена култура, формирају основни стереотип личности (са одређеним варијацијама) који у крајњем случају зависи од класног положаја и субкултуре којој појединац припада.

На појаву психопатије али и делинквенције уопште, у оквиру ширих друштвених услова, може посебно утицати и стање аномије у друштву које не представља ништа друго до губитак друштвених правила понашања и рушење система вредности. Такво стање спречава реализацију замишљеног социјалног статуса, што аутоматски рађа конфликт који може да резултује у прилажењу субкултури која се формира и развија, на друштвеним маргинама, најчешће у форми маргиналних група које се супростављају класи из које су и настале претендујући ка делинквенцији, односно криминалном понашању и крупни историјски догађаји (као што су на пример светски и грађански ратови, социјални поремећаји већих размера, револуције и сл.) имају велики утицај на појаву делинквенције и вршење кривичних дела од стране психопата, с обзиром на чињеницу да ове околности проузрокују повећану агресију, хомицидијуме и фаворизују вршење кривичних дела са елементом насиља. У том смислу, врло је вероватно да оваква стања, посебно ратне страхоте и дубоке социјалне кризе већих размера, доводе поред осталог до одвајања родитеља од деце у раном добу и растурање породице уопште, што у сваком случају може представљати један од могућих фактора развоја психопатије.

Дакле, можемо констатовати да постоји врло широк сплет разно разних фактора социјалне средине који, на овај или онај начин, утичу или могу утицати на настајање и развој психопатије али и делинквенције уопште.

Када говоримо о етиологији психопатије примећујемо да међу теоретичарима нема неслагања по питању врста етиолошких фактора. Наиме, нема иоле озбиљнијег теоретичара из ове области који би оспоравао учешће у етиолошком ланцу, како фактора наслеђа, тако и фактора средине. Међутим, постоје разлике у прилазу објашњењу међусобних односа ових фактора. Тако, примера ради, класична психијатрија разматра етиологију психопатије у светлу наслеђа и средине, при чему наслеђе игра примарну а средина секундарну улогу. Овај критеријум су посебно користили неки аутори приликом разграничења психопатије од неурозе, па тако, ако код једног абнормалног развоја личности доминира утицај наслеђа, онда се говори о психопатији, а ако доминира утицај средине, тј. доживљаја, тада се говори о неурози. Улогу наслеђа у етиологији психопатије најјасније је формулисао К. Шнајдер који је и диференцирао психопатију од неурозе на основу доминације наслеђа, под којом је једноставно подразумевао „нешто што је са рођењем донето и унапред дато” независно од утицаја средине, мада је индиректно признао да и утицај средине касније постаје неминован.

За разлику од класичне психијатрије, динамичка психијатрија указује на присну динамичку или дијалектичку повезаност између наслеђа и средине, односно и она као и класична психијатрија истиче наслеђе и средину као битне етиолошке факторе психопатије али за разлику од класичне, динамичка психијатрија однос наслеђа и средине не посматра једноставно у смислу сабирања, већ у смислу међусобног динамичког условљавања, тако да између наслеђеног (конституционалног) и срединског (акциденталног) постоји „однос активне кооперације, а не међусобног искључења”. (Настовић, 1985: 129.)

Интересантно је да је психоанализа мало учинила на плану потпунијег разумевања психопатије, с обзиром на чињеницу да је свела на једну форму неурозе (карактер-неурозе), па је услед тога наводно занемарила фактор наслеђа, што је само делимично тачно. Наиме, нова генерација психоаналитичара можда је и занемарила фактор наслеђа, али се то сигурно не може рећи за творца психоаналитичког правца С. Фројда. Он је поред дефинисања наслеђа као способности и наклоности да се реализују одређени правци развоја, као и да се на извесна узбуђења, утиске и дражи реагује на један специфичан начин рекао и то, да је о акциденталним (срединским) факторима етиологије психоанализа релативно много, а о конституционалним (наследним) мало говорила, али не зато што није сматрала за потребно, већ зато што је о првим могла нешто ново да каже, а о другим факторима, бар у почетку свога рада, ништа није више знала него што се тада о њима иначе знало.

С обзиром да су психоаналитичари, посебно С. Фројд, говорили о тзв. специфиној и помоћној етиологији код неурозе, у литератури, по аналогiji на њих, срећемо схватања да код психопатије специфичну етиологију представљају наслеђе и Его, а помоћну етиологију чини утицај средине. Ова поставка о наслеђу и Егу као специфичним етиолошким факторима, није и не може бити у противуречности са изнетим тврђењем да наслеђе представља средишњи фактор у етиологији психичких поремећаја, из простог разлога јер је и Его примарно наслеђем условљен, а истовремено заузима прихватајући или одбијајући став према том истом наслеђу. Према томе, придружујемо се онима који говоре о Егу као специфичном етиолошком фактору и то посебно када је у питању психопатија, у чијој етиологији наслеђе игра већу улогу него код неурозе. Зато се и тежина једног психопатског поремећаја личности не одређује само на основу психопатског понашања, већ много више према степену изражености психопатске конституције (која је примарно условљена наслеђем), али исто тако и према степену изражености психопатског дефекта Ега и супер-Ега, који такође у једном ширем контексту припадају психопатској конституцији, с обзиром да су највећим делом одређени наслеђем.

Да закључимо. Посматрано са Его-психолошког аспекта, у средишту етиологије психопатије, поред специфичне психопатске конституције налази се сасвим специфични Его и супер-Его, који се примарно базирају на наслеђу, те отуда представљају битан део урођене психопатске конституције у ширем смислу. Међутим, прецизније речено етиологија психопатије се базира на динамичком односу етиолошког тријаса који чине наслеђе, Его и фактор средине, при чему наслеђе и Его чине специфичну, а средина помоћну етиологију.

КЛАСИФИКАЦИЈА ПСИХОПАТИЈЕ

Као и код покушаја одређивања појма и етиологије психопатије, тако и приликом њене класификације, не постоји сагласност међу психијатријским и психолошким теоретичарима и практичарима. Шта више, сматрамо да је различито схватање појма психопатије и њене етиологије, врло уско везано управо за многобројне покушаје класификације и систематизације психопатија, односно психопатских личности.

Аутори који су први покушали да класификују психопатије чинили су то без одређеног система, обичном дескрипцијом појединих типова психопатија, односно психопатских личности. Таква класификација психопатских личности углавном је везана за класичну психијатрију, те је због тога све до појаве динамичке психијатрије, била искључиво дескриптивне природе. Са динамичком психијатријом јавља се и динамичка, односно Его-психолошка класификација психопата, која почива на Его- психолошкој дефиницији психопатије којом су и психопатија и њена класификација добиле један заједнички именуатељ садржан у психопатском структуралном дефекту Ега и супер-Ега.

У стручној литератури срећемо покушај класификације психопатија према одређеним психијатријским концептима, слично као што је чињено и са покушајима одређивања самог појма психопатије. Па тако, се поново помињу представници немачке и америчке концепције али и аутори других језичких подручја. На пример, у оквиру немачке психијатрије помиње се класификација Е. Крапелина, мада је он уједно и типичан представник класичне психијатрије, тако да његова класификација има првенствено дескриптивни карактер. Према овој класификацији постоје следеће врсте психопата: раздражљиви, нестабилни, импулсивни, егоцентрични, лажови и варалице, антисоцијални и свадљиви.

Интересантно је овде напоменути да америчка концепција врши једно уопштено разврставање психопатије у следеће групе:

- 1) Поремећаји личности повезани са поремећајем мозга.
- 2) Поремећаји личности који су слични сродни са тзв. великим психијатријским болестима и
- 3) Поремећаји личности као независни ентитети.

Одређене болести различите етиологије које погађају мозак (као што су на пример артериосклероза, пресенилна и сенилна деменција, разна запаљењска обољења, токсикоманија, и др.) могу довести до поремећаја личности. У вези с тим неки аутори покушавају да и термилошки издвоје ова стања називајући их псеудопсихопатијама, органским психопатијама, органским карактеропатијама и сл.

Друга група поремећаја личности у оквиру америчке концепције такође је интересантна, с обзиром да у оквиру класификације користи клинички приступ, што ће рећи да се психопатија, кроз клиничко посматрање, упоређује са тзв. великим психијатријским болестима и траже се сличности са њима. Америчка класификација психопатије се уствари заснива на сличности коју поједине пси-

хопатске личности имају са одређеним душевним болестима. Ова подела индиректно указује на могућност да су поједини случајеви, који се у датом тренутку третирају као психопатија, у ствари ларвирана, односно заустављена психоза (душевно обољење). Према овој класификацији све психопате се деле на: шизоидне, параноидне, епилептоидне, циклотимне и хистероидне психопате. Овој, у суштини клиничкој подели треба додати још и врло хетерогену групу сексуалних психопата, у којих доминирају разни поремећаји у домену сексуалног живота, сексуалне инверзије и перверзије. (Штернић, 1985: 353.)

Оно што све ове категорије психопатија разликује од одговарајућих обољења јесте непостојање прогресије (за разлику од њих душевна обољења су прогресивна) као и слабија израженост клиничке слике.

Поменули смо да се поред аутора, представника немачке и америчке концепције, јављају и аутори из других говорних подручја који на свој начин дефинишу и класификују психопатију. Тако, примера ради, руски психијатри узимајући у обзир етиолошки критеријум, психопатије деле на урођене или језгровне и рубне које се формирају као резултат патокарактеролошког развита.

На почетку излагања поменули смо да поред класичне или дескриптивне класификације постоји и динамичка, односно его-психолошка класификација психопатија.

Его-психологија врло чврсто заступа став по коме структурални дефект Ега и супер-Ега представља суштину психопатије, односно свих психопатских личности, без обзира на то да ли су присутне неуротске, депресивне, шизоидне, циклоидне или епилептоидне компоненте, чиме је уствари добијен заједнички именитељ за све психопате. Дакле, посматрано са его-психолошког аспекта, свака класификација психопатија, односно психопатских личности била би сувишна, јер постојање суштинског заједничког именитеља за све психопатске личности искључује потребу за било каквом класификацијом у динамичком смислу. Међутим, како се код психопатских личности може говорити о два типа супер-Ега, онда аналогно томе можемо претпоставити да постоје два основна типа психопатских личности:

Првом типу припадају они психопати код којих је супер-Его слаб по себи, због упадљиво слабог Ега, одакле се најчешће и регрутују антисоцијални, дисоцијални и криминални психопати. Код ових психопата је веома изражено „психопатско трајно стање”, услед кога се налазе у готово сталном конфликту са друштвом али и са самим собом.

Другом типу припадају они психопати код којих супер-Его није слаб по себи, већ је слаб у односу на повремене претеране захтеве Ида а поред тога присутан је и психопатски дефект Ега, који због тога није у стању да на задовољавајући начин реализује захтеве супер-Ега, одакле се регрутују, с једне стране, психопате са неуротском надградњом и, с друге, латентне психопате са периодичним манифестацијама, при чему су такве личности између тих интервала сасвим уравнотежене особе. (Штернић, 1985: 78–79.)

На крају излагања о класификацији психопатија цитираћемо став нашег еминентног професора судске психијатрије др Божидара Крстића који такође констатује чињеницу, да поред постојања различитих схватања о појму психопатије, постоје и њене различите поделе, од којих су са судско-психијатријског становишта најприкладније клиничка и социолошка. Клиничка подела се заснива на третирању абнормалних феномена у структури личности психопате и њиховим оређивањем са симптомима који се јављају код неких душевних обољења. Па тако, као што смо већ поменули, постоје шизоидна, циклоидна, епилептоидна, хистероидна и сексуална психопатија, док социолошка подела психопатије „полази од понашања личности психопате у социјалној средини и његове активности у друштвеној заједници” и у вези с тим постоје претежно агресивни, претежно пасивни и претежно креативни психопати. (Крстић, 1980: 88–89.)

Шизоидни психопати показују карактеристике у структури личности сличне симптомима шизофреније, односно код њих доминирају оне црте личности које се виђају у преморбидној фази шизофрених болесника, само у знатно блажем степену. Ову врсту психопата карактеришу изразита интровертност (затвореност и избегавање контаката са људима, односно постоји узак круг људи са којима остварују контакте), сумњичавост и емоционална хладноћа у смислу оскудног испољавања емоција (тешко се опуштају и у кругу своје породице, а посебно су неспретни и несналажљиви у близини особа супротног пола). Оно што је можда важно рећи, шизоидни психопати могу некада манифестовати и врло упадљиве бизарности, па је потребан одређени проток времена да би се са сигурношћу могло закључити да ли се ради о психопатском понашању или је пак у питању преморбидна фаза, односно скривена форма шизофреније.

Циклоидни или циклотимни психопати показују примарне промене у емоционалној сфери, односно одликују се честим променама расположења која се крећу од хипоманичног до субдепресивног, нешто слично као код манично-депресивне психозе само са много слабијим интензитом испољавања.

Епилептоидни психопати се одликују преосетљивошћу, раздражљивошћу и експлозивношћу, које карактерише брза измена расположења, односно нагло афективно пражњење на сасвим безначајне поводе уз постојање сугестабилности и неувиђавности. Овакво стање епилептоидне психопате доводи у честе сукобе са околином, па је самим тим њихов криминолошки, кривично-правни и пенолошки значај доста велики. Слично као и код правих епилептичара (иако ово стање нема никакве везе са епилепсијом) и код ове врсте психопата конзумирање алкохола потенцира експлозивност, чега су они апсолутно свесни.

Хистероидни психопати представљају типичан пример емоционално незрелих и афективно лабилних личности. Њих карактерише егоцентричност, сервилност и наметљивост, склони су фантазирању са неодољивом жељом да буду у центру пажње и да доминирају у свакој могућој ситуацији. Њих је веома тешко разликовати од правих хистеричних особа, с обзиром да се они

понашању скоро на истоветан начин. У поређењу са неуротичним личностима, ова врста психопата је мање доступна евентуалној корелацији.

Под *сексуалним психопатама*, неки психијатри називају психопатама са сексуалним девијацијама, подразумевамо оне психопате који показују настраност у задовољавању сексуалног нагона уз превалентно постојање инверзије и перверзије. Иначе сексуални психопати представљају врло хетерогену групу. Неки аутори ову врсту психопата сврставају у особе врло снажног нагона, сматрајући да је њихово понашање проузроковано управо натпросечним нагонским потребама, којима не могу да се (својом вољом) супротставе. Ипак, преовлађује схватање да предходни став није тачан, па се поступци сексуалних психопата тумаче као резултат слабије изражене воље, али и једним општим антисоцијалним ставом. Иначе, овој врсти психопата примаран и најважнији циљ је да доживе задовољство, не обазирјујући се при томе на друге и шта они доживљавају. Ако је код оваквих особа наглашена и садистичка компонента, тада оне не презају ни од извршења најтежих злочина забележених у дугој историји криминала, те обични људи који нису у стању да схвате такве монструозне злочине, склони су да их припишу душевним болестима. Дакле, можемо са сигурношћу рећи да психопати са сексуалним девијацијама имају посебан криминолошки, кривичноправни и криминалистички значај. Код сексуалних психопата се може уочити измена у понашању, али тек у петој деценији живота, што се делимично може приписати снижењу сексуалног нагона услед честог и прекомерног конзумирања алкохола и дувана и присутним другим болестима зависности које су, бар пракса тако каже, знатно распрострањеније код психопата у поређењу са осталом „нормалном” популацијом.

У групу *претежно агресивних психопата*, што је и логично, спадају врло агресивне, насилне, неконтролисане и импулсивне особе. Хендерсон каже да особе које сачињавају ову групу испољавају поремећај понашања који може постићи највећи степен насиља, усмерен према другима или према самоме себи. Једна од главних карактеристика агресивних психопата је њихово врло тешко уклапање и прилагођавање околини и друштву као и грубо неприхватање норми друштвеног понашања. Код ове групе, као уосталом и код већине других психопата, постоји склоност алкохолу, дрогама али и сексуалним аномалијама. Насилници, „силеције”, терористи, унајмљене убице и слични делинквенти и преступници махом се регрутују из групе агресивних психопатских личности. Међутим, морамо напоменути да те промене у њиховом понашању не представљају неко трајно стање него се јављају периодично у облику епизода крађе или дужег трајања, после чега следи период релативног мира и нормалног.

У групу *претежно неадекватних или пасивних психопата* спадају оне особе које су доста повучене и пасивне у релацијама са социјалном средином, а некада показују чак и карактеристике неуротичара. Често се криминално понашају, вршећи ситне крађе, преваре, проневере и слична кривична дела. Појављују се и као патолошки лажљивци, кверуланци, али и као ексцентричне и настране особе које својим понашањем, облачењем, укусом и сл. штрче од околине у којој живе.

На крају, групу *претежно креативних психопата* чине они људи чија се повишена психичка енергија није претворила у агресивне и антисоцијалне радње и њима слична понашања, већ у креативно корисну делатност од значаја за друштвену заједницу.

БИТНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПСИХОПАТСКЕ ЛИЧНОСТИ

Различита схватања психопатије истицала су и различите карактеристике или специфичности психопатске личности, при чему су (што посебно важи за психијатре) у дефиницију укључивали и елементе етиопатогенезе, па је у том смислу код аутора старије генерације час прављена разлика између неурозе и психопатије, а час је психопатија поистовећивана са карактеро-неурозом.

Ипак нам се чини да одређене психичке девијације на подручју емоција, воље и нагона (неки аутори помињу и темперамент што по нашем мишљењу није грешка) обухватају и одређене дефекте у сфери карактерних особина психопатске личности. Те девијације најчешће нису оштро изражене, већ чине један постепени прелаз. Тако може бити упадљиво „искривљена“ само нпр. једна карактерна компонента, па да се већ говори о психопатској особини, односно црти конкретне особе. Такође, треба напоменути да се, не ретко, код психопатске личности не могу пронаћи никакве црте које се не би нашле и код „нормалне“, односно уравнотежене личности, само што су код психопата оне јаче наглашене. Аналогно томе реакције психопата у принципу су сродне реакцијама „нормалних“ особа, али су на необичан начин увећане или искривљене. Ово би вероватно била најблажа, условно речено, феноменолошка „оцена“ психопатске личности, мада се у литератури ретко излажу „феноменолошке анализе“ из разлога њихове бројности и многоструке варијабилности. Међутим, као битне феноменолошке карактеристике психопатске личности најчешће се помињу агресивност, импулсивност, нестабилност, афективитет, егоцентричност, нарцисоизам, емоционална хладноћа, специфичности у смислу екстремне особине у вољно-нагонској сфери, итд.

Агресивност је битна карактеристика психопатске личности која донекле произилази из њене егоцентрично-нарцисоидне природе, али и из ниске толеранције на фрустрације. Сматра се да се агресивност психопата манифестује у више облика где доминира физичка агресивност која је најчешће банална и брутална (некада и врло брутална), а коју подстичу мали или никакви „поводи“. Манифестација физичке агресије се превалентно дешава у сентименталној сфери и одвија се на инфантилан и, не ретко, на театралан и егоцентричан начин. Има мишљења да се као други облик агресивног понашања психопата јавља тзв. елаборирана агресија која претендује организованим акцијама делинквенције, односно антисоцијалном поступању у оквиру основног антисоцијалног става, а у тежем облику може се експонирати у виду екстремне агресивности психопатске личности када ова личност чини и најтежа кривична дела (убиства и сл.). (Лазаревић, 1982: 21.)

Психопате су врло **импулсивне** особе па се и агресивност испољава на такав начин. Без обзира што психопата нема интелектуалних дефеката, капацитети интелектуалног функционисања су спутани импулсом тренутка. Психопата реа-

гује по принципу „овде и сад“, или „ту и одмах“, не базирајући се на права и потребе других (где се посебно манифестује њихова емотивна хладноћа, безосећајност и безобзирност). Дакле, психопате тренутно задовољавају своје жеље, прохтеве и хтења по цену тешких последица, па зато и када изврше кривично дело најчешће се не кају. Код њих се, као по неком правилу, не јавља грижа савести или осећање кривице. На казну реагују сасвим супротно, односно повећањем агресије уместо променом свог понашања на боље. Страх од казне код психопате је без ефеката, тј. он не постоји. У овом контексту скоро и да нема разлике између психопата и одређених врста делинквената, посебно када су у питању рецидивисти, мада ова констатација не важи генерално за све рецидивисте. Овакве особине понајпре имају професионални извршиоци кривичних дела који су најадекватнији представници повората (нпр. професионалне убице, провалници, преваранти итд.).

Нестабилност психопатске личности се огледа у форми социјалне, професионалне и емоционалне стабилности (познато је да психопате често мењају запослења, место становања, област интересовања, а њихове пријатељске и сентименталне везе су врло нестабилне). Психопате су такође врло недоследне у реализацији постављених планова, тако да на површину најчешће изађу неки други планови, а они лично одају утисак да се увек налазе у неком „стању прављења планова“ који би им донели угодан живот и пријатна живота на задовољства. Међутим, с обзиром да им је слаба толеранција на фрустрације, нису у стању да сачекају тренутак задовољства. Тако се само привидно чини да нешто раде и планирају, а уствари живе један хаотичан живот на који се и сами жале. (Лазаревић, 1982: 20.)

Афективитет код психопате је измењен, те је њихов целокупан афективни живот површан и променљив. Сентиментална сфера као да и не постоји. Присутна је емотивна хладноћа, а афективни живот се одвија у зависности од околности. Психопате су у овом смислу, како их многи теоретичари називају, „афективни слепци“. Афекти код психопата показују велику разноликост у зависности од повода, објекта и циљева према коме су управљени, па тако док су код уравнотежене личности емоционални одговори у јединству са осталим психичким функцијама, код психопата је то обрнуто, односно долази до дисхармоније психичких функција која у ствари представља основу асоцијалног или антисоцијалног понашања психопатске личности.

Вољно-нагонска сфера, посебно њене екстремне активности код психопатских личности, се као и код уравнотежених личности третирају у неизбежном јединству са емоцијама, односно емотивном сфером личности. У том смислу, посебно су важне екстремне особености вољне делатности које су везане за одређене склоности, посебно када су у питању перверзне склоности у чијој основи стоје нагонске потребе. То је од велике важности с обзиром на њихову евентуалну криминогену улогу (нпр. хиперсексуална активност, садизам, педофилија, хомосексуалност и ст.). (Лазаревић, 1982: 28.)

ПСИХОПАТА ИЛИ КРИМИНАЛНА ЛИЧНОСТ

Ако се пође од теоретских разматрања и клиничких истраживања, пре свега у америчкој психијатрији, није тешко закључити да се под појмом психопатске личности (посебно када су у питању њене дисоцијалне реакције) подразумева управо криминални психопата. Наиме, у америчкој психијатрији се област психопатије претежно ограничава и своди на криминалну социопатију, на шта посебно упућују радови и истраживања Е. Робинсон, затим брачног пара Мек Корд, Клекли и др. Тако, нпр. Е. Робинсон претежну већину криминалаца сврстава у „дијагностичку категорију социопатске антисоцијалне личности“. У том смислу она даје и одређену клиничку слику социопатије са антисоцијалним реакцијама, истичући следеће карактеристике: нагон за крађом, непоправљивост, тврдоглаву непослушност, импулсивност, безобзирно и неодговорно понашање, физичку агресију, итд. (Schipkowensky, 1972: 19.)

Н. Шипковенски у у оквиру критике појма социопатске личности истиче да, упркос неслагању у карактерисању психопатске личности, већина америчких истраживача и теоретичара главно обележје ове личности види у његовом антисоцијалном понашању. Као пример наводи брачни пар Глик који су истicali да се психопатске особине чешће срећу код криминалаца него код некриминалаца, затим помиње Халека који сматра да психопата није неизбежно „злочинац“, али је зато сваки криминалац (по његовом мишљењу) по свој прилици „врста просечног психопате“. Слично њима Нојес и Колб наглашавају да психопата свој појачани страх стишава преко антисоцијалног чина, док, као што смо видели Д. Хендерсон истиче да се агресивни и неадекватни психопати претежно баве криминалом, тако да први своју импулсивност испољавају кроз насиље, а други нагињу ка „ситном криминалу“ (крађе и преваре). (Schipowensky, 1972: 20.)

Схватања америчких психијатара о антисоцијалним психопатама или социопатама, проширила су се касније и код неких представника немачке психијатрије. Међу њима се, по нашем мишљењу, посебно истиче Калвас из Института за истраживање конфликта у Келну. Он је поред осталог упоређивао статистике о учешћу психопата у рецидиву криминала, у земљама немачког говорног подручја, и установио да рецидив варира од 40% па чак до 100%, док се нпр. број психопата у затворима САД-а процењује на 5% а у В. Британији 10%. (Kallwass, 1972: 9.) Међутим, без обзира на мишљење Калваса, межемо констатовати да су различити аутори нашли и неједнак удео психопата у делинквентној и затворској популацији. Тако су, примера ради, Шмид и Штумфл у поменутој популацији нашли испод 20% психопата, Бедл и Фреј 40–60%; Мишел и Шид 60–80%, док су Реис Вервак и Штумфл нашли чак 80–100% психопата у затворској, односно делинквентној популацији. Ако би се ови последњи налази апсолутно потврдили, онда би на изванредан начин могли ставити знак једнакости између психопатске и криминалне личности. Међутим, морамо констатовати да је ипак мањи број истраживања чији налази дају овако висок проценат удела психопата у делинквентној, тј. криминалној популацији. Такви налази се превасходно дају да би се што пластичније при-

казале разлике у проценама и тиме дало до знања да по овом питању нема нарочито уједначених ставова међу теоретичарима и истраживачима. То даље, пак, значи да би било погрешно када би сваку криминалну личност дијагностиковали као психопатску личност.

Можда је интересантно истаћи да, према мишљењу Калваса, постоје пет битних карактеристика психопатских личности и то: одсуство осећања кривице; тежња за краткотрајним задовољствима; неспособност да се оствари трајан однос са другим људима; неуважавање заједничких и групних норми и неспособност да се учи из искуства, посебно од казне. Објашњавајући четврту по реду карактеристику, Калвас помиње да се ово обележје врло често означава изразима асоцијалност, антисоцијалност или као дисоцијалност, а тиме се уствари тумачи претпоставка да психопата своје жеље и прохтеве задовољава без обзира на групне норме и интересе заједнице. И управо због тога, сматра овај аутор, неки теоретичари изједначавају психопатију са хроничном делинквенцијом. Слична је ситуација и са петим обележјем за које Калвас сматра да се тиме ништа ново није рекло, с обзиром на чињеницу да се и на основу других обележја могло закључити о овој карактеристици психопате. (Kallwass, 1972: 11–12.)

Ослањајући се на Д. Хендерсенову поделу психопата (на неадекватне, несталне и продуктивне) Калвас предлаже да се уместо треће образује нова подгрупа психопата која би обухватала варалице и лопове. Исти аутор прави разлику између агирајуће неурозе и психопатије, а то је важно с обзиром да за агирајућег неуротичара спољашњи свет представља место испољавања његових унутрашњих конфликта, па слично као и психопата долази у сукоб са законом (из тих разлога је често и идентификован са психопатом). Међутим, одлучујуће је да за неуротичара, па и агирајућег неуротичара, одсуство карактеристике „недостатак осећања кривице“. Ова карактеристика је такође важна и за разликовање тзв. „нормалних“ криминалаца од психопата, који су, за разлику од њих, прилагођени својој субкултури и код њих постоји осећај кривице. Код многих криминалаца ове врсте, према мишљењу Калваса, недостају и друга обележја психопате. (Kallwass, 1972: 13–15.)

Поред омогућавања разграничења према неуротику, затим према „нормалним“ и субкултури прилагођеним криминалцима, дефиниција психопатије по Калвасу претендује да врло јасно направи разлику између психопатије и несавесних криминалаца „белог оковратника“, затим према политичким злочинцима и ауторитарним личностима.

Посебно је интересантно истаћи сличности и разлике које овај аутор прави између психопате и криминалаца „белог оковратника“. Наиме, он сматра да извесну сличност са психопатом показује несавестан криминалац „белог оковратника“ који се богати на основу свог друштвеног положаја и својих позиција у друштву злоупотребом поверења, па је по томе он штетнији од психопате. Међутим, криминалац „белог оковратника“ се разликује од психопате својом израженијом „ЈА-снагом“ (јер може да планира на дуже време

и са добрим изгледом за реализацију планираног), тако да њему у сваком случају недостаје друга психопатска карактеристика. Поред тога многи криминалци „белог оковратника” су потпуно интегрисани у друштво, тако да недостаје и трећа карактеристика, па се ова врста криминалаца налази ближе криминалцу прилагођеном субкултури него психопати.

За разлику од неких америчких теоретичара и истраживача који су у дилеми око питања постојања разлике између психопата, односно социопата и криминалаца, у скандинавским земљама је разграничење између ових категорија наводно постигнуто. Тако, наводи Шипковенски, према Риландеру ниједан кривац у Шведској није био осуђен као „нормалан” злочинац из навике, а Е. Фреј тврди да нема рецидивисте, посебно злочинца из навике, а да није психопата. (Schipkowensky, 1972: 21–22.)

Има мишљења која срећемо и у домаћој литератури, да социопатске личности са својим релативно добрим интелектуалним способностима и евидентно емотивним дефектима, постају опасни чланови друштвене заједнице. Из тих разлога често проузрокују или „упадају” у конфликтне ситуације и конфронтације, у сфери интерперсоналних односа, које најчешће окончавају по принципу „кратког споја”. Исто тако, није немогуће да социопатске личности своје конфликте некада решавају конзумирањем алкохола, односно „повременим или трајним бечањем у алкохолизам”, а познато је да ове личности имају слабу толеранцију на алкохол под чијим дејством постају упадљиво бучни и деструктивни. (Хајдуковић, 1976: 130–131.)

Дакле, поред потешкоћа око дефинисања и терминолошког одређивања појма психопатије као и утврђивања њене етиопатогенезе и класификације, што је од посебног интереса за психијатрију и психологију, намеће се и једно деликатно питање које превасходно интересује кривичаре и криминологе. То питање гласи да ли психопатију (социопатију) треба сматрати узроком криминалног понашања, односно да ли је психопатско понашање аутоматски и криминално понашање или другачије речено, да ли је психопатска личност уствари криминална личност?

На ово питање, које се може формулисати у неколико варијанти, веома је тешко одговорити. Могућа су, као што смо могли и претпоставити, два крајње супротна одговора.

Према једним ауторима, у шта смо се у досадашњем излагању могли уверити, готово сви делинквенти припадају групи психопата (социопата) јер по својим карактеристикама одступају од „просека” услед чега ометају нормално функционисање друштва и друштвене заједнице у целини.

За разлику од ове, друга група криминолога се не слаже са претходним мишљењем и напада покушаје идентификације делинквенције, (посебно професионалне међу којима је претежан број рецидивиста), са психопатијом. Тако, нпр. Кудрјавцев сматра да иако су одређене психопатске црте својствене неком делинквенту, оне ипак нису у стању да објасне његово криминално

понашање, с обзиром на то да је „сам проблем психопатије у основи социјални проблем”. (Кудрјавцев, 1968: 62.)

И други теоретичари (С. Bart, Е. Saterland i dr.) у ступштини сматрају да удео психопата међу криминалцима није већи од удела таквих лица у укупном броју становништва.

Одређена криминолошка истраживања, првенствено у иностранству али и код нас само у врло скромнијем обиму, потврђују претпоставке и мишљења обеју група аутора.

Интересантно је овде истаћи мишљење Е. О. Фрејерова, засновано на основу одређених података (у бившем СССР-у), а које се односи на учесталост вршења кривичних дела од стране психопатских личности. Сматра се да је овакав став условљен, између осталог, и неправилним полазним позицијама приликом постављања „дијагнозе”. Наиме, пракса вршења судскопсихијатријске експертизе показује, да од понашања стварних психопата треба јасно разликовати понашање психички нормалних преступника, које само по некада може бити „демонстративно”, али у целини увек свесно. Таква ситуација може довести до својеврсне „психопатизације” која се изражава у бурним формама афективног реаговања, односно у демонстративном („хистеричном”) понашању са јасно израженим аморалним и антисоцијалним карактеристикама. Овакав „псеудопсихопатски” став преступника треба разликовати, од сличних понашања истинитих психопата, можда не толико по спољашњој манифестацији, колико у чињеници да се неправилност понашања психопата јављају у знатној мери као последица сложеног комплекса афективно-нагонских и вољних нарушавања који леже у основи психопатског стања. И управо, због тога, на „рачун” такве социјалне „психопатизације”, сматра Фрејеров, повећава се дијагностика психопатије међу делинквентима – криминалним личностима и доноси се закључак о директним корелацијама између психопата и криминалитета. (Фрејеров, 1966: 113.)

Међутим, не може се ићи у другу крајност и апсолутно негирати повезаност психопатије са антисоцијалним, односно криминалним понашањем. У циљу поткрепљења овог нашег става навешћемо мишљења врло ауторитативних теоретичара из ове области. Тако, док М. Милутиновић сматра да психопати у већем обиму врше кривична дела него остало становништво (чиме се, по нашем мишљењу, даје директни прилог схватању о одређеној повезаности психопатије, са криминалним понашањем), дотле В. Водинелић сматра да таква веза постоји али да она нема непосредни карактер, тј. утицај. (Водинелић, 1972: 133.) Прецизније речено, патолошке црте психопате аутоматски не доводе до преласка на криминални акт и уопште бављењем криминалом. Такве црте пре играју улогу услова у евентуалном процесу формирања криминалне личности, него улогу непосредног узрока у поступку преласка на акт, тј. извршења кривичног дела. Другачије речено, психопатско понашање је врло карактеристично, али то не мора аутоматски значити да се у исто време ради о криминалном понашању. Наиме, морамо схватити да постоје психопатске

личности са својим уобичајеним психопатским понашањем које не можемо а priori квалификовати као криминално (али је ипак упадљиво) и психопатске личности код којих доминира антисоцијално, односно криминално понашање.

Сматрамо да у низу услова и фактора криминогенезе поједине карактеристике и обележја психопатије (посматрано изоловано), ма колико оне биле изражене, не могу представљати суштину у објашњењу овог проблема, већ то, по свему судећи, представља комплетна структура личности психопате која у објективним условима, по нашем мишљењу, има слабију толеранцију на одређене криминогене изазове или провокације, тј. на одређене криминогене ситуације.

Ако би психопатију и могли, условно речено, означити као узрок криминалне делатности, онда би тај „узрок“ имао значај вероватног а не сигурног узрока, мада смо мишљења да уколико је код психопате заступљен већи број патолошких карактеристика (значи кад постоји њихова акумулираност) уз „подобне“ друштвене, тј. срединске околности, као и околности конкретног случаја, врло лако, скоро обавезно, долази до преласка на криминални акт, а касније и формирања ригидне и конзистентне криминалне личности. Међутим, тада се поставља једно можда оправдано и логичко питање, да ли се у том случају ради о тзв. психопатској криминалној личности или пак о „здројој“, односно „нормалној“ криминалној личности. Одговори могу бити различити, али је сигурно да је енигма звана „криминална личност“ остала и даље нерешена, а уплитање психопатије у њен појам само усложњава и онако већ сложену ситуацију у овој области.

Дакле, правог одговора још нема.

ЛИТЕРАТУРА

1. Фрејеров Е. О.: (1966) О так називаеом биологическом аспекте проблему преступности, „Советске государство и право“, Москва, бр. 10.
2. Хајдуковић Ч.: (1976) Преступничко понашање младих, Бгд: „Савремена администрација“.
3. Horney K.: (1962) Неуротична личност данас, Сарајево: „В. Маслеша“.
4. Kallwass W.: (1972) Der begriff der soziopatischen personlichkeit, у књизи „Психопатске личности“ Психијатријске болнице Врапче, Загреб; изд. 1972.
5. Крстић Б.: (1980) Судска психијатрија, Ниш.
6. Кудрјавцев В. Н.: (1968) Причиност в криминологији, Москва.
7. Лазаревић Д.: (1982) Корелација клиничких ентитета психопатије и врсте криминалних деликата, маг. рад. Ниш.
8. Настовић И.: (1985) Его психологија психопатије, Г. Милановац, 1985.
9. Јовић М.: (1997) Покушај дефинисања појма криминалне личности, „Безбедност“, бр. 3.

10. Schipkowensky N.: (1972) Zür kritik des begriffes der soziopathischen personlichkeiten (у књизи „Психопатске личности“), издање Психијатријске болнице Врапче, Загреб.
 11. Штернић М.: (1985) Психопатија (Поремећаји личности и карактерна неуроza) у књизи „Психијатрија“ од групе аутора, Београд – Загреб, „Медицинска књига“, 1985.
 12. Водинелић В.: (1972) Друштвена опасност од личности делинквената психопата, (у књизи „Психопатске личности“), Загреб, издање Психијатријске болнице Врапче, 1972.
-

IS PSYCHOPATIC PERSONALITY NECESSARILY CRIMINAL PERSONALITY

Abstract: Despite whether these are only two independent concepts or two enigmas – a **criminal personality** and a **psychopatic personality**, today as well as in the past, call the attention of broader scientific public (criminologists, lawyers, psychologists, psychiatrists, penologists, sociologists, etc.).

To give an answer to a question whether a psychopatic personality is necessarily a criminal personality as well, is very difficult, even uncertain. The uncertainty becomes greater keeping in mind the fact that the very concepts of criminal and psychopatic personalities have not been unanimously determined yet, that is there has been no mutual agreement on their definition.

The authors of this work are of the opinion that a psychopatic personality is not automatically a criminal one, although such a person has a great potential (because of his/her specific characteristics) to become a perpetrator of a criminal offence (or offences) provided that some other additional conditions are fulfilled, and from that point he/she, almost certainly, evolves into a criminal personality, that is a personality that has his/her own life-style and criminal career.

Key words: Criminal career, psychopatology, criminal personality, criminal behaviour, criminal offence.

СТРУЧНИ РАДОВИ

Татјана ВАСИЋ,
МУП Републике Србије

КРИЈУМЧАРЕЊЕ ОПОЈНИХ ДРОГА И НАРКОМАНИЈА У СРБИЈИ

– аналитичка студија –

Резиме: Ова Студија је покушај да се укаже на нарастајући проблем наркоманије код нас, њене најзначајније манифестације и друштвене димензије, насупрот индивидуалистичком приступу, с обзиром да се ради о проблему коме је у драстичном облику изложен највиталнији део друштва – најмлађа популациона категорија становништва. Упоредо са нарастајућом наркоманијом поставља се и проблем кријумчарења опојних дрога, односно неовлашћене производње и стављања у промет наркотика, која је инкриминисана одредбама Кривичног закона СРЈ. Затвореност кријумчарских група, стриктна „подела рада“, финансијски моћници који се налазе у позадини и овим „послом“ руководе из „сенке“, као и енормно високе зараде који овај „посао“ рангирају међу пет најуноснијих „бизниса“ данашњице и међународни карактер кријумчарења, чине рад надлежних органа унутрашњих послова на сузбијању и спречавању кријумчарења и растурања опојних дрога веома сложеним и захтевним. Министарство унутрашњих послова Републике Србије је, првенствено захваљујући географској позицији наше земље, веома важна карика у ланцу међународно организоване борбе против трговине опојним дрогама. Превентивна и репресивна активност, организованост органа унутрашњих послова у борби против кријумчара наркотицима, остварени резултати на откривању и пресецању кријумчарских канала и количина заплењене опојне дроге указује на успешност наше полиције у борби против овог облика међународног криминалитета.

Кључне речи: дрога, опојна дрога, наркоманија, зависност, кријумчарење опојне дроге,

ИСТОРИЈАТ ЗЛОУПОТРЕБА ОПОЈНИХ ДРОГА

Историјат злоупотреба дрога обухвата период дуг око 40.000 година. Још у древна времена, од Сумера, преко Египћана, старих Грка и Римљана, Кинеза, Индијаца и америчких Индијанаца, неким биљкама приписивана је чудотворна и посебна моћ. Коришћене су у религиозним и свечаним ритуалима и по њиховом схватању омогућавале им успостављање везе са божанством, или су

употребљаване као лек за ублажавање болова, или пак еликсир вечите младости и бесмртности. Управо из тих разлога поимање злоупотреба дрога је различито у разним земљама зависно од историјских, етнографских, амбијенталних, религиозних обележја. У неким крајевима света уживање опојних дрога је део уобичајеног начина живота. Тако се, на пример, опијум назива „етнички отров жуте расе”, а зна се да је и данас на Андима, у Перуу, у Боливији и другим земљама Средње и Јужне Америке уобичајено жвакање лишћа коке, као и да је у неким земљама далеког Истока уживање марихуане па и хашиша сасвим уобичајена навика.

На европском континенту са гађењем мака почело се веома давно, а према старим записима први препарат на бази опијума прописан је у 16 веку. Уласку хашиша у Европу умногоме су почетком 19. века допринели поједини уметници (Готје, Бодлер, Иго, Балзак, Дима). Међутим, оно што је свакако допринело ширењу употреба опојних дрога на свим континентима је фасцинантан успон хемијске и фармацеутске индустрије које су откриле алкалоиде, активне елементе опијума и обилно подмиривале тржиште низом опијумских алкалоида – морфијумом, кодеином, хероином и др.

Упоредо са доношењем појединих дрога на европски и северноамерички континент, средином 19. века јављају се спорадични случајеви наркоманије, да би убрзо на просторима САД наркоманија попримила димензије епидемије, посебно међу тинејџерима, а нарочито хипицима и представницима андерграунд покрета. Шездесетих година двадесетог века појављују се упозоравајуће групе младих наркомана који се у почетку окупљају око „хипи” покрета да би убрзо употреба дрога постала цивилизацијски проблем.

ЗАЧЕЦИ И ШИРЕЊЕ НАРКОМАНИЈЕ У НАШОЈ ЗЕМЉИ

У нашој земљи први случајеви наркоманије се јављају крајем шездесетих година и то у Београду, а потом и другим великим градовима, да би се временом проширила и у друге – мање средине и убрзо постала појава која не познаје географске, социјалне или било које друге разлике. У почетку су уживаоци били из виших социјалних слојева – млади интелектуалци који су се школовали на западноевропским и америчким универзитетима или путовали у иностранство и доносили нове облике забаве, а са процватом „хипи” покрета у Америци, и дрогу. Временом се рапидно повећавао број наркофила – особа које су у фази експериментисања и фасцинације дрогом. Године 1968. у београдском Заводу за ментално здравље формира се прво Саветовалиште за наркомане и започиње њихово лечење, а већ почетком 70.-тих година умире прва жртва дроге у Београду. У 1971. години тадашњи Институт за алкохолизам и наркоманију је организовао Први симпозијум о проблемима наркоманије, али већ 1978. године почело се са масовним коришћењем хероина који је до данас, поред марихуане, најзаступљенија дрога на нашим просторима. Први регистар наркомана формиран је 1980. године у Београду, а у 1981. години било је регистровано 726 наркомана, док је организација лечења била стихијска и спорадична. Након тога, бележи се перманентан раст броја наркомана и на-

рочито наркофила. Млади из више социјалне класе у почетку су углавном конзумирали хашиш и опијум да би се осамдесетих година појавио хероин, а током 1987. године долази до продора кокаина на ове просторе. Међутим, са повећаним интересовањем за уживање дрога, наркомани се регрутују из других друштвених слојева, углавном из помодарства и утицаја средине, односно групе у којој се крећу. Старосна граница младих који почињу са уживањем дрога се снижава, тако да се сада бележе, иако не масовно, случајеви узимања дрога од стране деце школског узраста. На раширеност наркоманије у нашој, као и другим земљама у тзв. транзицији, умногоме су допринеле друштвене, социјалне и друге промене које су довеле до поништавања постојећег система вредности, а да упоредо са тим није створен нови. Све то било је праћено социјалном кризом и нарочито кризом породице као основне ћелије друштва, односно примарног фактора развоја и васпитања младе генерације. Управо то је разлог што профил новог наркомана није лако одредив, односно да се међу младим наркоманима налазе лица из потпуних породица, што међутим не значи и породица са складним, хармоничним односима. Такође, све већи број младих који посежу за дрогом није из разорених породица, као што је раније био случај. Поред тога, сада се издваја и нова категорија наркомана која са уживањем дрога почиње у зрелијем добу – после 30-те године и најчешће се ради о категорији нових богаташа или лица која се баве недозвољеним радњама. За разлику од седамдесетих година, када је старосна граница за регрутацију наркомана била 18–20 година, сада се спустила знатно испод, и то чак и испод 14 година, али се подигла и изнад 27 година, јер дрогирање представља и статусно питање.

КОМПЛЕКСНОСТ ПРОБЛЕМА НАРКОМАНИЈЕ

Злоупотреба дрога је озбиљан социјално – медицински проблем са којим се суочава читава планета, а његов друштвени и медицински значај проистиче из масовности и чињенице да је његовим разорним дејством захваћен најосетљивији део становништва (деца и адолесценти). Хронична природа проблема праћена је тешким поремећајима телесног и психичког здравља, различитим видовима девијантног понашања, што овај проблем чини веома комплексним.

Данас је раширеност злоупотреба дрога таква да се може говорити о својеврсној неинфективној епидемији. Према подацима којима располаже Завод за болести зависности у свету је број зависника достигао 200 милиона. Посматрајући само најраспрострањеније дроге, највише је зависника од канабиса – око 30 милиона, хероинских зависника је око 7,5 милиона, кокаинских – око 5 милиона, око 2 милиона је зависника од лишћа коке, 3,5 милиона од барбитурата и сл. При томе, треба имати у виду да је изузетно велики број политоксикомана – лица која користе различите врста дрога, те их није могуће сврстати ни у једну групу посебно.

У нашој земљи наркоманија је такође добила епидемијски карактер. Процењује се¹ да у Београду има око 50.000 зависника, а у Југославији око 100.000. Процену је дао Завод за болести зависности и то према критеријумима које користи Светска здравствена организација – прилагођеним нашим условима и могућностима. Према стандардима Светске здравствене организације, на лечење у специјализоване установе за лечење наркомана јави се око 10% од укупног броја зависника. Ако се има у виду да се, до сада, у Завод за лечење болести зависности у Београду, јавило преко 5.000 зависника од дрога (толико у Заводу има историја болести), онда се добије податак о 50.000 зависника од дрога у Београду. Овај број би могао бити и већи уколико се узму у обзир процене специјализованих радника Секретаријата у Београду да сваки дилер дроге годишње укључи у мрежу препродаваца 14–17 нових корисника дроге, а на крају 2000. године само у овом Секретаријату било је регистровано 6.700 особа које су биле предмет полицијске обраде због кривичних дела у вези са стављањем у промет опојних дрога.

УЗРОЦИ ШИРЕЊА НАРКОМАНИЈЕ КОД НАС И ЊЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Узроке овако енормног раста броја наркомана последњих десетак година треба тражити у великим друштвеним и социјалним променама насталим услед распада земље, рата у окружењу, разарања у бомбардовању 1999. године, догађајима који су следили након окончања агресије НАТО на подручју Косова и Метохије – миграција српског становништва са тог подручја и др. Све ово је довело до драстичних социјалних, економских, етичких промена и умножавања свих постојећих фактора ризика и стварања нових. Промене и рушење дотадашњих традиционалних социјалних, етичких, културних и породичних вредности и норми довеле су до ескалације осећања изолације, несигурности, безнађа, несналажења, посебно код младе генерације. Поремећај система вредности, општа апатија, економско осиромашење, природна су последица стања у коме се налазимо и погодује настанку социјалне патологије. Стари модели понашања и односа постају неадекватни и превазиђени, а нови нису изграђени. Породица је све мање ослонац и оаза мира, подршке и емоционалне стабилности.

Досадашња искуства у раду са категоријом зависника и извршеном пилот студијом Завода за болести зависности на мањем узорку потврђене су **следеће тезе:**

- да се старосна граница почетка злоупотреба прогресивно спушта све до најмлађег узраста – са 10–12 година почиње се са пушењем и конзумирањем алкохолних пића, у 13 години са пушењем марихуане, а од 14 године са узимањем осталих тзв. „тежих“ дрога;

¹ Тренутно не постоји устројен јединствен регистар наркомана на нивоу Републике, у који би се евидентирали сви случајеви регистровани у разним институцијама и органима у земљи, већ сви они воде своје евиденције према сазнањима којима располажу.

- да је злоупотреба најизраженија у периоду адолесценције (12–26 година);
- да је све већи број особа које први контакт остварују у постадолесцентном периоду (након 26 година);
- да је све је већа доступност разноврсних дрога на илегалном тржишту;
- присутна могућност набавке легалних дрога без контроле и селекције;
- деметрополизација – све је већи број уживалаца из других средина, ван градова, па чак и из села;
- децентрализација – наркоманија није карактеристична за ужи центар града већ се преноси и на приградска насеља и периферију;
- политоксикоманија – употреба разних врста дрога;
- таблетоманија – употреба разних лекова са сличним својствима у комбинацији са алкохолом што је нарочито карактеристично за школску омладину;
- степен информисаности друштва је низак – родитељи и наставници су неинформисани у вези са начином препознавања проблема, манифестацијама, начину и установи којој треба да се обрати за помоћ – деца и омладина су боље информисана о врстама дрога и њиховој понуди на тржишту, али је њихово знање оптерећено бројним заблудама које се односе на њихову опасност, стварање зависности, могућности и успешности лечења и др.

РАСПРОСТРАЊЕНОСТ НАРКОМАНИЈЕ ПРЕМА ПОДАЦИМА МУП-а РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

И подаци којима располаже ово Министарство упућују на нарастајућу проблематику наркоманије и растурања опојних дрога. Овде треба имати у виду да радници криминалистичке полиције на пословима сузбијања кријумчарења опојних дрога у својим евиденцијама региструју само лица која су на било који начин била у вези са недозвољеном производњом или прометом опојних дрога, без обзира да ли су и сами наркомани, јер ту чињеницу нису у обавези да утврђују нити је она од значаја за предузимање законских мера према њима као учиниоцима инкриминисаних радњи. Досадашње искуство ипак говори да су ова лица у већини случајева и уживаоци и да се препродајом баве управо да би лакше и јефтиније дошли до своје дозе опојне дроге. Према подацима са којима располаже МУП Републике Србије, такође је евидентан перманентан пораст броја ових лица и то углавном на целој територији Републике Србије. Поред Секретаријата у Београду, последњих година се бележи стални раст броја ових лица и на подручју секретаријата у Крагујевцу (84 у 1997. према 224 у 1998. и 509 у 2000. години), Новом Саду (у 2000. за 150 лица више него 1999.), Јагодини (са 200 у 1999. на 700 у 2000.), Зајечару (са 57 на 100) итд. Поред Београда, велики број регистрованих лица евидентиран је на подручју Секретаријата у Новом Саду (910), Нишу (762), Јагодини (700), Крагујевцу (509), Крушевцу (460), Зрењанину (422). Мањи број евидентираних лица на подручју осталих секретаријата не значи да ових лица на

овим подручјима нема, већ да нису или су недовољно добро устројене овакве евиденције. Посебно је интересантно да проблем наркоманије, према оцени надлежних радника секретаријата на подручју АП Косова и Метохије (до 1999. године – од када ово Министарство не контролише стање безбедности у овој Покрајини) није био посебно изражен, уколико се има у виду да је бављење кријумчарењем дроге традиционално породично „занимање” једног броја Албанаца са овог подручја, односно ако се узме у обзир чињеница њиховог израженог учешћа у међународним кријумчарским каналима опојне дроге. У вези са валидношћу наведених података којима располаже ово Министарство треба истаћи изузетно високу „тамну бројку” наркомана, која је по оцени неких секретаријата неколико пута већа од регистрованог броја ових лица. Тако по процени надлежних радника у Секретаријату у Крагујевцу на овом подручју има између 2.000–2.500 зависника, а оних који користе само марихуану и до 6.000, у односу на само 509 регистрованих наркомана. Такође, према проценама специјализованих радника у Новом Саду има између 2.000 и 3.500 лица која редовно или повремено уживају опојне дроге, посебно марихуану. У већини секретаријата је такође оцењено да је ова појава у експанзији, да све више узима маха међу школском омладином и да се у наредном периоду може очекивати даљи пораст броја наркомана (Бор – посебно Неготин, Шабац – због близине границе са РС на путу од Истока према Западу, Ниш, Нови Сад, Јагодина, Сремска Митровица, Суботица, Краљево, Кикинда, Панчево, Зајечар, Зрењанин, Сомбор, Крушевац). На подручју општина Неготин, као и у Крагујевцу уочено је да је све већи број зависника међу омладином из ситуираних породица, посебно оних којима се родитељи налазе на привременом раду у иностранству, а они на старању код најстаријих чланова – бака и деда. Такође је приметан већи број уживалаца опојних дрога међу „новокомпонованим богаташима” – односно лицима која су се брзо обогатила најчешће бављењем криминалом и то нарочито последњих година, коришћењем околности рата и ратног окружења, што упућује на закључак да злоупотреба дрога постаје све више статусни симбол. У циљу спречавања даљег нарастања ове проблематике на подручју појединих секретаријата, формиран су штабови или одбори који се мултидисциплинарно баве превенцијом наркоманије и растурања опојних дрога, јер у ова тела улазе представници свих субјеката надлежних за сузбијање ове изразито друштвено негативне појаве.

I ПОЈАМ, ВРСТЕ ОПОЈНИХ ДРОГА И ЊИХОВИ ЕФЕКТИ

Сматра се да је реч дрога арапског порекла – *dova* – лековито средство, а реч дрога је први пут записана у 14. веку у енглеском годишњаку. По неким ова реч потиче од француске речи *drogue* – што значи лекарије, непрерађени лек. Међутим, када се употреби термин опојна дрога онда има друго значење.

Дрога је препарат – односно сирови или непотпуно препарирани продукт биљног или синтетичког порекла који уношењем у организам изазива промене једне или више психофизичких функција², а користи се у медицинске или немедицинске сврхе. За све дроге је карактеристично да изазивају физичку или психичку или и једну и другу зависност.

У нашем законодавству појам дроге је одређен у Закону о производњи и промету опојним дрогама. Одредбама овог Закона је утврђено да се под опојним дрогама подразумева супстанца природног или синтетичког порекла чијом се употребом могу створити стања зависности која могу да изазову оштећења здравља или да на неки начин угрозе људски интегритет у физичком, психичком и социјалном смислу. Из овог је изведен и појам наркоманије као стања повремениг или сталног тровања, штетног за појединца и друштво, проузрокованог поновним узимањем природних или синтетичких дрога.

Наркоманију карактерише следеће:

- неодољива жеља или потреба да се настави са узимањем дроге и да се она набави по сваку цену;
- тенденција да се повећава доза дроге која се узима;
- постојање физичке или психичке зависности или и једне и друге;
- појава апстиненцијалног синдрома после наглог прекидања узимања дрога.

Фармакоманија или таблетоманија – је злоупотреба разних врста лекова, најчешће хипнотика и аналгетика, посебно код особа које тешко подносе бол и разне врсте депресија.

У литератури се наилази на различите поделе дрога, које се углавном свODE на две: према фармаколошким својствима и према дејству на људски организам.

Према фармаколошким својствима дроге се деле на:

1. Наркотице (опијум; деривати опијума – морфијум, хероин, кодеин, синтетички наркотици – метадон);
2. Психодепресоре (општи анестетици, хипнотици, седативи, антипсихотици, антексиолитици, барбитурати, бензодиазепини);
3. Психостимулансе (кокаин, амфетамини);
4. Халуциногене (ЛСД, мескалин, фенициклин);
5. Канабис (маријуана, ганџа, хашиш, хашишово уље);
6. Органске раствараче (разна синтетичка лепила, толуол, ацетон, трихлоретилен, угљен-тетрахлорид, хлороформ, диетилетар).

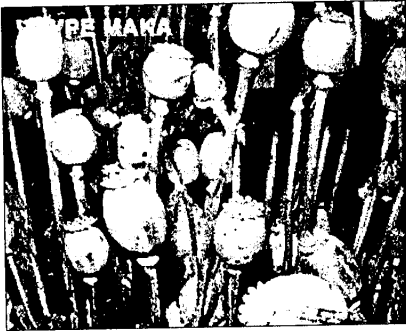
² Према дефиницији Светске здравствене организације дрога је свака супстанца која унесена у организам може да модификује једну или више функција.

Овде је потребно нагласити појаву нових синтетичких дрога, као што је екстази – која се сврстава у групу психостимуланса. Ова дрога је нова на нашем тржишту, међутим, она је настала још 1913. године у лабораторијама немачке фирме „Мерк“ и то као средство за смањење апетита. Међутим, убрзо су до изражаја дошли психоефекти које ова дрога изазива на човеков организам – привремено осећање еуфорије, обиље енергије, хиперактивност, повећање будности, али и биолошко – хемијске реакције као што су повишен крвни притисак, срчана аритмија, уз убрзану дехидрацију организма.

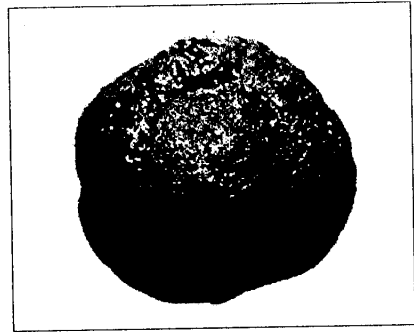
Према дејству на људски организам дроге се деле на:

- Дроге које проузрукују само психичку зависност
- Дроге које изазивају и физичку и психичку зависност

Опијум је прва супстанца која се користила као опојна дрога, о чему сведоче споменици древних цивилизација. Добија се из опијумског мака – чауре. Код нас се највише користи сирови опијум – у облику плочица или „опијумске погаче“. Користи се интравенски, гутањем или пушењем.

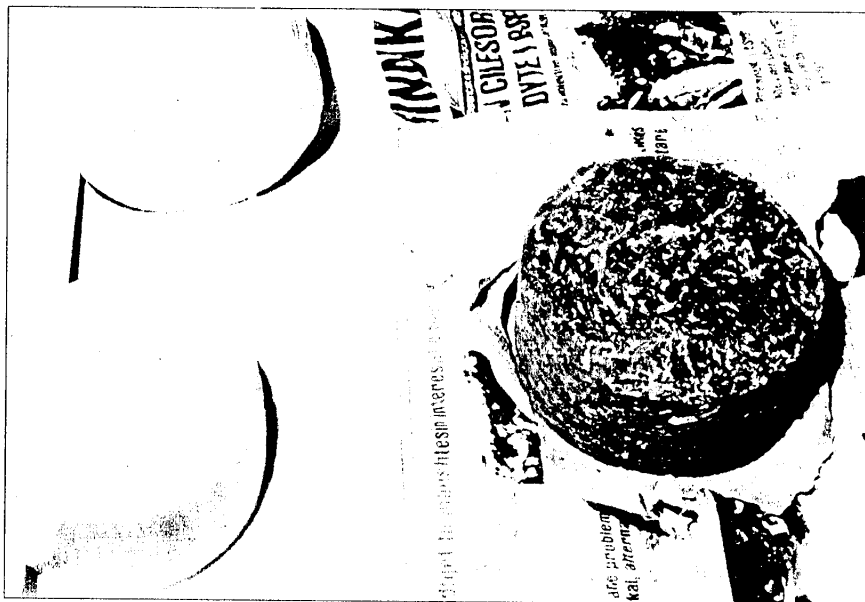
Сл. 1 Чауре мака

Сл. 2 Сирови опијум

Од деривата опијума најраспрострањенији је **хероин**, који се сматра јаком тзв. херојском дрогом, која своје тржиште углавном налази на европском континенту. Добија се хемијском прерадом морфина. То је бели прах, али на илегалном тржишту се често налази у нечистом облику – у нијансама смеђе или црвене због додатка црвене боје. Добро се ресорбује са слузокоже носа и црева па се уноси ушмркавањем, интравенски и пушењем преко фолије. То је снажна, тзв. „тврда“ дрога која изазива јаку еуфорију. Брзо ствара и физичку и психичку зависност. Апстиненцијална криза је интензивна. Ова дрога се производи на Блиском истоку и преко Турске, тачније Анадолије, Бугарске или Македоније, а затим и наше земље одлази на западно-европско тржиште. Цена хероина на велико у Турској, као једном од највећих светских центара за дистрибуцију хероина је 20–30.000 ДЕМ по килограму. У Београду килограм ове дроге већ кошта од 60. до 100.000 ДЕМ, а у некој од западно европских земаља од 150. до 200.000 ДЕМ. При продаји на мало грам хероина у Београду кошта 100 ДЕМ, а примера ради у западној Европи од 150–200 ДЕМ. На основу овог је врло лако закључити о колико уносном послу се ради и колико пута

се увећава цена грама дроге од места производње до крајњег потрошача, при чему на њу одлучујуће утиче удаљеност произвођача од потрошача, број пређених државних граница, понуде и потражње, продаје на мало или велико и др. Посебно је важно навести да се један део дроге допрема на подручје Косова и Метохије, нарочито ако се има у виду значајно учешће Албанаца са Космета у међународним кријумчарским ланцима опојне дроге. Килограм хероина, примера ради, на Космету кошта 30. до 40.000 ДЕМ. Имајући све ово у виду јасно је зашто је трговина опојном дрогом један од најуноснијих послова савременог доба. Процењује се да он спада у пет најуноснијих послова данашњице.

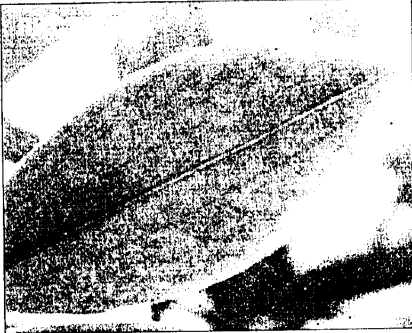

Сл. 3 Хероинске погаче

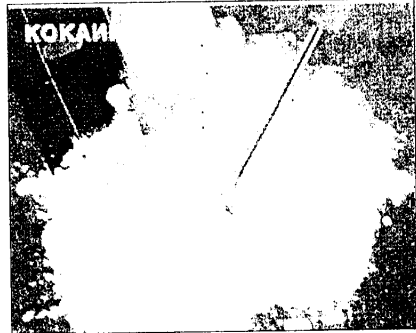
Кокаин – Најраспрострањенији од психостимуланса је **кокаин**. До 16. века коку су жвакали становници Јужне Америке у религиозне, магијске и медицинске сврхе. У Европу је донета у 19. веку из мисије аустријске фрегате. Налази се у лишћу коке, која се узгаја на планинама Перуа, Боливије, Колумбије – на обронцима Анда, на десетине хиљада хектара протежу се плантаже коке.

Добија се екстракцијом из листа коке и у облику је белог кристалног праха. Пласира се у комадићима кристала, таблетама, растворима за ињекције, спрејовима и као додатак освежавајућим пићима. Сматра се једном од најјачих дрога, посебно као кокаинска паста, која се пуши са дуваном или канабисом, раније само на Америчком континенту. Кокаин спада у јаке и веома скупе дроге и зато се назива „царска“ дрога. Грам кокаина на нашем тржишту кошта 200 ДЕМ.

Управо зато мали је број наркомана који користе искључиво ову дрогу, већ је уживају спорадично и то искључиво ушмркавањем или као коктел са хероином. Трошкови транспорта умногоме увећавају цену ове дроге на европском тржишту. О томе говори и податак да је ова дрога на америчком континенту јефтинија од хероина. Кокаин је углавном стизао са запада, преко Мађарске, Грчке, Албаније и Италије. Последњих година допрема се директно из Јужне Америке и у мањим количинама из Црне Горе.

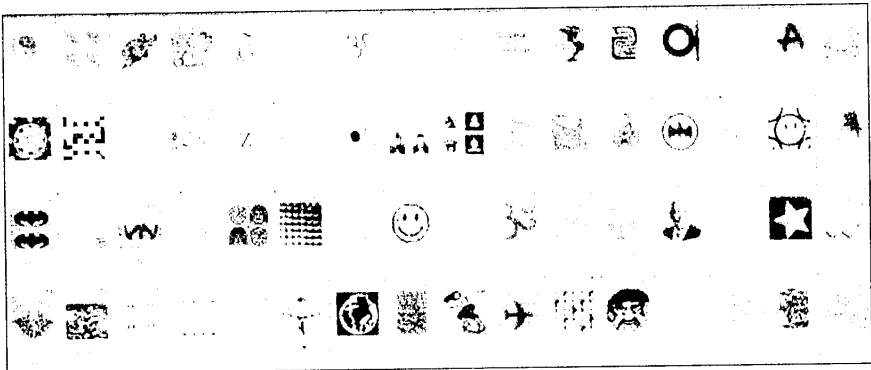

Сл. 4 Лист коке

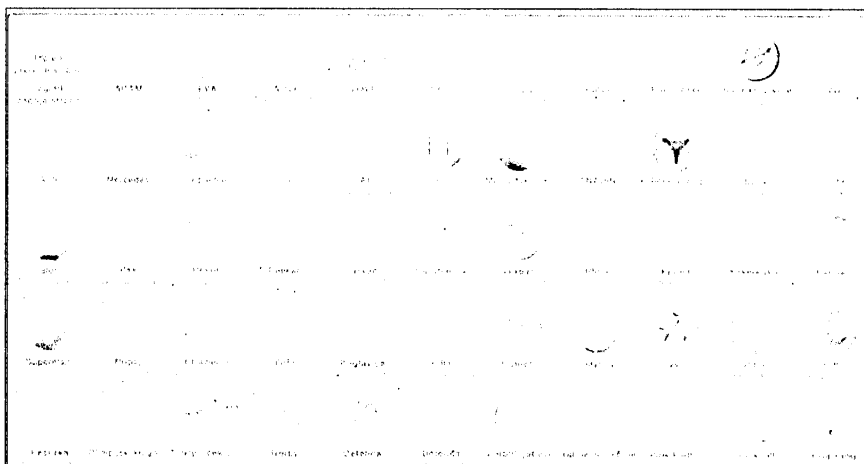
Сл. 5 Кокаин у праху

ЛСД – Од халуциногених дрога најраспрострањенији је **ЛСД** – синтетичка дрога. Производи се полусинтетички из уродице *Claviceps purpurea* која расте на ражи. То је бео прах растворен у води или алкохолу. Има изразито снажно деловање, једна је од најактивнијих супстанци и делује већ у дозама испод 0,1 мг ЛСД или „трип“ како га наркомани зову је халуциногена дрога и може се направити у било ком облику, у капсулама, таблетама или солуција за ињекционо деловање. Растура се накапана на коцку шећера или папир за улијање мастила. Капне се пипетом на папир, мало парче се исече маказицама и унесе орално у организам. Сада се обично продаје на сличицама Супермена, Бетмена, Гарфилда, и зато се врло тешко открива на царинским прегледима. Изазива јаке халуцинације што често доводи до самоубиства јер уживалац има осећај да је у авиону или да је птица и да лети па скаче са спрата и сл. У Београду се продаје за 15–20 ДЕМ по комаду – дози.

Сл. 6 Сличице ЛСД

Екстази – Нова опасност су синтетичке дроге из групе метаамфетамина и амфетамина – **екстази**, најчешће је у облику таблета разних боја, са примамљивим и интересантним утиснутим облицима (Попај, детелина, ознаке познатих возила, Плејбој, срце и др.) и није посебно скупа дрога – 10–20 ДЕМ по таблети. На светском тржишту се појавило око 500 врста екстази таблета, а код нас око 50. Међутим, непосредно пред почетак рејв журки и концерата, где се ова дрога редовно конзумира, цена једне таблете достиже износ и од 40 ДЕМ. Прави озбиљну зависност, а сами ефекти су понекад непредвидиви и фатални. На нашем тржишту појавиле су се последњих неколико година и углавном их доносе појединци из западне Европе – пре свега Холандије, која је и највећи произвођач ове дроге, али нису откривени случајеви масовнијег уношења ових дрога у земљу. Синтетичке дроге – амфетамини су веома опасне јер су лаке за уживање, у смислу технике узимања – само се попије таблета. Попијена заједно са алкохолом је веома кобна и чак смртоносна. Последњих 4–5 година запажено је веће присуство ових дрога на нашим просторима, али још увек не масовно као што је случај са осталим врстама опојних дрога.

Сл. 7 Таблете „екстазија“

Сл. 8 Лист марихуане

Марихуана – Биљка „*Cannabis sativa*“ или „*Cannabis indica*“ – **индијска конопља** је конопља које расте дивље или култивисано и највише се узгаја у централној Азији. Користи се осушени вршак биљке у цвату или када је делимично заметнут плод. Психоактивне супстанце је највише у цветајућим врховима и горњим младим листовима. Од канабиса се добија 4 облика ове врсте дрога: хашиш – тврда, смоласта, смеђа маса која се добија из цветајућих вршних делова биљке – у чврстом облику, у облику плоча, као чоколада. Ганџа је тучак осушене женске биљке и јача је од хашиша.

Познато је и хашишово уље које се добија екстракцијом из вршка и листова помоћу неког органског растварача. Ту се налази највећа количина активне супстанце па је зато и најјачи препарат.

Марихуана се добија сушењем листова конопље. Праве се цигарете, или чисте или помешане са дуваном.

Марихуана и хашиш се пуше (у виду цигарете, на лулу или преко наргиле) или користе орално (жваћу, гутају или ушмркавају). Изазивају еуфорију, анксиозност, слабљење меморије, прекиде логичке секвенце мишљења, промену перцепције времена – убрзава време, код уношења већих доза визуелне илузије, халуцинације, деперсонализацију. До развоја у умерене психолошке зависности може доћи само у случајевима хроничних интоксикација високим дозама.

Cannabis sativa је биљка која успева на многим поднебљима, углавном благим климатским регионима, посебно у Мексику, Африци, Индији и Средњем истоку. И код нас су све распрострањенији засади канабиса, у забаченим њивама, посебно у близини река, али и у баштама и саксијама по становима. Међутим, последњих година на нашем тржишту је све присутнија тзв. „албанка” – марихуана која се тајним кријумчарским каналима допрема из Албаније у Црну Гору, а потом у остале делове наше земље. Сматра се да је Албанија највећи произвођач марихуане на Балкану и у Европи. Марихуана се узгаја у долини око Скадарског језера. Ова дрога је веома јефтина, може да се купи за 5–10 ДЕМ по граму, односно чак за 400 ДЕМ по килограму у Тузама у Црној Гори. Најчешће се пакује у кутије од цигарета – 2 грама која у Београду коштају 10 ДЕМ.

Марихуана је дрога јер задовољава дате критеријуме по којима је дрога супстанца која делује на промену психичког стања човека односно утиче на централни нервни систем. Она прави психичку зависност али не и физичку. Јављају се и последице а то је тзв. амотивациони синдром који је стање у коме је особа када нема марихуане и манифестује се осећајем безвољности, депресије, очаја и др. Марихуана појачава апетит и уживалац се често угоји за разлику од уживаоца хероина који губи апетит.

Активни хемијски састојак марихуане је *tetra-hydrocannabinol* или THC, који се примарно налази у смоли цветних вршача и лишћу женске конопље. Од процента THC зависи јачина дроге и њени ефекти.

Има седам пута више катрана од дувана па је смештена на прелазу стимулативних и депресивних опијата. Ниска цена и лака доступност је чини веома распрострањеном дрогом. Школска омладина марихуану користи у комбинацији са неким седативима или аналгетцима најчешће бенсендинима и тродоном који је јак аналгетик, као и комбинацију лекова са алкохолом, нитро-лакове, па чак и бронзу за чункове. Таблета тродона се може купити у свакој приватној апотеци без рецепта, али и на свакој већој пијаци по цени од три динара за комад. У комбинацији са алкохолом може изазвати озбиљно тровање, па чак и смрт.

У вези са наведеним својствима марихуане – као опојне дроге је и дуго времена присутна расправа око основаности поделе дрога на тзв. лаке и тешке. Ова подела је заснована на погрешном схватању да тзв. лаке дроге, пре свих марихуана, не стварају зависност и да не шкоде здрављу уживаоца, као

и да их се лако ослободити у сваком тренутку, те је то довело и до захтева, у неким земљама (поједине америчке државе, земље Бенелукса) да се уживање ових дрога легализује. Ипак, управо податак да је то учињено само у Холандији потврђује схватање да је оваква подела неприхватљива с обзиром на чињеницу да је злоупотреба сваке дроге изузетно штетна по здравље и да неминовно производи здравствене, социјалне и многе друге последице на живот сваког појединца, његове породице и друштва у целини. Поред тога, пушење хашиша и марихуане је увод у континуирану употребу јачих дрога. Појављују се као нека врста сензитивизације и уласка у круг тзв. „херојских дрога“. То је још један разлог против декриминализације канабиса.

НАЈЧЕШЋИ РАЗЛОЗИ ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГА И ЊЕНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Разлози узимања опојних дрога у адолесцентном добу су најчешће стицање статуса у групи вршњака, експериментисање са својим искуством, опонашање одраслих, али и акт бунта против родитеља углавном због недостатка њихове емоционалне и сваке друге подршке, недостатка јасних правила понашања и модела за идентификацију које не налазе у породици. Због тога су хармонични и складни породични односи најбоља и најсигурнија превенција од наркоманије. Управо због тога свака промена понашања у адолесцентном добу је упозоравајући сигнал на који би требало обратити пажњу.

Понашање које свакако представља упозорење на које би сваки родитељ требало да реагује тражењем помоћи од стручних установа је:

- лош физички, „испоснички“ изглед (бледило, мршављење),
- отежан ход и говор,
- запостављање хигијене и неуредност,
- изостајање из школе, недостатак концентрације, губитак интересовања и слабији успех у школи,
- поремећаји ритма спавања,
- трошење веће количине новца,
- раздражљивост и агресивно понашање,
- убоди игле по телу,
- поседовање прибора које је везано за употребу дрога (шприц, кашика, таблете, прашкови, лепак и сл.).

II КРИМИНОГЕНИ ЗНАЧАЈ НАРКОМАНИЈЕ

Криминогени значај наркоманије је велики и може се одредити на више начина. Неовлашћено гајење, производња, промет на велико и мало – представља инкриминисане радње за које је утврђен степен кривичне одговорности и прописане санкције. Поред тога, уживаоци опојних дрога се у великом проценту појављују као учиниоци кривичних дела, док је међу учиниоцима кривичних дела такође један број оних који користе опојне дроге.

Бројна девијантна понашања доводе се у вези са злоупотребом дрога. Она се крећу од просјачења на улицама, отуђења ствари – прво сопствених, а потом и од чланова породице и родбине, обијања апотека, вршења кривичних дела крађе, тешке крађе, разбојништва и тешких разбојништава, па и најтежих кривичних дела, како би се дошло до новца за набављање дроге у периоду када су залихе дроге на измаку или су у апстиненцијалној кризи. Отуђење ствари је први сигнал за породични аларм. Најпре се отуђују сопствене ствари, породичне драгоцености и роба која се лако може продати и то у бесцење, затим поткрадање родбине, фалсификовање рецепата, обијање апотека, а потом и дистрибуција и продаја дроге. Они су најчешће дилери, ситни шверцери дроге, који су такође наркомани, јер је то најлакши начин да дођу до средстава за дрогу.

НАРКОМАНИ И КРИМИНАЛИТЕТ

Према расположивим подацима овог Министарства, на територији Републике Србије, у току посматраног периода, регистровано је 6.497 кривичних дела која су извршили наркомани, од чега је 3.849 тешких крађа или 59,2% од укупног броја кривичних дела наркомана, 1.849 крађа или 28,5%, као и 332 преваре, 204 разбојништава, 120 одузимања возила, 25 разбојничких крађа и 15 кривичних дела тешки случајеви разбојничке крађе и разбојништва. Имајући у виду начин евидентирања појединих кривичних дела, према коме свака линија рада – односно овлашћени радник на тим пословима евидентира кривична дела са којима је задужен, као и да не постоји обавеза утврђивања да ли се ради о зависнику, јасно је да ови подаци нису потпуни. Поред тога, овде треба имати у виду да приликом евидентирања расветљавања појединих кривичних дела на Информациони систем у оквиру Пројекта „Кривична дела и учиниоци“ оперативни радници углавном не уносе мотив извршења кривичног дела. Из овога произилази да се прави податак о кривичним делима која су извршили наркомани може добити само увезивањем података и ручних евиденција различитих линија рада – у овом случају по имовинским деликтима и по пословима кријумчарења опојне дроге, као и утврђивањем мотива извршења кривичног дела, што увек није случај. Ипак, према проценама оперативних радника криминалистичке полиције више од 60% евидентираних разбојништава, посебно на улицама и у трговинским објектима, изврше зависници да би дошли до средстава за набавку дроге. О томе сведочи и случај разбојништва извршеног у Београду, када су учиниоци који су на превару ушли у стан лица који је огласио продају мобилних телефона и уз претњу ватреним оружјем од њега одузели мобилне телефоне и друге вредности уз објашњење да то раде јер су наркомани и новац им је био потребан за куповину дроге. Такође, евидентирани су и случајеви извршења најтежих кривичних дела од стране наркомана, као што су убиства и тешка разбојништва са смртном последицом (двоструко убиство у Пожеги 2000. године, тешко разбојништво са смртном последицом у Крушевцу, убиство извршено испред кафића „Омен“ у Београду).

Исто као што велики број уживалаца пре почетка уживања опојних дрога није имао криминалну активност, тако и већи број учинилаца кривичних дела

није био из редова уживалаца, односно зависника, али су то временом постали. Ту се обично ради о џепарошима, учиниоцима крађа и тешких крађа међу којима је највећи број уживалаца. Посебну категорију чине учиниоци кривичних дела који су то постали да би дошли до средстава за набавку дроге, односно кривична дела врше у тренуцима апстиненцијалне кризе.

Број провала у апотеке ради прибављања лекова у циљу злоупотребе перманентно се смањује и то углавном после Југословенске резолуције о забрани прописивања хептанона на рецепт, због његове масовне злоупотребе. Слично је и са фалсификовањем рецепата, јер се више ови лекови не могу добити у апотекама сем у случајевима који подразумевају трпљење тешких болова (метастаза рака и сл.). Поред тога наркотице држе само поједине апотеке и то посебно обезбеђене од провалних крађа. Много је значајније да је број обијања апотека постао незнатан углавном због чињенице да се у приватним апотекама могу набавити скоро сви лекови и то без рецепта, као и да се поједини од оних који се најчешће користе од стране школске омладине – тродон, може набавити и на пијаци. О малом броју тешких крађа извршених обијањем апотека у циљу прибављања одређених врста лекова сведоче и подаци којима располаже ово Министарство. Тако је у току 1997. и 1998. године извршено укупно 12 кривичних дела тешке крађе из апотека и то три на подручју Секретаријата у Зрењанину, по два на подручју секретаријата у Зајечару, Смедереву и Панчеву и по једна у Чачку и Кикинди. У току 1999. и 2000. године извршено је 31 кривично дело на штету апотека, од чега највише на подручју секретаријата у Сомбору (10), Београду (8) и Нишу (6). У Београду је евидентиран један број разбојништава и тешких крађа у апотекама, при којима је поред новца одузиман и „тродон“ (у 1999. години из апотеке „Варош капија“ у Поп Лукиној улици извршилац тешке крађе је, поред новца из ове апотеке одузео већу количину „тродона“). У 1999. години је у Краљеву лишено слободе лице које је извршило крађу печата и бланко рецепата из Здравственог центра „Студеница“, које је потом испуњавао и у апотекама подизао „метадон“ који је делом сам користио, а делом продавао наркоманима у Краљеву и околини.

Табела 1 – Кривична дела наркомана извршена у апотекама у периоду 1997–2000. год.

Секретаријат	Број КД наркомана у апотекама
Београд	8
Крушевац	2
Ниш	6
Пожаревац	1
Сомбор	10
Зајечар	2
Чачак	1

С. Митровица	1
Зрењанин	3
Суботица	2
Ваљево	1
Кикинда	1
Панчево	2
Пећ	1
Смедерево	2
У К У П Н О	43

КРИЈУМЧАРЕЊЕ ОПОЈНИХ ДРОГА И НАРКОМАНИЈА**Кривично-правно одређење кријумчарења**

Сузбијање наркоманије остварује се, пре свега, превентивним деловањем и то на два начина; васпитним утицајем на младе људе да не узимају ова средства и онемогућавањем неовлашћене производње и растурања наркотичних средстава како би се ограничиле фактичке могућности за њихову употребу. У том смислу предузимају се различите мере на законодавном плану, а у већини земаља и у оквиру здравствене и просветне политике. Како се ради о појави која не познаје државне границе, већ има међународни значај, то су и на међународном плану предузимане мере на њеном сузбијању. Одржан је већи број међународних састанака на којима су прихваћени споразуми о мерама за сузбијање неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога и донете конвенције које су третирале ову материју.³ Реализујући обавезе преузете из међународних конвенција наша земља је прихваћена решења унела у своје национално законодавство – пре свега у Закон о производњи и промету опојних дрога, а кривично-правну заштиту је остварила инкриминасањем неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога (чл. 245. КЗ СРЈ) и омогућавања уживања опојних дрога (чл. 246. КЗ СРЈ). Ова дела прописана су у Кривичном закону СРЈ, на основу овлашћења да савезна држава уређује ову материју и да обезбеђује извршење међународних уговора и обавеза.

Одредбама Закона о производњи и промету опојних дрога (Сл. гласник Републике Србије бр. 46. од 4. октобра 1996. године) одређен је појам опојних дрога (углавном је преузета дефиниција Светске здравствене организације), прописани услови под којима се овлашћени субјекти могу бавити производњом и прометом дрога као и намена произведених и стављених у промет опојних дрога. Оно што је значајно са становишта злоупотреба опојних дрога, а потом и за поступање органа унутрашњих послова су прекршајне одредбе садржане у овом закону. Претходним законом, који је важио до ступања на снагу новог који је донет 27.09.1996. године, биле су прописане прекршајне одредбе за физичка лица која неовлашћено поседују опојну дрогу, што је фактички значило да је било кажњиво и само поседовање и најмањих количина опојних дрога која се нађе код неког лица. У новом закону изостављене су ове одредбе о кажњивости поседовања дроге, што значи да куповање, држање или преносење дроге за личну употребу не претпоставља прекршајну нити кривичну одговорност. С обзиром да оваква решења умногоме отежавају рад полицијских органа, предложена су нова законска решења у смислу измене члана 245. КЗ СРЈ која се састоје у инкриминацији и самог држања односно поседовања дроге без обзира да ли је лице уживалац, односно да ли дрогу купује, држи или преноси за личне потребе.

³ Од посебног су значаја Јединствена конвенција о опојним дрогама од 1961. године (ратификована 1964); Конвенција о психотропним супстанцијама из 1971. године (ратификована 1973.); Протокол о измени Јединствене конвенције о опојним дрогама из 1961. године, усвојен 1972. године и др.

Злоупотреба опојних дрога инкриминисана је одредбама из чл. 245 КЗ СРЈ. Ово кривично дело се састоји углавном у неовлашћеној производњи, стављању у промет или омогућавање стављања у промет супстанци или препарата који су проглашени за опојне дроге. Прописани су и тежи облици овог кривичног дела који претпостављају да је у извршењу овог кривичног дела учествовало више лица која су се удружила за вршење тих дела, да је учинилац организовао мрежу препродаваца или посредника и да је дело учињено са нарочито опасном дрогом или психотропном супстанцом.

Улога и резултати МУП-а Републике Србије на сузбијању кријумчарења и наркоманије

Министарство унутрашњих послова, у обављању послова из своје надлежности, посебну пажњу посвећује сузбијању свих, а посебно најтежих и организованих облика криминалитета, као и различитих видова криминалитета на међународном плану, у које се свакако сврстава и кријумчарење наркотика.

Посебно је значајно да су на остварене резултате на плану сузбијања кријумчарења опојних дрога, почетком 90-их година, у великој мери утицали негативни фактори настали избијањем ратних сукоба на просторима бивше СФРЈ, изолација и санкције уведене нашој земљи, а тиме и оспоравање статуса СРЈ у међународним организацијама, што је сузило могућности размене информација и заједничког деловања са полицијама других земаља на плану сузбијања криминалитета на међународном плану. Егзодус становништва изазван ратом, друштвене промене, социјално раслојавање, отежали су и обезбеђење материјално-техничких средстава и опреме неопходне за ефикасно супротстављање овим облицима криминалитета.

Злоупотреба и кријумчарење опојних дрога значајније је присутно на територији наше земље последњих 20 година, а нарочито пре избијања ратних сукоба на подручју бивше СФРЈ.

Географски положај наше земље и „путеви дроге“

Раширеност ове појаве директно је повезана са географским положајем Југославије кроз коју пролазе најкраћи сувоземни и други путеви између земаља у којима се дрога производи (Средњи и Блиски Исток) и земаља са развијеним тржиштем и израженом потражњом уживалаца за опојним дрогама (земље западне Европе и северно-америчког континента). Због тога је територија наше земље било уходано транзитно подручје за кријумчарење дроге од Истока према Западу.

Хероин је дрога са чијом израженијом употребом се на европском континенту отпочело осамдесетих година и на ово тржиште се транспортује из југозападне Азије, највећим делом, тзв. „Балканским путем“. Последњих 30 година највећи „испоручилац“ хероина на европски и амерички континент је Турска. Главни град за дистрибуцију дроге у Турској је Истамбул, с обзиром на његов изузетан стратешки положај – „врата“ за улазак у Европу, велика морска лука одакле један део хероина директно бива испоручен на америчко

тржиште, интензиван железнички и сувоземни саобраћај, погодан за транспорт дроге у западну Европу. Поред тога, у Истамбулу који има десетак милиона становника, више од милион су Иранци, који поред Либанаца, чине најорганизованију мрежу кријумчара опојне дроге. Најчешћи правци транспорта иду од Турске најфреквентнијим међународним путевима који повезују све балканске земље са већим западно-европским земљама. Опојна дрога се најчешће транспортује из Истамбула преко Софије, ГП „Градина“, Београда, Спелфелд-а у Аустрији и Бад Реихенхал-а у Немачкој у остали део западне Европе. Други правац иде од Истамбула преко Кипија у Грчкој, Богородице и Загреба до Трста и Милана у Италији и даље у западну Европу, док се трећи правац простира од Истамбула, преко Софије, Београда, Будимпеште, Прага и Фиртх-у Немачкој до осталих земаља западне Европе. Још један правац протеже се од долине Бека у Либану, преко Сирије, Истамбула, Софије, Београда и Граца у западну Европу.

Упоредо са избијањем грађанског рата на просторима бивше СФРЈ – 1991. године, увођења и пооштравања санкција према нашој земљи, што је довело до појачане контроле на граничним прелазима као и до смањења како путничког тако и теретног саобраћаја преко наше земље, а тиме и повећања ризика од откривања кријумчарене дроге, дошло је до заобилажења већ уходаног „пута дроге“. О томе сведочи и мањи број заплена и мања количина одузете дроге на територији Републике Србије све до 1996. године, када је након делимичног укидања санкција и ублажавања спољне изолације наше земље поново успостављен „пут дроге“ од Истока према Западу. Илустрације ради у периоду од 1992. до 1994. године реализовано је 1.007 заплена опојних дрога у којима је одузето укупно 287.161 гр разних наркотика, у поређењу са периодом након оживљавања „Балканског пута“ када је примера ради само у 1996. години реализован скоро исти број заплена (1.003) и одузета знатно већа количина наркотика (1.369 кг).

У периоду важења санкција уведених нашој земљи коришћене су „обилазнице“ за транспорт дроге које су ишле углавном у два правца. Један правац је полазио из Турске, преко Бугарске, Румуније и Мађарске даље на запад, а други такође из Турске преко Средоземног и Јадранског мора, Италије и даље на западно-европско тржиште.

Након престанка ратних сукоба на просторима бивше СФРЈ и укидања већег дела санкција СРЈ, упоредо са оживљавањем међународног саобраћаја од Блиског Истока до западно-европских држава поново је успостављен стари „пут дроге“ преко територије наше земље и то углавном преко три путна правца. Један правац води до Бугарске, преко граничног прелаза „Градина“ код Димитровграда, а потом територије Републике Србије даље на Запад, други преко ГП „Чукарка“, према Београду, Мађарској и даље на Запад, док трећи пут иде преко ГП „Ђенерал Јанковић“ кроз Косово и Метохију према Београду и даље према Мађарској а потом западно-европским земљама, уз одвајање једног крака који део опојне дроге транспортује према Црној Гори и Италији.

О актуелизовању тзв. Балканског пута којим се, према подацима међународне полицијске ревије, преноси 80% укупне количине хероина намењеног западно-европском тржишту, говоре подаци о броју заплена и одузетим количинама опојне дроге на територији Републике Србије након 1996. године.

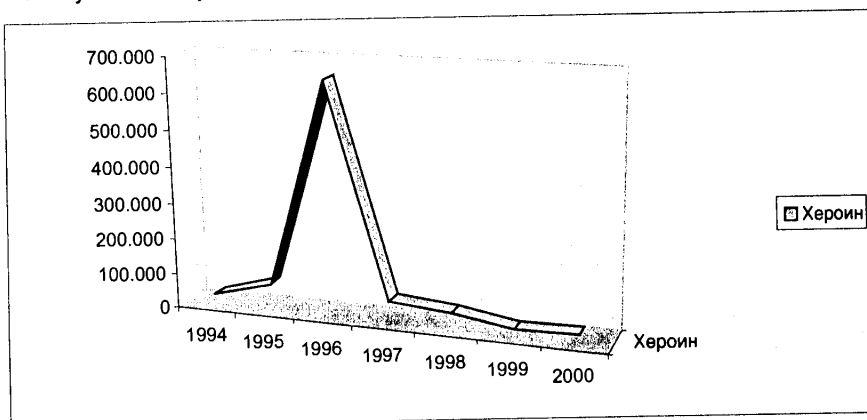
Реализоване заплене опојних дрога

Оживљавање тзв. Балканског пута најбоље илуструју случајеви пресецања канала за кријумчарење хероина на ГП „Градина“ код Димитровграда. Само у октобру 1996. год. реализоване су две заплене хероина највеће у последњих десетак година на овим просторима. Код словеначког држављанина Осел Марка пронађено је и одузето 190 kg хероина, а од бугарског држављанина Цачко Цачева одузето је 373 kg хероина. Са интензивирањем кријумчарења дроге преко наше земље настављено је и током 1997. године о чему сведоче две веће заплене хероина такође на ГП „Градина“. У новембру месецу 1997. год. од Узун Ингрид Антонија одузето је 4 kg, а од бугарског држављанина Николов Николаја 13 kg хероина. И у току 1998. године је настављено са откривањем већих количина хероина при покушају уношења у нашу земљу. Тако је у јуну месецу на ГП „Градина“ код Димитровграда, у специјалном бункеру путничког возила којим је управљао Ахмети Ремзију из Гњилана пронађено и одузето 14 kg хероина.

Да се ради о изузетно уносном и уходаном послу сведочи и чињеница да се са кријумчарењем хероина преко наше земље није престало ни током 1999. године и агресије НАТО снага на нашу земљу. СРЈ и Београд су остали као транзитно подручје на путевима дроге од Истока према Западу, што потврђују и количине запленог хероина у Републици Србији у 1999. години – 17.384,99 грама и пресечени илегални канали за кријумчарење ове опојне дроге, даље на Запад. Посебно је интересантан случај пресецања два међународна канала за кријумчарења хероина откривена на подручју Секретаријата у Пожаревцу, која су ишла до Беча, а откривена су заједничким радом оперативних радника СМУП-а, МУП-а Републике Србије и полиције Аустрије, када је заплено преко 2 kg хероина. Такође, на подручју Секретаријата у Нишу, баш у време агресије НАТО снага, лишена је слободе група од 6 лица која се удружила ради бављења недозвољеном трговином наркотика, од којих је одузето 700 грама хероина и 70 g кокаина. Посебно је интересантно да је на подручју Секретаријата у Београду трговина наркотицима била у порасту управо у време извођења ваздушних напада НАТО авијације, насупрот стагнације или чак и смањење већине других кривичних дела у Републици и у Београду у овом периоду. Само на подручју овог Секретаријата у току 1999. године заплено је 12.280 грама хероина, знатно више него 2000. године (7.055 g) што је представљало 70,6% од укупно заплене количине у целој Републици. Ово такође указује и на чињеницу да све већа количина ове дроге остаје на подручју града за потребе наркоманске популације у главном граду која бележи стални пораст. У 2000. години повећана је количина запленог хероина који се кријумчари преко наше земље или остаје на домаћем тржишту за потребе домаћих уживалаца (23.954 грама). Хероин који се појављује у нашој земљи турског је порекла, а кријумчари се из Бугарске и Македоније, најчешће друм-

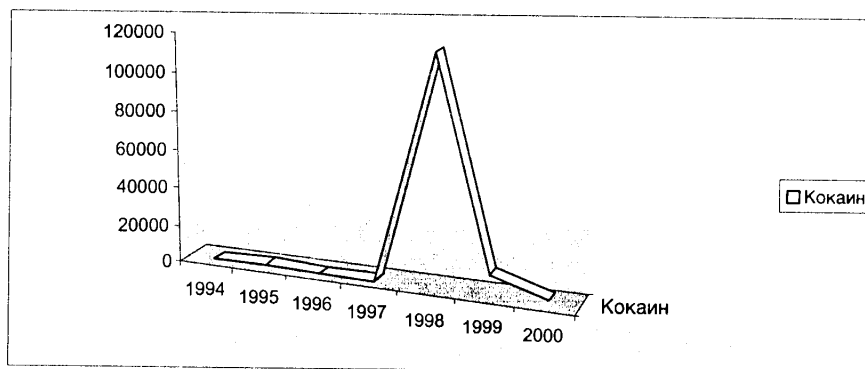
ским превозним средствима и железницом. О томе сведоче заплене опојне дроге – хероина на граничном прелазу „Градина“ у Димитровграду, где је током 1999. године заплењено 1.312 г хероина и у току 2000. године, када је заплењено 9.660 г хероина, од укупно 9.823 г заплењених на подручју Секретаријата у Пироту, што је ипак далеко мање у односу на претходне године, ако се има у виду да је овај гранични прелаз једна од основних етапа на тзв. Балканском путу дроге од Истока ка Западу. Такође, у међународном возу, на релацији Софија – Београд, од једног лица из Крагујевца одузет је 501 г хероина. Секретаријат у Нишу је током 2000. године пресекао три кријумчарска канала из Бугарске и том приликом запленио 1.500 грама хероина (два пута по 500 г у возу Димитровград – Ниш и 500 г хероина који је у Ниш допремљен из Бугарске). Од 1999. године, запажено је кријумчарење опојне дроге и из Румуније, преко Дунава, о чему сведочи и заплена 485,39 г хероина која је пронађена код два румунска држављанина од стране београдске полиције.

Након агресије НАТО снага на нашу земљу, изласка наших снага безбедности са подручја Косова и Метохије и преузимања контроле над овим подручјем од стране међународних војних и цивилних снага, подручје Косова и Метохије је постало место где се складишти велика количина хероина на путу ка унутрашњости Републике Србије и даље западно-европском тржишту. У вези са тим је и угроженост Секретаријата у Врању и то нарочито подручја Бујановца и Прешева, посебно села Велики Трновац – које је уцртано у све карте међународних кријумчара опојне дроге, а назива се и „Црно село“ и сматра се једним од познатих светских нарко центара, Лучане, Ораовица и Миратовац, која су насељена искључиво припадницима албанске мањине, који се баве кријумчарењем опојних дрога и укључени су у мрежу међународних кријумчара коју чине њихови рођаци настањени у западноевропским земљама и у Турској, што отежава убацивање, преко оперативних веза, у ове групе. Након успостављања Копнене зоне безбедности и учесталог извођења терористичких аката албанских сепаратиста у овом делу, па чак и ван ове зоне, рад на овој проблематици био је практично онемогућен. Такође, према неким сазнањима на Косову и Метохији постоје лабораторије за прераду опијума у хероин.

Графикон 1 – Количина заплeњеног хероина

Осим хероина, као најзаступљеније дроге на европском тржишту, последњих година преко територије наше земље транспортују се и друге врсте опојних дрога које нису биле заступљене последњих година, пре свих кокаин, који се, најчешће бродовима, допрема из Јужне Америке, где се производи, до грчких и албанских лука, а потом преко Македоније и Југославије у Мађарску и земље западне Европе. У 1998. и 1999. години је активиран директан пут кријумчарења кокаина из Јужне Америке до наше земље, а потом даље на Запад и то ваздушним путем. У прилог овој тврдњи су три велике заплене кокаина из Јужне Америке, који је преко наше ваздушне луке у Београду требало да заврши у Холандији, односно Италији. У првом случају ради се о заплени 144.548 грама најчистијег кокаина, а у друга два случаја о заплени укупно 8.409,37 г кокаина. У 2000. години су међутим, за разлику од ових случајева директног допремања кокаина из Јужне Америке у нашу земљу и даље на Запад, пресечени канали за илегално допремање кокаина у нашу земљу који воде из Црне Горе. Само у једном случају радници Секретаријата у Београду запленили су 2.011,51 г кокаина који је допремљен из Црне Горе. Секретаријат у Нишу је пресекао канал за кријумчарење кокаина (108 г) којим је ова дрога допремана са подручја Косова и Метохије.

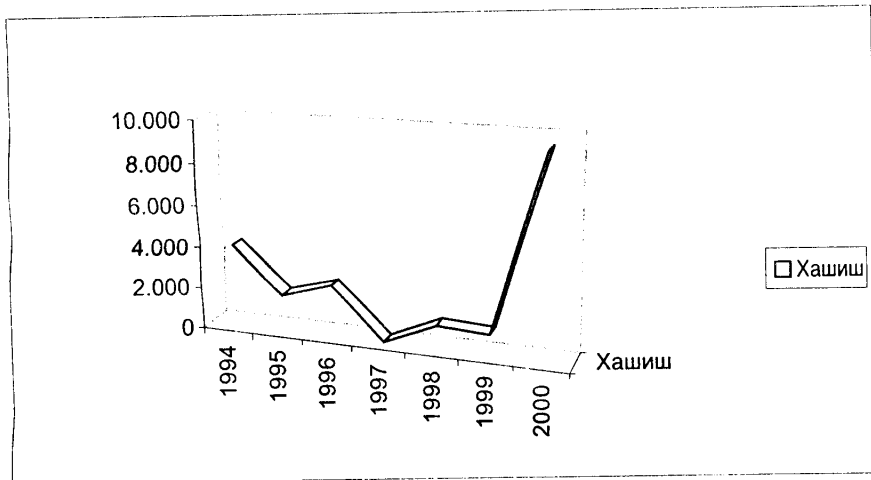

Графикон 2 – Количина заплењеног кокаина

Такође, реализоване заплене у 2000. години указују да се веће количине хашиша и марихуане које се налазе на илегалном београдском тржишту, кријумчаре из Албаније, преко Туза у Црној Гори до Београда и даље на Запад. Секретаријат у Београду је у 2000. години открио и пресекао добро организован канал за кријумчарење хашиша и марихуане и запленио 8.023,68 грама хашиша, 15.204,62 грама марихуане, као и 35,10 грама хероина, пиштољ и 8.915 ДЕМ које потичу од продаје дроге. Ова лица су у дужем временском периоду организовано снабдевала београдско илегално тржиште са намером да кријумчарену опојну дрогу пребаце на западно-европско тржиште.

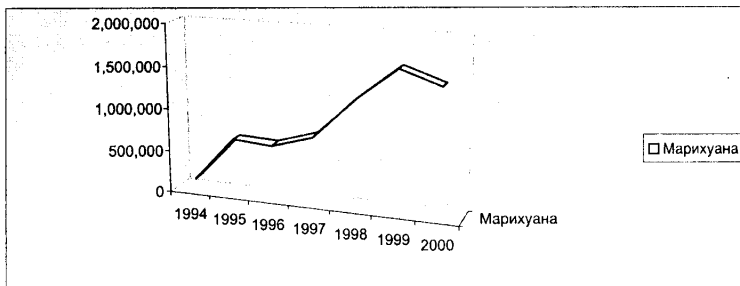
Последњих година, а посебно почев од 1998. године, све је присутније кријумчарење опојне дроге марихуане, која скоро у свим случајевима долази из Албаније у Републику Србију, где и остају знатне количине ове дроге углавном због њеног изузетног квалитета и релативно ниске цене, што је чини знатно траженијом од домаће марихуане. О томе сведоче и подаци о запленама

ове дроге на територији Републике Србије. Тако је, примера ради, у 1998. години, Секретаријат у Ужицу пресекао 13 оваквих канала за пребацивање марихуане – преко Ужица у унутрашњост Републике и највећим делом у Београд и то возовима, аутобусима и путничким возилима. Само у 8 оваквих случајева где нису откривени учиниоци заплењено је 22.000,216 грама марихуане. У току 1999. године на подручју овог Секретаријата заплењено је 105.946 грама марихуане, а у 2000. години 179.355 грама. О томе да се марихуана најчешће кријумчари превозним средствима и то аутобусима и возовима говоре и заплене Секретаријата у Новом Саду. У току 1999. године пресечен је илегални канал којим је марихуана кријумчарена (већ наведеним путем) и од четири лица одузето 27,4 kg марихуане. Такође, у 2000. години радници истог Секретаријата запленили су 10,5 kg марихуане у возу на релацији Бар – Суботица. Радници Секретаријата у Сремској Митровици су у 2000. години, из аутобуса и возова на међународним линијама које пролазе овим подручјем, запленили 32.576,46 g марихуане за коју није утврђено коме припада. Такође, и заплене марихуане на подручју Новог Пазара илуструју тврдњу о њеном масовном кријумчарењу са подручја Црне Горе. У 2000. години на контролном пункту Мехов Крш заплењено је 16.264 g марихуане, од чега 14.926 g сакривене у аутобусу из Подгорице.

Графикон 3 – Количина заплзњеног хашиша

У прилог тврдњи да велика количина марихуане остаје у нашој земљи су и велике заплене ове дроге на тзв. домаћем тржишту (1998. – 1.260.112,85; 1999. – 1.639.561,38 g; 2000. – 1.484.726,6 g). Због повољне цене и изузетног квалитета „албанка“ се све чешће преноси у Мађарску где је велика потражња за њом. О томе илустративно говори податак да је током 1999. године Секретаријат у Суботици открио групу лица која је од 1998. године на подручју Суботице и Републике Мађарске организовала мрежу препродаваца марихуане преко које су растурили преко 15 kg ове дроге. Интересантно је да је након откривање ове групе, у Суботици и околини осетно смањен промет марихуане.

Графикон 4 – Количина заплeњене марихуане

Откривени засади канабиса – плантаже и кућни засади

Засади канабиса у највећем броју су пронађени на подручју секретаријата у Војводини – Нови Сад, Зрењанин, Сомбор, Сремска Митровица, али и на подручју Секретаријата у Краљеву и 1997. и 1998. године Косовској Митровици. Само на подручју Новог Сада у току 1998. године уништено је 16 засада индијске конопље и одузето 100,7 kg суве марихуане, а у току 1997. године са 19 засада је одузето 323,15 kg суве марихуане. У току 1998. године радници Секретаријата у Прокупљу су открили парцелу у селу Самаринова, општина Житорађа, на којој је засађено и узгајано 480 kg марихуане, што је уједно и највећа заплена марихуане у 1998. години. У 1999. години већи засади марихуане откривени су у Кикинди где је само на једном имању пронађено 221 стабло марихуане, док је на подручју Секретаријата у Панчеву откривено 48,5 kg марихуане у дворишту породичне куће. На имању Барат Атиле у Хајдукову, општина Суботица у току 2000. године откривена су три пластеника (стаклена башта) укупне површине од 360 m² са укупно 67 биљака индијске конопље чија бруто тежина износи 265 kg. Ово је интересантна, нова појава узгајања марихуане у стакленим баштама, што омогућава бербу и у априлу и мају, а не само у септембру и октобру када се она обично убира и када је има највише у продаји. На подручју Секретаријата у Сомбору пронађено је 5 засада „Канабис сативе“, од којих највећи у селу Сивац – 200 kg. У Београду је, упоредо са већом понудом тзв. „албанке“, смањен број засада канабиса у оближњим местима или приградским општинама, што је карактерисало претходне године, већ се углавном све своди на „кућне засаде“ од неколико биљака.

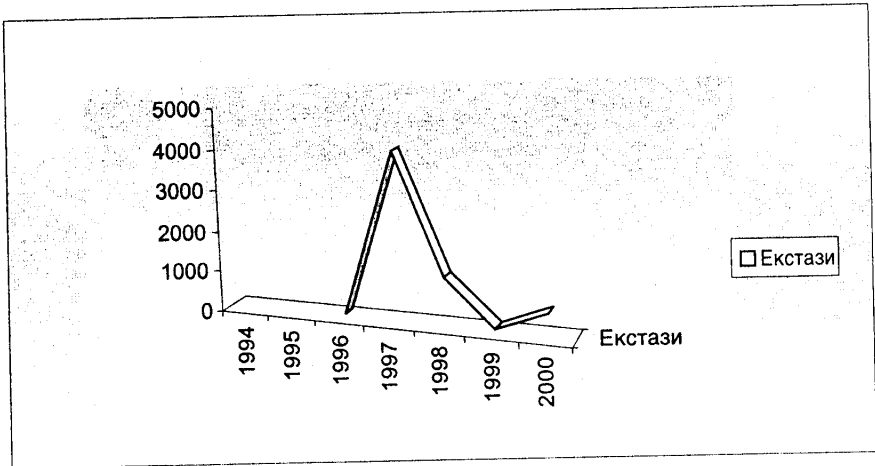
Сл. 9 Кућни засад марихуане

Сл. 10 Пластеник марихуане

Заплене синтетичких дрога

Заплене синтетичких дрога, пре свих екстазија, реализоване последње три године указују на изражајнији продор ових дрога створених у фармацеутским лабораторијама западно-европских земаља, посебно Холандији, на наше тржиште, иако не тако масовно и организовано као што је случај са херионом и марихуаном. Ипак, њихова појава на домаћем тржишту је довољно упозоравајућа уколико се имају у виду врло чести фатални исходи уживања ове дроге. У 2000. години Секретаријат у Суботици је пресекао канал за кријумчарење екстазија из Холаније у нашу земљу. Том приликом у Суботици је продато 1.000 комада таблета екстазија, а одузете су 293 таблете ове дроге. Већа количина ових таблета заплењена је и на подручју Секретаријата у Београду – 199 таблета.

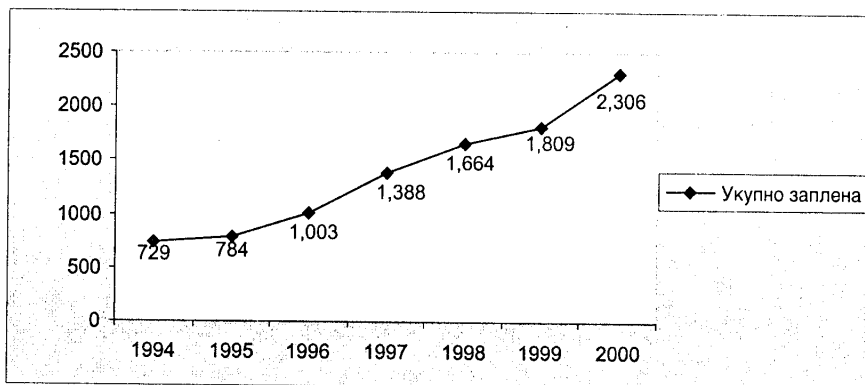

Графикон 5 – Количина заплењених таблета „екстазија“

Начин организовања и ефикасност органа унутрашњих послова на пресецању кријумчарских канала опојних дрога

Упоредо са све израженијом проблематиком кријумчарења и растурања опојних дрога на међународном плану и интензивирањем значаја наше земље као транзитног подручја, уз истовремено нарастајући проблем наркоманије код нас, један од приоритетних задатака овог Министарства је пресецање кријумчарских канала, сузбијање неовлашћене производње и стављање у промет опојних дрога, као и откривање и пријављивање учинилаца ових инкриминисаних радњи. Чињеница да све већа количина опојне дроге остаје на домаћем тржишту, као и да се ово тржиште из великих градских центара пренело и на мање средине, што је проблематику растурања односно неовлашћеног промета опојних дрога учинило сложенијом, довело је до организованијег

приступа сузбијању ове проблематике образовањем специјализованих екипа у оквиру МУП-а које уз перманентно унапређење оперативно-тактичког рада и примену оперативне комбинаторике, остварују запажене резултате на сузбијању кријумчарења и растурања опојних дрога. О томе говоре и резултати остварени, последњих година, на пресецању кријумчарских канала и откривању кривичних дела неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога и омогућавања уживања опојних дрога.

Графикон 6 – Број реализованих заплена опојних дрога

Ови резултати се перманентно побољшавају о чему илустративно говоре подаци о реализованим запленама и одузетим количинама опојне дроге на територији Републике Србије. Почев од 1994. године, број реализованих заплена се стално повећава и то са 729 евидентираних у тој години на 784 у 1995. години, 1.003 у 1996., 1.388 у 1997. години, да би у 1998. години овај број био 1.664, у 1999. години – 1.809 а у 2000. години остварен је рекордан број заплена – 2.306. Упоредо са повећањем броја реализованих заплена повећавала се и количина одузете опојне дроге, посебно хероина и то са 30.228 gr у 1994. год. на 651.999 грама у 1996. год, што је уједно и највећа заплена хероина на овим просторима у последњој деценији. Поред хероина последњих година су реализоване веће заплене кокаина и то са 778 грама 1994. године, на 1.041 грам 1995. године, да би рекордна заплена ове дроге била остварена у току 1998. године, када је у само једној и то дуго припреманој и квалитетно изведеној акцији заплењено више од 114 килограма кокаина. Почев од 1998. године, бележи се перманентан раст заплењене количине марихуане, углавном албанског порекла. У 1998. години заплењено је 1.260.112,86 g, у 1999. години – 1.639.561,38 грама, а у 2000. години – 1.484.725,60 грама.

Крајем 1995. и почетком 1996. године на територији Републике Србије забележене су и прве заплене синтетичке опојне дроге „екстази“. У току 1996. год. заплењено је 99 таблета екстази, а већ 1997. год. 4142 таблете. У току 1998. године заплењено је 1.248 таблета. Све заплене су реализоване у већим

градским центрима – Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, али се према расположивим оперативним сазнањима може очекивати њихова појава и у другим градовима Србије. Ова врста дроге је приступачна младима како због релативно ниске цене, тако и због тога што су таблете „екстазија“ привлачне за млађи узраст јер се праве са утиснутим ликовима популарних јунака младе генерације (Попај, Супермен и сл.). Ипак, последње две године стагнира злоупотреба ове врсте дрога, односно нису заплењене већ количине (1999. – 106 комада, а 2000. године – 616).

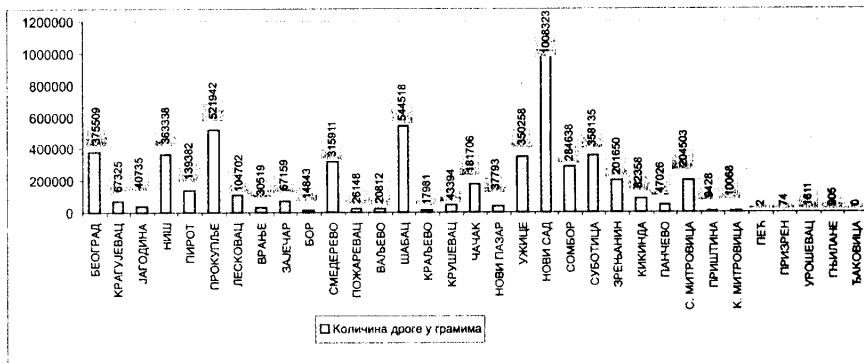
Табела 2 – Упоредни приказ броја реализованих заплена и заплењених количина опојних дрога по врсти

Година	Број заплена	Укупно заплењена дрога (gr)	Хероин (гр)	Кокаин (гр)	Марихуана (гр)	Хашиш (гр)	Екстази (ком.)
1	2	3	4	5	6	7	8
1994	729	171.619	30.228	778,5	136.621	3.992	
1995	784	741.227	76.885	1.041	661.479	1.793	
1996	1.003	1.369.000	651.999	233	638.489	2.519	99
1997	1.388	1.004.727	60.711	355	788.655	95	4.142
1998	1.664	1.426.840	46.980	118.611	1.260.112	1.135	1.248
1999	1.809	1.670.018	17.384	11.041	1.639.561	1.017	106
2000	2.306	1.521.323	23.954	2.413	1.484.725	9.473	616

С обзиром на број реализованих заплена опојних дрога, у посматраном периоду, најуспешнији су били секретаријати у Београду (где се у просеку годишње реализује половина од укупног броја регистрованих заплена), Нишу, Новом Саду, Крагујевцу, Шапцу и Пироту. Према укупној количини заплењене опојне дроге најуспешнији су били секретаритати у Новом Саду (укупно 1.008.323 g), Шапцу (544.518 g), Прокупљу (518.294 g), Београду (375.509 g), Нишу (363.338 g) и Суботици (358.135 g). Међутим, при давању оцене успешности једног секретаријата у откривању и одузимању опојне дроге теба имати у виду и врсту и количину одузете опојне дроге, али и број реализованих заплена, јер су оне најбољи показатељ организованог и перманентног ангажовања на овој проблематици. С обзиром на то један од најуспешнијих је Секретаријат у Београду где се годишње реализује највећи број заплена, које се поред тога знатним делом односе на хероин и кокаин. Ово је резултат

тога што је, последњих година специјализована служба овог Секретаријата свој рад усмеравала на тзв. градске шеме продаје опојних дрога, а мање на оперативне акције које се изводе у другим градовима Србије. Супротан је, примера ради, случај Секретаријата у Шапцу који је запленио највећу количину кокаина икад заплeњену на овим просторима, али је то производ само једне, истина веома студиозно и ефикасно изведене акције, у сарадњи више секретаријата и уз координацију из седишта МУП-а. Такође, у укупној количини заплeњене количине опојне дроге код осталих секретаријата са већим запленама, у далеко највећој мери учествују заплeњене количине марихуане. У укупно заплeњеној количини дроге на подручју секретаријата у Новом Саду марихуана учествује са 99,7%, а на подручју секретаријата у Сомбору, Суботици, Смедереву, Ужицу – више од 99%. При томе, осим на подручју секретаријата у Новом Саду и Ужицу, где се углавном ради о заплени тзв. албанке, пронађене у превозним средствима и допремљене из Црне Горе, у осталим случајевима се углавном ради о домаћим засадима.

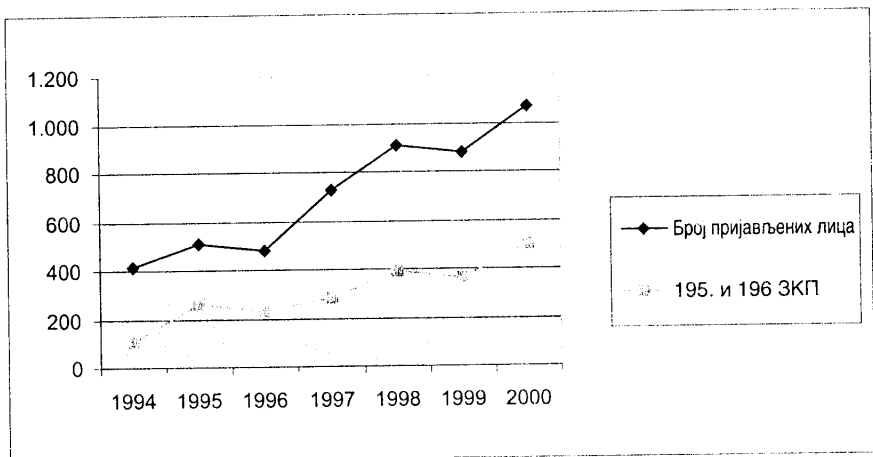
Према укупној количини одузетог хероина најбољи резултати, у посматраном четворогодишњем периоду, остварени су на подручју секретаријата у Пироту (53.992,71 g), Београду (47.852,94), Нишу (12.475,52), Врању (10.473,7), Смедереву (2.361,00 g) и Новом Саду (2.345,07 g). Осим секретаријата у Пироту где су откривене и заплeњене веће количине хероина, на подручју осталих секретаријата су одузете количине резултат великог броја мањих заплена, што је нарочит карактеристично за подручје Београда, Ниша и Новог Сада. Поред рекордне заплене кокаина у току 1998. године као резултата координиране акције УКП МУП-а, већа количина ове дроге је заплeњена на подручју Секретаријата у Београду (17.312 g) и то посебно у 1999. години када је одузето укупно 10.861,84 g. Веће количине хашиша заплeњене су само на подручју секретаријата у Београду (10.548 g), од чега у 2000. години чак 9.446 g и Нишу (1.133 g) у 1998. години. Екстази се, за сада, одузима углавном у већим градским центрима.

Графикон 7 – Заплeњена количина опојних дрога у периоду 1997–2000. године – по секретаријатима

III УЧИНИОЦИ КРИВИЧНИХ ДЕЛА НЕОВЛАШЋЕНА ПРОИЗВОДЊА И СТАВЉАЊЕ У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА И ОМОГУЋАВАЊЕ УЖИВАЊА ОПОЈНИХ ДРОГА

Сагласно појачаним активностима на откривању неовлашћене производње и стављања у промет опоних дрога и реализованих заплена, пермененто се повећавао и број пријављених лица због извршења кривичних дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога и омогућавања уживања опојних дрога. Тако је, примера ради, у току 1994. године због извршења 337 наведених кривичних дела пријављено 416 лица, 1995. године 507 лица или за 21,9% више, а у току 1996. године пријављена су 483 извршиоца ових кривичних дела. У 1997. години број пријављених лица је повећан за половину (50,5%), односно са 483 на 727. Иста тенденција је присутна и у 1998. години, када је пријављено 907 или за 24,7% више учинилаца него у 1997. години због неовлашћене производње, стављања у промет и навођења других на уживање опојних дрога. У току 1999. године регистровано је 880 учинилаца ових кривичних дела и то је једина година у посматраном периоду у којој је број ових учинилаца смањен у односу на претходну годину. Међутим, већ 2000. године тенденција сталног повећања броја пријављених учинилаца је настављена. Пријављено је 1.067 лица што је за 21,5% више у односу на 1999. и чак за 46,8% више у односу на 1997. или за више од 2,5 пута него у 1994. години. Према 283 лица од укупног броја пријављених у току 1997. године, примењена је мера лишења слободe и притвора, а у току 1998. године према 394 лица. У току 1999. године због извршења ових кривичних дела мере лишења слободe и притвора примењене су према 360 учинилаца, а у 2000. години према 505 пријављених лица.

Графикон 8 – Број пријављених лица
и предузете мере

БЕЗБЕДНОСТ

Табела 3 – Упоредни приказ броја заплена, пријављених кривичних дела, откривених учинилаца кривичних дела из чл. 245 и 246 КЗ СРЈ и примењених мера

Година	Број заплена	Број КД из чл. 245.	Број КД из чл. 246.	Број пријављених лица	195. и 196 ЗКП
1	2	3	4	5	6
1994	729	290	47	416	107
1995	784	150	56	507	260
1996	1.003	231	44	483	230
1997	1.388	465	132	727	283
1998	1.664	568	124	907	394
1999	1.809	641	144	880	360
2000	2.306	711	179	1.067	505

Анализирајући пријављена лица према старосној структури, занимању и националној припадности евидентно је да међу учиниоцима кривичног дела неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога откривених и пријављених на територији Републике Србије у протекле четири године, доминирају држављани наше земље и то пунолетни до 30 година, најчешће без занимања или запослења.

Према националној припадности, највећи број пријављених лица су држављани СРЈ – преко 90%, међу којима доминирају припадници српске националности – 1.238, а омах затим су припадници албанске националне мањине – 114. Пријављено је и 47 Рома, 16 Црногораца, 17 припадника мађарске националне мањине, 14 хрватске националне мањине, а од страних држављана најбројнији су држављани Бугарске – 16, затим БиХ – 5, Турске и Македоније – по 4, Немачке и Пољске – по 3, а пријављена су и по два Пољака, Аустријанца, Кинеза и по један Холанђанин и Либанац.

Међу лицима која су се бавила овим недозвољеним активностима највише је лица старости од 19 до 30 година – 1.830 или преко 64%, а затим лица старија од 30 година – 886 или 31%. Релативно је мали број малолетних лица откривених у вршењу ових кривичних дела – 186. Овде треба имати у виду да је трговина опојном дрогом веома уносан посао којим се лица баве на организован начин, уз изузетну конспиративност и „затвореност“ круга кријумчара дроге.

Табела 4 – Учиниоци кд из чл. 245 КЗ СРЈ према старости

Година	Члан	Старост				
		До 14 година	14–16 год.	16–18 год.	19–30 год.	Преко 30 год.
1997–2000	245. КЗ СРЈ	3	46	137	1805	872

На међународном нивоу се ради о изузетно организованом нарко-мафији, која своје послове реализује широм света, непознајући границе међу земљама и континентима, с обзиром да се ради о финансијски веома моћним организацијама, које реализацијом ових послова остварују изузетан профит. Кријумчарење је образац изузетно добро организованог криминала, поред добро обучених људи, подразумева и савремено организован систем транспорта до најудаљенијих пунктова, а у том ланцу су главни организатори, произвођачи сировина, прерађивачи, трговци на велико, транспортери, добављачи, разграната мрежа препродаваца – дилера на мало, банкарни, превозници и др. Управо у ову категорију учиниоца – мрежа препродаваца – улази све већи број омладине, међу којима су углавном наркомани који се ситном трговином дроге баве управо у циљу прибављања материјалних средстава за набавку дроге за сопствене потребе. Овај проблем је такође, у узрочној вези са нарастајућом наркоманијом међу школском и другом омладином. Они због недостатка новца за набавку дроге, која је и поред појефтинијења на домаћем тржишту због повећане понуде, за њих и даље скупа, почињу да се баве набавком и препродајом мањих количина дроге како би задовољили своје потребе које упоредо са дужином узимања дроге и нарастањем степена толеранције, постају све веће. У почетку се школској омладини дрога чак и поклања, како би се повећао круг зависника, а потом им се продаје по цени. Овај проблем изазива и други, а то је коришћење школске деце за послове растурања дроге управо у близини или у самим школама, што посебно отежава проблем доказивања и пријављивања ових кривичних дела, јер се ради о кривично неодговорним лицима.

У вези са овим је и чињеница да је међу учиниоцима ових кривичних дела највећи број лица без занимања и запослења, као и студената и ученика. Изузетан профит који доноси бављење трговином опојним дрогама наводи многе да се баве овим незаконитим активностима. Управо због тога се на врху налазе тзв. велики дилери који имају новац и руководе „послом“, и носе само новчани ризик, док послове растурања и дистрибуирања врше тзв. тркачи, који носе ризик законских санкција. Међу великим дилерима је велики број криминалаца и других лица која имају везе у свету подземља.

Према полној припадности међу кријумчарима и продавцима опојне дроге далеко је више мушкараца него жена (80%). Тако је у току 1997. до 2000. године међу пријављенима било – 2.340 мушкараца или 81,8% у односу на 520 жена или 8,2% од укупног броја пријављених лица.

У току 2000. године реализоване су и две заплене марихуане у чијем кријумчарењу су учествовали и припадници Војске Југославије и СМУП-а. У првом случају Секретаријат у Ужицу је лишио слободе полицајца СМУП-а који је у путничком возилу подгоричких регистарских ознака покушао да за награду од 500 ДЕМ из Подгорице у Београд прокријумчари 24 кг марихуане, спаковане у 24 пакета у скривеном бункеру пртљажника. У другом случају је, на контролном пункту „Бродарево“ код Пријепоља, у путничком возилу у коме су се налазила два припадника Војске Југославије, један у маскарној, а други у службеној униформи ВЈ, испод пластичне маске у наслону задњег седишта, пронађено 36 пакета марихуане укупне тежине 23,28 кг.

Албанска нарко мафија са подручја АП Косова и Метохије

Неспорна је чињеница да је велики број југословенских држављана укључен у недозвољену трговину опојним дрогама на међународном плану. Према расположивим подацима, најбоља организована кријумчарска мрежа, која користи тзв. Балкански пут, поред иранске и либанске, је југословенска, коју скоро искључиво чине припадници албанске националне мањине са подручја АП Косово и Метохија, који држе високо место у светској хијерархији кријумчарских ланаца опојне дроге. О томе сведоче и подаци да су и у периоду ратних дејстава и санкција према нашој земљи када је дрога транспортована заобилазним путевима, лица албанске националне мањине користиле ове заобилазнице и наставила са организованим кријумчарењем опојне дроге. У прилог томе су и подаци о реализованим запленама на граничном прелазу Градина новембра 1990. године када је откривена и лишена слободе група кријумчара – припадника албанске националне мањине из Урошевца, чији организатор је био Брахим Буцајлија, која је покушала да прокријумчари 30 кг хероина набављеног у Турској на западно-европско тржиште. У мају 1991. године организованој акцијом припадника МУП-а у Урошевцу је од двоје пољских држављана одузето 10 кг хероина намењеног истом тржишту. Организатор овог ланца је такође био припадник албанске националне мањине на привременом раду у Швајцарској. Овај податак илуструје и чињеницу да припадници албанске националне мањине покушавају да у кријумчарске ланце укључе и већи број припадника других народа и националности, али углавном у улози превозника и „курира“, који најчешће и не знају за кога обављају посао, а они се појављују као организатори транспорта.

У периоду од 1991. до 1993. године на територији Републике Србије од 70 лица албанске националне мањине одузето је око 30 кг опојне дроге, углавном хероина. Поред тога, расположива сазнања указују да се у скоро свим значајнијим реализацијама извршеним у западно-европским земљама ради о лицима албанске националне мањине са овог подручја. Тако су полицијски органи западно-европских земаља, у истом периоду, ухапсили око 700 лица албанске националне мањине, код којих је пронађено и одузето 350 кг хероина.

Почетком 90-тих година евидентиран је нагли пораст кријумчарске активности на подручју Швајцарске и то од стране југословенских држављана – припадника албанске националне мањине са Космета. Због тога је током 1991. године

спроведена широка акција под називом „Бенцамин“ када су слободе лишена 334 лица лабанске националне мањине који су били укључени у међународни кријумчарски ланац опојне дроге.

У поменутом периоду Албанци са подручја Косова и Метохије су у Швајцарској потиснули либанску мрежу кријумчара дроге како према броју чланова тако и у улози коју имају, јер дрогу кријумчаре у добро организованим групама, које су базирани на рођачким и породичним заједницама. Овоме је посебно допринела чињеница да се у периоду од 1995–1960. године један број лица са подручја Косова и Метохије иселио у Турску, а у периоду од 1960–1970. један број је отишао на привремени рад у земље Западне Европе те је тако створена природна веза између Турске, Космета и западно-европских земаља, која је погодвала експанзији недозвољене трговине опојним дрогама. Ко-ришћењем рођачких и пријатељских веза, на најбољи начин јачајући своје канале по целој траси, спајајући произвођаче на Истоку са тржиштем на За-паду.

О континуираној активности албанског кријумчарског лобија и након увођења санкција говори податак о количини заплете дроге у току 1994. године када је на подручју Косова и Метохије од ових лица заплете 22 kg хероина, а у 1995. години око 30 kg. Са оживљавањем уходаног пута дроге преко наше земље још више је интензивирани њихова активност о чему илустративно говоре подаци о реализованим запленама на граничним прелазима, где је одузето око 600 kg хероина намењеног западном тржишту, чији су власници и главни организатори били припадници албанске националне мањине – ок-тобра 1996. године на ГП „Градина“ од Осел Марка, словеначког државља-нина одузето је 190 kg хероина. Организатор овог транспорта био је припадник албанске националне мањине из пећи Белегу Насер, настањен у Пловдиву. Оваква активност настављена је и у 1997. години када је само у две заплете на ГП „Стрезимировци“ од два лица албанске националне мањине одузето 8.175 gr хероина и 1998. године када је на граничном прелазу „Гра-дина“ од Албанца са Космета одузето 14 kg хероина. Иако је током 1999. и 2000. године донекле смањено кријумчарење опојне дроге преко наше земље, није прекинут тзв. Балкански пут који води преко ГП „Градина“, у чему и даље учествују припадници албанске мањине. Тако су у току 2000. године на ГП „Градина“ реализоване две заплете хероина који су преносила ова лица. Од једног припадника албанске националне мањине, на привременом раду у Хо-ландији, приликом уласка у нашу земљу на овом граничном прелазу пронађено је 7.600 g хероина сакривеног иза задњег седишта возила. Од другог лица из Сјенице одузето је 2.600 g хероина који је био обмотан овом лицу око стурка.

Кријумчарска активност припадника албанске националне мањине је, послед-њих година, несмањеним интензитетом настављена и на међународном плану. Према подацима добијеним од Интерпола западно-европских земаља, у 1998. години, у овим земљама су због кријумчарења опојних дрога лишена слободе 143 југословенска држављана, од којих је 135 Албанца са Косова и Метохије. Том приликом од ових лица је одузето укупно 224 kg хероина, 9.069 g кокаина, 3.100 g хашиша и 2 kg марихуане.

Улога Албанаца у овим кријумчарским каналима је различита, почев од организатора транспорта, преко трговаца на велико, транспортера, до набављача, помагача у целом послу. Анализом расположивих података о обраћеним кријумчарским групама на територији Швајцарске, Немачке и Италије, евидентно је да су све ове групе углавном међусобно повезане и да имају скоро идентичне изворе снабдевања опојном дрогом у Турској.

Највећи део енормног профита који је проистекао од кријумчарења опојне дроге био је пласиран на Косову и стављен на располагање припадницима сепаратистичких покрета ради финансирања куповине непокретности, од лица српске и црногорске националности, ради њиховог иселјавања са овог подручја и стварања етнички чистих албанских насеља. Ескалацијом терористичке активности на подручју Косова, крајем 1997. и током 1998. године, највећи део овог профита искоришћен је за куповину оружја на „црним“ тржиштима Европе и света за потребе терористичких банди албанских сепаратиста и сепаратистичку активност албанских политичких партија на Косову. Релативно мали број заплена опојне дроге од лица са подручја Косова и Метохије у току 1998. године, у Републици Србији, углавном је последица стања на подручју ове Покрајине које је карактерисала изузетно интензивна терористичка активност албанских сепаратиста, тако да је тежиште кријумчарских активности пребачено у друге европске земље. О томе сведочи и податак да је шпанска полиција у јуну 1998. године ухапсила 60 Албанаца са подручја Косова и Метохије због кријумчарења и трговине опојних дрогама, као и да је аустријска државна телевизија у августу исте године приказала три шлепера са две тоне марихуане у вредности од 80 милиона шилинга, који су запленили на аустријско-словеначкој граници, а дошли су из Албаније. И македонски органи безбедности су током 1998. године реализовали већу заплену дрога коју су кријумчарила лица албанске националне мањине из јужне српске Покрајине – у августу 1998. године у Струмици су запленили 72,3 кг хероина од три Албанца који су је скривали у камиону.

Након агресије НАТО снага на нашу земљу у току 1999. године, одласка наших снага безбедности са подручја Косова и Метохије и преузимања ових послова од стране војних и цивилних снага УН, Косово и Метохија је, захваљујући скоро непостојећој контроли границе, постало главно „складиште“ опојне дроге на Балкану. Одавде се дрога дистрибуира према западној Европи и Америци, а огроман профит који албанска нарко-мафија остварује овим „пословима“ користи за набавку оружја ради реализације својих сепаратистичких и терористичких тежњи на Балкану.

Посебан проблем у раду на пресецању кријумчарских канала опојне дроге и полицијске обраде лица која се баве овим незаконитим активностима и даље представља изостанак потпуне сарадње са Интерполом – која се сада своди само на размену информација и то углавном знатно брже када се одређени подаци траже од наше полиције, док је ова комуникација знатно спорија када се поступа по нашим захтевима и посебно Европолом, у који су укључене све европске полиције. Престанак сарадње се огледа у изостанку организовања и реализовања конкретних заједничких акција наше и полиција страних земаља, обавештавања о хапшењу наших држављана у другим земљама или

о сазнањима да се одређена лица са нашег подручја баве кријумчарењем опојне дроге односно да се за њима трага, тако да се дешава да таква лица дођу у нашу земљу и слободно се крећу без бојазни да ће бити ухапшени јер захтев те врсте није ни последица нашој полицији. Поред тога, представници наших полицијских органа би требало да буду укључени и у полицијску обраду ухапшених лица – наших држављана у иностранству због кријумчарења опојне дроге, уз такође детаљно извештавање полиција других земаља о активно-стима њихових држављана до којих је дошла нашта полиција оперативним радом или над којима је отворена полицијска обрада.

Последњих месеци 2000. године, након извршених промена власти у Републици, учињен је напредак у смислу обнављања међуполицијске сарадње са појединим европским земљама, али се и даље ради о билатералним односима, заснованим на реципроцитетним потребама. Међутим, поступак нашег повратка у ове међународне органе и институције је убрзан и очекује се поновни пријем у ИНТЕРПОЛ до краја ове године (24. септембар 2001. године).

IV МОДУСИ КРИЈУМЧАРЕЊА ОПОЈНЕ ДРОГЕ

Опојна дрога се преко међудржавних граница илегално преноси различитим превозним средствима, најчешће путничким возилима, хладњачама, теретним возилима и возовима, скривена у постојеће конструкционе шупљине возила, као што су дупли резервоари за гориво, шупљине шасије, вентилациони отвори, простор између тапацирунга и лима и сл. Поред постојећих, праве се скривени додатни делови на возилу у које се сакрива дрога, као што су дорађени резервоари, али и резервне гуме и сл. Уобичајено је и да се дрога сакрива у роби која се транспортује теретним возилом. Таква је случај заплена 190 kg хероина на ГП „Градина“, када је у теретном возилу пронађен хероин сакривен у џаковима паприке. Посебно погодни за кријумчарење дроге су возови, са великим бројем различитих шупљина, отвора и других места подобних за скривање дроге. На овај начин се дрога шаље без пратиоца, а потом преузима у месту приспећа воза. О томе сведочи и највећа оваква заплена хероина реализована од стране радника Секретаријата у Београду у току 1996. године када је у оквиру акције „Воз“, у међународном возу, пронађено и заплешено 5.492 gr хероина. Илустративан је и случај из 1992. године када је у бункеру службених кола међународног воза Истамбул–Минхен пронађен 41 kg сакривеног хероина. Поред коришћења постојећих и додатних шупљина на превозним средствима, дрога се преноси у пртљагу – коферима и торбама за личну хигијену, лаковима за косу, потпетицама на обући, специјално сачињеним појасевима и сл. Мање количине дроге се транспортују и у природним шупљинама људског тела или чак и у појединим органима као што је желудац. Овде се дрога „сакрива“ гутањем кесица са укупно 20 грама дроге, а све чешће се дрога смешта у кондоме, умаче у мед и потом гута. Поједине врсте дрога као што су кокаин и таблете екстазија и других синтетичких препарата често се транспортују путем поштанских пошиљака, у писмима и пакетима, оригиналним кутијама за лекове. Један од илустративних

примера је 1999. године рализована заплена више од килограма кокаина који је из Јужне Америке, у Београд послат поштом – пакетом.

Поред већ познатих и разноврсних модуса кријумчарења опојне дроге у циљу неовлашћеног преношења преко државних граница, последњих година је запажен нови модус, који претпоставља изузетну организацију, а који омогућава транспорт изузетно великих количина опојне дроге. Овај нови модус је откривен и на нашем подручју јула 1998. године, након добро припремљене и квалитетно изведене акције МУП-а. Састоји се у формирању предузећа, само за ту сврху, у некој од земаља произвођача опојне дроге, у овом случају кокаина, одакле се сакривањем у узорке робе која се шаље „наводно“ заинтересованим предузећима – купцима у Европи, допрема на одредиште. При томе, ова роба легално прелази све царинске контроле јер је праћена уредном документацијом. Најилустративнији је пример пресецања међународног ланца кријумчара, 1998. године, који је из Перуа, преко Југославије водио до Холандије, уз укључивање посредника из Шпаније и Словеније, када је заплешено 114.548 грама најчистијег кокаина који је на овакав начин из Панаме допремљен на територију Републике Србије у калемовима индустријског конопца по наруџбини држављанина Словеније и Холандије, а наводно за потребе трговачке фирме из Југославије. Након допремања карго пошиљком авионом на аеродром у Београду роба је транспортована у представништво ове фирме у Шапцу, одакле је требало прерађивана у конзерве са воћем, такође као узорак, да буде испоручена фирми из Холандије. С обзиром да се ради о најчистијем кокаину и да потиче са јужноамеричког тржишта, вредност једног грама на нарко тржишту је 150–200 ДЕМ, што укупно износи око 25 милиона ДЕМ. Имајући у виду да се пре продаје кокаин меша са другим супстанцама у размери 1:5 онда је евидентно да би остварена зарада продајом овог кокаина на западном тржишту била пет пута већа од наведене вредности.

Посебно је занимљив начин кријумчарења кокаина заплешеног, у два случаја, на аеродрому „Београд“ 1999. године. У првом случају заплене, 3.193,44 г кокаина је било растворено у води и сакривено у амбалажи винских флаша и термофора, док је у другом случају заплене 5.215,93 грама, кокаин био у облику креме упакован у козметичке кутијице. Кокаин растворен у води је кроз поступак испаравања остао у праху непромењеног састава и својстава, а у другом случају је кокаинска крема остављањем на ваздуху стврднута и настао је кокаин у камену такође спреман за употребу.

V НАЧИНИ ПАКОВАЊА ЗА ПРОДАЈУ ДРОГЕ „НА МАЛО“

За разлику од приказаних модуса кријумчарења већих количина опојних дрога преко међудржавних граница, мање количине опојне дроге намењене продаји „крајњим потрошачима“, односно уживаоцима, се пакују и продају, такође на различите начине, у зависности од врсте и количине опојне дроге.

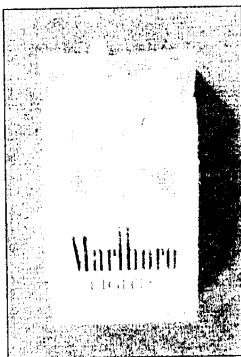
Тако се хероин пакује у пакетиће од станиола, обичног папира и најлон кесице. У продаји се најчешће налази помешан са, по изгледу, сличном супстанцом: шећер, млеко у праху, кинин, скроб, талк и у новије време парацетомол, кофеин и др. Тако разблажен продаје се са садржајем активне компоненте 3–8%.

Сл. 11 Начин паковања хероина

Кокаин се такође пакује у пакетиће станиола, папире, најлон кесе, а ЛСД се на тржишту налази као мале беле пилуле, прах у различито обојеним капсулама, као раствор без боје, укуса, мириса, на капан на упијајућу хартију осушену, издељену перформацијом и исечену на мале квадратиће са разним сличицама – животиње, биљке, воће и сл. Екстази се у продаји налази у облику таблета разних боја – беле, розе, смеће, са утиснутим сличицама – симболима – плејбој, голубица, ђаво, анђео, трозубац, спортски ауто и сл. Марихуана се продаје и пакује уситњена у облику цигарета зелене боје, а у већим количинама у најлон кесама као пресовани цветови.

При томе, мрежа тзв. ситних дилера опојне дроге је веома бројна и разграната и у њу се у све већем броју укључују уживаоци, јер је то најпогоднији начин да се бесплатно дође до дроге. Познато је да се са сваком „руком“ у продаји дроге, купљена количина меша са другим супстанцама сличног изгледа, хероин са прах шећером, дечијом храном и сл., а марихуана са дуваном, како би се количина за даљу продају повећала и тако остварила разлика у цени која је у овим продајама на мало значајна и која практично омогућава уживаоцу бесплатну дозу. Управо немогућност оваквог мешања хероина у камену – односно пресованог камена чини овај хероин знатно скупљим на тржишту.

Сл. 12 – Паковање марихуане

Сл. 13 – Паковање марихуане

VI НАЈЧЕШЋА МЕСТА НА КОЈИМА СЕ ДРОГА ПРОДАЈЕ – РАСТУРА

За разлику од ранијих година, када се отпочело са уживањем наркотика и када су била позната места окупљања уживаоца и продаваца дроге, где се и уговарала и реализовала продаја, а то је, примера ради, у Београду било „Код коња“, на „Академији“, код „Фонтане“ на Новом Београду и сл., где се окупљао највећи број наркомана, последњих година се не могу одредити места као и време уговарања и реализације продаје опојне дроге. Сада углавном продавци диктирају време и место сусрета и потом продаје. До продаје најчешће долази након претходног договора у њиховим или становима изнајмљеним за ту сврху. То су тзв. „штекови“ који су најчешће дислоцирани од места становања и боравка продавца или тзв. „штек-гајбе“ – изнајмљени станови у којима се држи сакривена дрога. У току 1999. године откривен је и један случај коришћења „Интернета“ у ову сврху, што је бар индиција да је „Интернет“ почео да се користи као начин за склапање и уговарање „послова“ купопродаје опојних дрога. Све ово ипак не значи да се уговарање куповине и даље не врши у угоститељским објектима, кафићима где се окупљају наркомани (у Београду се једино Студентски трг може означити као „црна тачка“ за продају дроге, али су то и даље и „СКЦ“, „Ликовна академија“, кафићи „Омен“ на Обилићевом венцу, „Сент Џејмс“ у Дому омладине, „Агата“ у Поп Лукиној, у Пожаревцу су то кафићи „Кнез“, „Ана“, „Хавана“, у Сомбору – кафе-бар „Булдог“, у Зајечару кафе клуб „Гето“, кафе клуб биоскопа „Тимок“, клуб „Болеро“, у Сокобањи – испред Милошевог конака у центру града, кафићи „Зевс“ и „М“, у Књажевцу кафићи „Талисман“ и „Сити“, у Смедереву – кафићи „Флеш“, „Томбола“ и „Трибал“, у С. Паланци – кафићи „Мек Кој“, „Рокин“, „КМ-64“, дискотека „МБ“) али и у мрачним пролазима и улазима зграда, парковима, улицама. Све је израженија и појава растурања – посебно марихуане, у школским двориштима, киосцима и кафићима у близини школа, где се школској омладини марихуана нуди на продају најчешће у шибицама или кутијама за цигарета. Према резултатима анкете која је извршена у неким од средњих школа у Београду (нпр. I земунској гимназији) дошло се до податка да је око 60% ученика IV године било у контакту са дрогом (било којом врстом) што наравно не значи да је и даље користи, односно да су постали уживаоци или зависници. Међутим, и овај податак је довољно алармантан јер се односи на најмлађу категорију становништва, најмање заштићену од оваквих изазова.

Секретаријат у Суботици је поднео више кривичних пријава против лица која су дилувала дрогу у средњим школама, међу којима су и ученици ових школа, а посебно је интересантан случај извршења кривичног дела разбојништва, где су и учиниоци и оштећени наркомани. Секретаријат у Кикинди је последњих година поднео 10-так кривичних пријава против лица која су продавала дрогу школској омладини у близини или у школама. Такође је интересантан и реализован случај продаје марихуане у Средној техничкој школи у Црној Трави коју је вршио ученик из Лесковца који је марихуану узгајао у свом дворишту.

Синтетичке дроге, као што је екстази, растурају се на тзв. рејв-журкама и рејв-дискотекама где уживање ове дроге представља нормалну претпоставку

за уживање у овој врсти музике и забаве, јер ова дрога изазива јаке психоефекте, који се огледају у привременом осећању еуфорије, вишку енергије, хиперактивности, али и психо-физичке сметње, које у садејству са загушљивим и прегрејаним просторијама неретко има и фаталан исход.

VII ПРЕВЕНЦИЈА КРИЈУМЧареЊА И НАРКОМАНИЈЕ

Превентивна улога органа унутрашњих послова

Министарство унутрашњих послова у оквиру својих овашћења на сузбијању кривичних дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога своју превентивну улогу остварује на више начина. Предузимањем низа оперативно-тактичких мера и радњи стављају се под оперативну контролу како места и објекти где се најчешће окупљају лица склона уживању дрога и лица позната као дилери-растурачи. Тако се остварује и оперативна контрола лица за која се сумња или су већ позната као растурачи опојне дроге. Превентивна активност се такође остварује и кроз заједнички рад са радницима здравствених установа, пре свих Заводом за болести зависти, организовањем и одржавањем предавања у основним и средњим школама у циљу едукације наставног особља и родитеља о озбиљности ове проблематике, врстама и дејствима појединих дрога, начину паковања и растурања дрога, начину препознавања симптома уживања опојних дрога, субјектима од којих треба тражити помоћ, како би родитељи наставници, школски педагози, психолози, као примарни у ланцу превенције, могли проблем да препознају и благовремено реагују на најадекватнији начин. Други облик превентиве остварује се ефикасним радом на пресецању канала за кријумчарење опојних дрога, већим бројем реализованих заплена и већом количином одузете дроге и успрешним откривањем и предузимањем одговарајућих законских мера према учиниоцима ових инкриминисаних радњи, као облика генералне превенције – одвраћања потенцијалних учиниоца од извршења ових кривичних дела. Ова активност подразумева веома добро организовану и реализовану оперативну комбинаторику која претпоставља постојање поуздане разгранате мреже информатора и сарадника – лица из ових средина – уз чију помоћ се потом реализује оперативна комбинација.

У циљу даљег стручног оспособљавања и усавршавања радника криминалистичке полиције који раде на пословима сузбијања кријумчарења опојне дроге, као и уједначавања и унапређења рада на сузбијању ове проблематике на целој територији Републике, у мају месецу 1998. године, у организацији Министарства одржан је стручни семинар који је третирао ову проблематику сузбијања кријумчарења опојних дрога. Други облик стручног усавешавања остварује се упућивањем младих и неискусних радника из других секретаријата у Секретаријат у Београду, где се стручна и практична обука одвија кроз непосредан рад и учествовање у акцијама са искусним радницима овог Секретаријата.

Поред специјализованих радника криминалистичке полиције који раде на пословима сузбијања кријумчарења опојних дрога, свој допринос на откривању и сузбијању кривичних дела везаних за недозвољену производњу и промет

опојних дрога дају и радници полиције опште надлежности, радници саобраћајне и пограничне полиције, свако у оквиру послова и задатака из своје надлежности. И поред извесних резултата који се постижу углавном кроз заједничке акције организоване са овим линијама рада, евидентно је да би ове линије рада могле остваривати још боље резултате на откривању илегалног промета опојне дроге имајући у виду мере и активности које они редовно предузимају у контроли лица приликом преласка граничних прелаза, контроле лица и возила у саобраћају и вршењу других радњи из њихове надлежности (легитимисање лица, спровођење рација, блокада, заседа и сл.). Овде треба имати у виду да је у току 1998. године реализован један од задатака дефинисаних на семинару, који се односио на набавку 10 паса за откривање дроге на граничним прелазима и курс за 20 водича паса из састава пограничне полиције, који су потом распоређени на најфреквентније граничне прелазе.

Сарадња са Савезном управом царине, односно цариницима на граничним прелазима се може оценити као добра, са напоменом да се сви евентуални проблеми решавају „у ходу”, односно успешно превазилазе, при томе имајући у виду само граничне прелазе на подручју Секретаријата у Пироту, где цариници остварују запажене резултате на откривању опојне дроге при уласку у земљу. То се не може рећи и за граничне прелазе на подручју секретаријата у Суботици и Сомбору, који се не могу похвалити сличним резултатима, јер се контрола путника и пртљага углавном врши на улазу али не и на излазу из земље.

Превентивна улога других друштвених субјеката

Поред несумњиво значајне улоге органа унутрашњих послова у превенцији кријумчарења опојних дрога, а тиме и наркоманије, јер се успешним радом ових органа смањује фактичка могућност долажења до дроге, значајну улогу на превентивном плану имају, пре свих, породица – као основна ћелија друштва, васпитно-образовне и здравствене установе, али и други друштвени субјекти јер је проблем наркоманије проблем друштва у целини и само се заједничким, организованим приступом може решити.

Породица је природни и примарни амбијент у коме дете остварује емоционалну сигурност и социјалну прилагођеност. Са распадом традиционалних вредности долази и до кризе и ерозије ауторитета породице што директно утиче на основне облике и карактеристике асоцијалног и девијатног понашања најмлађе категорије становништва.

Васпитно-образовне установе су, осим на делимично образовном, изгубиле васпитни значај, занемаривањем бриге за емоционални и социјални развој детета, развијање правилног односа према раду, креативности и стваралаштва, развијање и подстицање изузетно надарене деце, учење лепог понашања и правим вредностима, стварање нових и интересантних садржаја из области спорта, уметности, науке, подстицање деце да учествују у креирању активности у школи јер се тако анимирају за бављење корисним стварима које им неће оставити времена за примање негативних утицаја улице и лошег

друштва. Поред тога, наставни кадар је недовољно заинтересован и мотивисан за квалитетнији и свеобухватнији рад са децом и за упознавање са проблематиком растурања и уживања опојних дрога, као и за рад са децом из групе високог ризика, која потичу из разорених или породица са поремећеним односима, из којих се регрутују уживаоци.

Значајна је превентивна улога лекара у дечијим и диспанзерима за ментално здравље домова здравља, јер су они најпозванији и најспособљенији да благовремено препознају прве упозоравајуће симптоме код деце из групе високог ризика или деце која су закорачила у свет уживалаца.

Посебну улогу у превентивном раду, са детаљно дефинисаним моделом превенције има једина специјализована установа у земљи која се искључиво бави превенцијом, лечењем и рехабилитацијом поремећаја изазваних злоупотребом психоактивних супстанци – Завод за болести зависности у Београду. Темељ данашњег завода је ударен још 1960. године када је као самостална здравствена установа конституисан Диспанзер за лечење алкохоличара и борбу против алкохолизма. Од тада па до данас у овом заводу је лечено око 40.000 алкохоличара и преко 5.000 наркомана, више него у било којој другој установи овог типа у бившој и садашњој Југославији. Основни проблем који прати рад ове установе и до данас је што је решавање питања наркоманије углавном стављено у оквире здравствене заштите уз изостајање неопходног укључивања свих надлежних друштвених чинилаца. Још увек не постоји Национални програм превенције у коме би били јасно дефинисани задаци свих друштвених субјеката, методолошки обједињени, као једини и у свету прихваћен и осведочен начин борбе против наркоманије у једној земљи.

Последње две године уочљива је изузетна заинтересованост штампаних и електронских медија за проблематику наркоманије и растурања опојних дрога. Многе ТВ-емисије посвећене су њеном разматрању. Поред несумњиво позитивних ефеката ових емисија, пре свега у смислу актуелизације проблематике наркоманије, у којима учешће узимају еминентни стручњаци и упозоравајућих спотова који указују на погубан утицај опојних дрога на организам младог човека, један број ових емисија је лаички урађен уз учествовање лица која се у пракси нису сусретала са овом проблематиком, или лица која с обзиром на своје стручне и професионалне квалитете нису компетентна за обраћање јавности у вези са злоупотребама дрога. Овакве тематске емисије, недовољно професионално и стручно урађене, могу чак да изазову супротан ефекат, и уместо да анимирају младе људе за прихватање других вредности, могу да их заинтересују за искуства овакве врсте. Поред тога, упозоравајући спотови се приказују само на појединим ТВ-станицама и програмима, и то знатно ређе него многи други чак и они који рекламирају производе који такође стварају зависност (цигарете), што недвосмислено указује да се ни у овом случају медији не могу ослободити комерцијализације и профитерства.

У функцији превенције су и многи други облици рада и едукације, као што су јавне трибине, саветовања, семинари, на којима се разрађује ова проблематика у покушају да се осветли са свих страна, уз присуство стручњака разних профила. Последњих година су учестали покушаји да се и кроз друге форме

рада учини нешто више на превенцији наркоманије међу омладином, као што је, примера ради, формирање Српског омладинског парламента током 2000. године, затим различите активности ЈАЗАС-а – с обзиром на повезаност наркоманије и болести „сиде“, ФОНАС и др. Међутим све ове форме рада или су биле кратког даха или претпостављају једностран приступ проблему, без шире друштвене акције, што не може дати жељене резултате.

Посебан проблем, који великим делом девалвира напоре који се предузимају на превентивном плану, је лак начин набављања тзв. „лаквих“ дрога, односно појединих лекова, посебно тродона, који наркомани у жаргону зову „шабачки хероин“, а који се могу купити у свакој приватној апотеци и то без рецепта. Ови лекови у комбинацији са алкохолом, како га иначе најмлађи најчешће користе, има дејство опојне дроге и често изазива озбиљна тровања. Могућност да малолетно лице испод 14 година старости може да купи алкохол у сваком тренутку и свакој продавници представља додатну отежавајућу околност у решавању проблематике наркоманије и других облика зависности.

Проблеми органа унутрашњих послова у превенцији кријумчарења и наркоманије

И на спровођење превентивних активности органа унутрашњих послова се могу ставити одређене примедбе. Превентиван рад је недовољан како по обиму тако и квалитету спроведених активности, првенствено из разлога недовољног броја стручних и оспособљених кадрова који би се искључиво бавили превенцијом у области сузбијања кријумчарења опојних дрога. Ово се не односи само на број систематизованих и попуњених радних места за послове превенције, већ генерално за послове сузбијања кријумчарења у оквиру криминалистичке полиције. У прилог томе је и податак о релативно доброј попуњености систематизованих радних места на пословима сузбијања кријумчарења опојних дрога на нивоу целог Министарства унутрашњих послова (62,2%). Иако се овај проценат попуњености не може сматрати алармантним, треба имати у виду неадекватност броја систематизованих радних места како укупно, тако и у појединим секретаријатима, с обзиром на израженост и озбиљност ове проблематике. Ово се посебно односи на секретаријате у Суботици, Крагујевцу, Нишу, Врању, Пироту и нарочито Београду.

Поједина од ових радних места попуњена су неодговарајућим кадровима како по стручности и обучености, тако и афинитету за бављење овим пословима. У појединим секретаријатима овим пословима није дат значај, који с обзиром на израженост ове проблематике, треба да имају. То значи да се радници распоређени на ове послове ангажују и за обављање других послова и задатака на штету извршавања обавеза свог радног места. Кадровска непопуњеност је посебно карактеристична за Секретаријат у Београду, који по обиму ове проблематике (више од половине процењеног броја наркомана, половина укупног броја реализованих заплена опојних дрога) има највећу потребу за квалитетним и стручним кадровима. Насупрот томе је попуњеност радних места од само 32,4%. Поред тога, најискуснији радник има 8 година радног стажа, а сви остали до 4 године. Слично је и на подручју секретаријата у Суботици и Врању, где је попуњеност систематизованих радних места испод

50%, као и на подручју Секретаријата у Смедереву где није попуњено ни једно систематизовано радно место, али су на овим пословима ангажована три радника.

Један од значајних аспеката немогућности адекватног попуњавања система-тизованих радних места је и спорост поступка провере и пријема кандидата у службу и недовољно ангажовање на популаризацији ових послова како у јавности, тако и у односу на младе раднике на другим пословима, посебно униформисаних и њиховом придобијању за обављање ових послова, који с обзиром на изражену комбинаторику оперативног рада и изазов који се пред њих поставља, могу бити атрактивни за младе људе. Недовољан број система-тизованих и попуњених радних места на овим пословима у секретаријатима са најизраженијом проблематиком наркоманије и кријумчарења, указује на немогућност адекватног ангажовања на превентивном плану. О томе најбоље говори случај Секретаријата у Београду у коме је само један радник задужен за спровођење превентивних активности. О могућностима и ефектима његовог превентивног рада, и поред њиховог изузетног ангажовања, најбоље говори податак о великом броју београдских основних и средњих школа које би у свом раду требало да обиђе, односно „покрије“ један радник. Из овог је евидентно да у секретаријатима у којима је систематизовано и попуњено само неколико радних места није могуће организовати било какав облик превентивног рада.

VIII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Према подацима Интерпола само 5–10% илегалних трговаца дрогом у свету бива откривено, што указује да се велике количине опојне дроге, која се транспортује од земаља произвођача до земаља са највећим тржиштем, не открије и поред организованог приступа полиција свих земаља на откривању ових транспорта. И поред чињенице да, по оцени Интерпола, наша земља има запажену улогу и резултате на откривању и пресецању кријумчарских канала опојне дроге, о чему сведоче последњих година реализоване заплене наркотика, евидентно је да велике количине опојне дроге која транзитира кроз нашу земљу тзв. Балканским путем остају неоткривене, што само по себи указује на потребу још одлучнијег и успешнијег ангажовања органа унутрашњих послова на сузбијању кријумчарења и растурања наркотика у наредном периоду. Остваривање бољих резултата, поред пропуста и недостатака у раду који су констатовани, отежава и чињеница да се традиционално добра сарадња са Интерполом и полицијама других земаља, нарочито суседних, последњих година – од распада земље и избијања ратних сукоба у окружењу – одвија у отежаним условима – нарочито након Резолуције Генералне скупштине Интерпола од октобра 1993. године, којом је оспорен континуитет СРЈ у овој међународној организацији. Овакав став Генералне скупштине имао је за последицу искључење наше земље из телекомуникационе мреже Интерпола, а сарадња са осталим земљама се остварује искључиво билатерално, наши експерти више не узимају учешће на међународним скупштинама који третирају ову проблематику, нити нам се доставља стручна ли-

тература из иностранства и што је најважније наша полиција је изузета из међународно организованих акција на пресецању кријумчарских канала наркотика. Повратак наше земље у Интерпол се очекује током ове године, а остварени су и одређени облици контаката и сарадње и са Европолом. Ипак конкретни резултати сарадње биће могући тек након потпуног повратка наше полиције у редове ових организација и њиховог заједничког учешћа у реализацији сложених активности у борби против овог облика међународног криминалитета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Букелић Ј., Дрога у школској клуби, Веларта, 1995.
2. Лазаревић Љ., Кривично право, Савремена администрација, 1981.
3. Петровић С., Дрога и људско понашање, ДН, 1989.
4. Тодоров М., Има наде за наркомане, Филип Вишњић, 1988.

SMUGGLING OF NARCOTICS AND DRUG ADDICTION IN SERBIA

– Analytical Study –

Abstract: This study is an attempt to call the attention to a growing problem of drug addiction in our country and its most important manifestations and social dimensions. The study is written contrary to an individualistic approach, since it is a problem to which the most vital part of a society – its youngest population – is being exposed. Parallel to an increasing number of drug addicts, there is an issue of drug smuggling, that is an illegal production and trafficking of drugs which fall under provisions of the Yugoslav Criminal Code. Difficulties in getting into smuggling groups, a strict „division of work“, financial magnates that stand in the background of it and „manage“ the business „from a shadow“, and enormously high earnings that rank this „business“ among the five most profitable „businesses“ of nowadays, as well as the international character of smuggling, make the work of the authorized bodies of the Ministry of the Interior that deal with the suppression of drugs smuggling and trafficking, very complex and demanding. The Serbian Ministry of the Interior, due to the geographical position of our country, has been an important link in a chain of internationally organized fight against drug trafficking. Preventive and repressive activities, the internal organization of authorized bodies of the Ministry that fight against the traffickers, the achieved results in detecting and cutting smuggling routes and the quantity of seized drugs point to the fact that our police is a successful one in combating this type of international crime.

Key words: drugs, narcotics, drug addiction, drugs smuggling.

ИСТОРИЈА ПОЛИЦИЈЕ

Др Богољуб МИЛОСАВЉЕВИЋ,
Службени лист СРЈ

ПОЛИЦИЈСКЕ УСТАНОВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ (XII–XV ВЕК)

Резиме: У раду се обрађује развој полицијских установа у једном од најзначајнијих периода српске историје. У питању су форме органа који су претходили настанку специјализованих полицијских органа, односно који су обављали све управне послове, укључујући и оне полицијске природе. Рад показује да је Србија у доба Немањића имала развијену управну организацију и законодавство које је знатно полагало на стање безбедности у земљи.

Кључне речи: Душанов законик, кефалија, властелин, властелин крајишник, сеоски органи, безбедност путника и путева, лопови и разбојници.

ОПШТА ОБЕЛЕЖЈА

Средњовековна Србија је имала полицијске установе које су биле у основи сличне истоврсним установама у другим државама тог доба. Постојала су утврђена и не баш малобројна правила о реду и поретку, као и органи који су били задужени да принудним путем обезбеде поштовање тих правила. Разуме се, полиције као посебне службе за одржавање реда још увек нема, јер је она творевина XVIII и XIX века, али се јасно препознају типични садржаји полицијске функције и органи који врше ту функцију уз друге своје задатке.

Правила о реду и поретку била су садржана у обичајном праву, затим у домаћим и реципираним византијским законима (Светосавски номоканон или Крмчија, Властарева синтагма, тзв. Јустинијанов закон и Душанов законик), као и у повељама и међународним уговорима. Између свих наведених правила, данашњем истраживачу су доступна једино она сачувана у писаним изворима права. Међу њима су свакако од највеће важности норме садржане у мунументалном српском кодексу средњовековног права – Душановом законнику од 1349. и 1345. године. Још је Стојан Новаковић приметио како је у овом законнику видно манифестована свест о потреби очувања безбедности у држави и закључио да је цар Стефан Душан (краљ 1331–45 и цар 1345–55) од те потребе „начинио главну тежњу своје владавине”.

Новаковић је о томе забележио: „Законодавац је отворено хтео да тим законодавством, у коме је тврдим везама осигуравао ондашња лична и имовинска права свију редова своје државе, нарочито да печат и тип најчвршћег реда и безбедности, какав се идеал могао замишљати у оно расклиматано време /.../ Може бити да је баш у томе оно што је у то време у државама Балканског Полуострва највише оскудевало, па је цар Стефан имао разлога да тежи да баш то истакне и тиме к својој држави све елементе привуче.“¹

Владалац је управљао земљом преко две врсте органа. Поделу тих органа извршио је професор Теодор Тарановски,² користећи се терминологијом коју је дао Монтескје.

Прву врсту органа чине *подређене власти*, као непосредни органи владоаца. То су државни, односно лични органи владоаца, који се организују на два основна нивоа: на двору као дворска управа или управа у центру (*владалци двора краљева*), и наддржавном подручју као локални управни органи (*владалци или владушти*). Чланови тих органа су из повлашћених слојева и у почетку углавном делују на основу налога за извршење одређеног управног задатка, а касније се развија и појам о сталним стручним дужностима. Временом је развијен сложен систем звања у дворској и локалној управи, а нарочито услед територијалног ширења државе и задржавања наслеђене управне структуре у крајевима освојеним од Византије. За време цара Душана у дворској и локалној управи среће се око 70 различитих звања, од којих су само нека била у ближој вези са обављањем полицијске функције.

Другу врсту органа су чиниле *посредујуће власти*, под којима се подразумевају властела на својим властелинствима (тј. „властела која имају државу“) и црква, односно духовне старешине цркве и манастира на својим поседима. Њима владалац генерално делегира вршење управне и судске власти, тако да су њихова подручја, осим у малом броју питања у којима је владалац имао резервисану надлежност (тзв. *царски дугови casus regales*), била сасвим изузетна од власти државних органа. Подразумева се да су посредујуће власти могле бити привремено дерогиране. То се дешавало у случају доласка и боравка владоачевог двора на подручју властелинства, када је владоачев двор преузимао вршење власти у целини.³ Овде је потребно имати у виду да су путовања владоаца по земљи представљала један од често коришћених „метода“ вршења власти (суђења, купљења пореза и др.). Владалац је готово читаву годину проводио на путу по земљи, а на путовањима га је пратила његова *дружина* или дворска свита са људима из дворске управе и телесном стражом која је штитила личност владара и његових достојанственика. По сачуваним подацима, цар Душан је између 1336–1355. године имао око 300 најамника из Немачке на челу са витезом Палманом, који су му били телесна стража. Опредељење цара Душана да старање о својој личној безбедности

¹ Новаковић, С., Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, Друго издање, Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 1898, стр. XXXII, 243.

² Тарановски, Т., Историја српског права у Немањинској држави, Део I: Историја државног права, Београд: Геца Кон, 1931, 197–214.

³ Нав. дело, 200.

повери страним најамницима објашњава се тежњом феудалних владара да што мање зависе од властелинске војске.⁴

Подређене и посредујуће власти су на локалном нивоу представљале два међусобно одвојена система управљања, јер тамо где има посредујућих власти нема места надлежностима локалних државних власти, и обратно. Једини познати изузетак од овог принципа појављује се у случају мешовитих или *смесних жупа*, и то у вези са сигурношћу на путевима. Да би се разумело шта су биле мешовите жупе, потребно је указати на уређење територије средњовековне Србије.

По крунисању Душана за цара Срба и Грка, тј. у време свог највећег процвата, земља се делила на северни део (простор од Скопља до Дунава) и на јужни део (Романију, тј. „земље греческе” – бивше византијске крајеве и градове). Мада се у та два дела административно уређење разликовало, узима се да су као ниже територијалне јединице постојале области, градови, жупе, властелинства и села.⁵ *Области или крајеви* су веће територије дате на управу великој властели (велможама) или владаочевим намесницима (нпр. Епир, Тесалија, Средња Албанија, Зета). *Градови* су имали различит статус и однос према централној власти, зависно од повластица које су им биле гарантоване. *Жупе* се срећу у три основна облика: оне у унутрашњости земље (под управом жупана као баштиника или пронијара, или под управом кефалије), оне уз границу (под управом властеле крајишника) и мешовите или смесне (састављене од властеоских и царских села, па првима управља властелин а другим селима кефалија). *Властелинства* су световна или црквена, од чега је зависио и начин управљања (властелин или црквени старешина). *Села* су била властеоска (црквена и световна) и царска.

ПОЈЕДИНИ ОРГАНИ И ВЛАСТИ СА ПОЛИЦИЈСКОМ УЛОГОМ

Као органи и власти са видно истакнутом улогом у обављању полицијских послова могу се означити првенствено кефалија и властели, а уз њих још органи села и аутономних градова. Поред њих, као органи са мање истакнутом полицијском улогом или таквом улогом која је карактеристична само за одређене делове земље, односно за поједине етапе државног развоја, појављују се жупан, кнез, севаст, протосеваст, кастрофилак (*страж граду*), челник и војвода. Пошто су сачувани подаци о полицијској улози тих других органа веома скромни, они неће овде бити предмет посебне пажње.

Кефалија

Кефалија (*кепалија* и *ћефалија*) се најпре помиње за време краља Милутина (1282–1321) у крајевима освојеним од Византије, где је прихваћен и задржан

⁴ Жиречек, К., Историја Срба, II, Београд: Геца Кон, 1923, 2–3; Исти, Историја Срба, III, Београд: Геца Кон, 1923, 131–132; Скриванић, Г., О најамничкој војсци у средњовековној Србији, Војно-историјски гласник, 1, 1954, 80–93.

⁵ Уп. Јанковић, Д. и Мирковић, М., Државноправна историја Југославије, Београд: Научна књига, 1989, 39–42.

као затечена установа из једног старијег и савршенијег управног система.⁶ Проширење ове установе на читаво подручје српске државе извршено је вероватно у периоду пред доношење првог дела Душановог законика (1349), у коме је затим установа кефалије добила законску потврду.⁷ По речима Т. Тарановског, кефалија је био „најтипичнији и најважнији“ локални чиновник, „који је собом засенио све остале службенике исте врсте, јер је сигурно свима био претпостављени“ и сматран је као „непосредни делегат владаочев и право оличење административне власти на месту“.⁸ Уз то, К. Јиречек примећује да је кефалија владаочев намесник, као и да су Италијани ово звање преводили речју капетан (capitepaus).⁹

У почетку, кефалија делује као управник провинције („општи“ кефалија) и као управник града са омеђеним градским подручјем („локални“ или градски кефалија). Пошто су распрострањени на подручје целе државе, кефалије добијају на управу градове и рударска насеља са околином, као и мешовите жупе. Појављују се, дакле, као градски главари и као управници мешовитих жупа. На дужност их је постављао владалац, коме су једино и одговарали за свој рад. Да би добили службу, од њих се захтевало да обавезно буду писмени.¹⁰ У њихову корист су признавани одређени приходи које су убирали од казни, глоба, трошарине и панађура, а такође су имали право да од грађана купују у пола цене жито, вино и месо (члан 63. Душановог законика, у даљем тексту: ДЗ). Као своје помоћне органе, кефалија је имао слуге или момке, с којима је примењивао средства непосредне принуде, а нарушитеље мира и злочинце могао је да веже, окује и баци у градску тамницу.

Међу надлежностима кефалије доминантно место заузимају оне које су полицијске природе, а уз њих су значајне и оне војене и мешовите војнополицијске природе, затим његова судска функција, старање о имовини и друге надлежности које су произлазиле из његове универзалне дужности шефа цивилне и војне власти, односно управника града и повереног подручја.

Полицијске надлежности кефалије су потпуне на подручју које му је поверено на управу: он одржава устаљени ред и поредак, обезбеђује поштовање закона и уобичајених правила понашања, издаје потребне наредбе у вези са редом, принудно извршава судске одлуке, поставља страже на путевима и брине о безбедности путника, штити имовину, спречава деловање лопова и разбојника (тата и гусара), води истраге и утврђује чињенично стање, хапси, затвара и кажњава кривце или их са прикупљеним доказима предаје суду.

О кефалији и његовим полицијским дужностима говоре чл. 63, 157, 160, 178, 184. и 194. ДЗ. Прва од наведених одредаба се односи на доходак кефалије, а одредбе чл. 157. и 160. садрже наредбе о чувању путева и безбедности

⁶ Установу кефалије пручавали су С. Новаковић, К. Јиречек, Т. Тарановски и други, а сазнања о њој је сумирао и проширио М. Благојевић (Државна управа у српским средњовековним земљама, Београд: НИУ „Службени лист СРЈ”, 1997, 246–285). О кефалијама у византијској управи вид. Максимовић, Љ., Византијска управа у доба Палеолога, Београд, 1972.

⁷ Благојевић, М., *op. cit.*, 251–252, 281.

⁸ Историја српског права, I, 203.

⁹ Историја Срба, III, 20.

¹⁰ Благојевић, М., *op. cit.*, 282.

путника. Према члану 178, кефалија је дужан да обезбеди принудно извршење пресуде и другог писменог налога суда, уколико то извршење није могао обезбедити судски извршни чиновник (пристав). У таквом случају, судија се обраћао писмом кефалији на чијем је подручју непокорни (*преслушник*) и захтевао од њега да изврши оно што је у судском акту наређено. Кефалији, који не би поступио по судском писму, запређено је да ће бити кажњен као преслушник. Чланом 184. наређује се кефалији „да не прими ничијег човека“ (тј. нечијег човека) у тамницу без „цареве књиге“ – писма које садржи царску заповест.¹¹ Ако би поступио супротно, запређено му је новчаном казном од 500 перпера. Овај члан јасно сведочи о постојању тамница по градовима и трговима и потврђује да је у круг надлежности кефалије долазило и управљање градском тамницом, која је више служила као истражни затвор. Поводом тога, М. Благојевић исправно примећује да се кефалијама само забрањује примање затвореника са туђег подручја без наредбе владоца, с тим да се „само по себи подразумева да могу стављати у тамницу кривце из насеља и подручја којима управљају.“¹² Коначно, чланом 194. забрањује се кефалији да узима глобе од људи које осуди ако они припадају црквеним властелинствима и утврђује да те глобе узима црква преко својих глобара.

Јаснија слика о полицијским надлежностима кефалије и њиховом поступању добија се на основу појединих повеља и докумената из дубровачких архива. Поред тога, дознајемо и личне податке о појединима од њих као првим нашим полицијским службеницима.

У исцрпној анализи извора о установи кефалије коју је извршио М. Благојевић (нав. дело, 246–285), именом се помињу следеће кефалије: Младен *кулски* кефалија Скопља (1333), Илија и Вукша *опште* кефалије Зете (први 1321–5, други 1349), Владоје кефалија полошки (четрдесетих година XIV века), Давид Михајевић кефалија Штипа (1355), Радослав Повић кефалија Призрена у време цара Душана и Сера у време царице Јелене, Рајко кефалија Триси и Волонта (градова освојених од Византије), Дабижив Спандуљ кефалија струмички, Милош кефалија у Прилепу (за време краља Вукашина), Оливер кефалија у Битољу (за време краља Марка), Грубадин кефалија у области краљевића Андрејаша (млађег сина краља Вукашина), Милман (1371–3), Крајша Мирославић (1365–8), Обрад Зорка (1371–3) и Радич Ђурђевић (1374–6) – сва четворица кефалије у Конавлима, Бранило кефалија Валоне (1368), Кастриот кефалија у Канини (1368), Гоислав кефалија Новог Брда (1387–8), Петар Богдановић кефалија у Руднику (1390–1404), Туба кефалија Новог Брда (1402–4), Шахин вероватно кефалија у Плани (1406), Никола кефалија у области Вука Бранковића и кнеза Лазара, Бранко кефалија Приштине (1402), Оливер Големовић кефалија Приштине (1436) и Вукосав Добројевић кефалија Трепче (1450). У Зети Црнојевића помињу се потом, кефалије Никола (1482), Богдан Шћепановић (1490), Радослав Богдановић (1492), Новак (1493) и Драгаш Ђуровић (1494).

¹¹ Радојчић, Н., Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354, Београд: САНУ, 1960, 138.

¹² *Op. cit.*, 255. Издржавање казни лишења слободе у тамницама је у средњем веку врло ретко и оне служе пре свега као истражни затвори (Јиречек, К., Историја Срба, II, 29; Тарановски, Т., Историја српског права у Немањинској држави, Део II: Историја кривичног права, Београд: Геца Кон, 1931, 63–67).

У повељама које су издаване манастирима често се срећу владаочеве наредбе којима је циљ да се испод власти кефалије јасно изузме подручје дато манастиру. На пример, у Хиландарској хрисовуљи (1300) недвосмислено се каже: „и кефалија градски да не има области тамо, ни ин владалац никоји”. Скопском кефалији било је, према повељи коју је краљ Милутин издао манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног (1300), наређено да не врши било какву власт у свим селима манастирским и у односу на „чловека манастирског” који би се нашао у Скопљу (и за ког је надлежан једино игуман). Истом је кефалији наређено да не узима било какав доходак са панађура (сајма) који се одржавао на манастирском поседу, нити да хапси и везује кривце током панађура, јер управо игуман манастира „јест кефалија панађуру”.¹³ Призренском кефалији цар Душан забрањује да уводи ухапшене и везане кривце у Горњи град, који је дарован манастиру Св. Арханђела, а истом кефалији се, према повељи издатој манастиру Св. Петка Коришког (1355), налаже да брине о заштити манастирских земљишних поседа. Уз то, кефалија се овлашћује да сваког властелина, влаха или Арбанаса који на силу са стадом уђе на манастирски посед казни одузимањем 300 овнова, и то без суда. Сачуван је податак да је таква казна (*лотка*) изречена Арбанасима, који су силом ушли са стадима на манастирски посед и да је ту казну наплатио кефалија призренски Радослав Повић.¹⁴

Из једне жалбе дубровачке општине, упућене Гоиславу кефалији Новог Брда (1388), види се да је кефалија ухапсио и везао дубровачког грађанина Куделина и одузео му 27 либара сребра ради принудне наплате дуга. У жалби се тврди да је количина одузетог сребра већа од износа дуга, а случај нам показује да је кефалија потчињен једино кнезу Лазару.¹⁵ Према повељи којом је кнез Лазар потврдио права дубровачких грађана у његовој држави (1378), кефалији је забрањено да зауставља домаће људе који иду трговачким послом у Дубровник, да суди мешовите спорове дубровачких и српских поданика, да мења садржај пресуда у таквим споровима или да утиче на њихово извршење, као и да има било каквог посла око заоставштине умрлих Дубровчана.¹⁶ Опет из једне тужбе од 1423. године, коју је поднео један сплитски против тројице дубровачких трговаца (због псовања и шамарања), а ови на то изјавили противтужбу кефалији у Руднику и тражили да кефалија Сплићанина ухапси, веже га и конфискује му имовину, дознајемо да је кефалија био надлежан за обична повреде реда и мира које су чинили странци.¹⁷

Између других занимљивих података, које нам о кефалији пружају документи дубровачких архива, од нарочитог значаја је један судски случај из 1407. године. Незадовољни парничар, који се најпре судио у Дубровнику, затражио је потом да у истом спору пресуди кефалија Трепче, где је вероватно спор и настао. Пре одлуке по том захтеву, кефалија је затражио и добио од ду-

¹³ Соловјев, А., Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), Београд: Геца Кон, 1926, 69–81; Благојевић, М., *op. cit.*, 249–250.

¹⁴ Благојевић, М., *op. cit.*, 258–260.

¹⁵ Соловјев, А., Одабрани споменици, 176.

¹⁶ Благојевић, М., *op. cit.*, 268–269.

¹⁷ *Ibid.*, 273.

бровачког кнеза извештај о претходном суђењу истих лица у Дубровнику. Из тога М. Благојевић исправно закључује да је кефалија спроводио брижљиву истрагу и прибављао доказе пре изрицања пресуда у случајевима које је судио. Очигледно је из тога „да се кефалије нису понашале осино и по свом нахођењу, како би се могло закључити из притужби дубровачких трговаца, већ да су поступали у складу са српским законима и судском процедуром.”¹⁸

Полицијске надлежности кефалије у вези са борбом против лопова и разбојника, као и у вези са старањем о безбедности путева и путника, нарочито су потенциране у законодавству и о њима ће бити посебно речи. Поред полицијских надлежности у ужем смислу, кефалија је у области заштите имовине вршио и неке друге послове, као што су: повраћај насилно одузете имовине, принудна наплата дугова путем заплене имовине неуредних дужника, старање о заоставштини умрлих лица без наследника, надзор над радом закупаца царина и испуњавањем њихових обавеза према цркви, кажњавање за учињене штете на пашњацима и обрађеном земљишту (потка), уређење спорних граница имања („тесање мећа”), старање о несметаном одвијању трговине и неки други послови.¹⁹

Војне и мешовите војно-полицијске надлежности кефалије су, такође, значајне. Оне се углавном свODE на његову дужност заповедника градске тврђаве и војне посаде у тврђави, на одбрану града, одржавање и подизање градских утврђења, кула и бедема (*градозиданије*) и на организовање стражарске службе (*градобљуденије*). Обавеза *градозиданија* падала је на све житеље града и градске жупе (члан 127. ДЗ), а обавеза *градобљуденија* постојала је општа у случају ратне опасности, док је стражарење у мирно време било дужност сталне градске посаде.

Кефалији је припадало право изрицања казни у скраћеном судском поступку (*удава*), и то према прекршиоцима који ремете устаљени ред и нарушавају утврђени поредак.²⁰ Друге судске надлежности кефалије нису до краја јасне. Из члана 194. ДЗ види се да је он имао право да изриче казне (глобе), а из појединих повеља да је био судија и члан мешовито црквеносветовог суда. Према повељи коју је цар Душан издао Дубровнику 1349. године, кефалија је судио и спорове дубровачких трговаца, а та надлежност од 1387. прелази на њихове конзуле и судије.²¹

Пошто на почетку XV века (у време деспота Стефана Лазаревића) долази до опсежних реформи и милитаризације управе, кефалије се постепено замењују војводама. Они се још срећу у појединим градовима у унутрашњости Деспотовине све до њеног пада под турску власт, а потом једно време и у Зети Црнојевића.

¹⁸ Ibid., 274.

¹⁹ Ibid., 252-253, 259-260, 268, 271, 279, 284.

²⁰ Тарановски, Т., Историја српског права, I, 538.

²¹ Благојевић, М., op. cit., 255-256; Соловјев, А., Историја словенских права, 241; Исти, Судије и суд по градовима Душанове државе, Гласник СКА VII-VIII, 1930, 147-162; Тарановски, Т., Историја српског права у Немањинској држави, Део IV: Историја судског уређења и поступка, Београд: Геца Кон, 1935, 129-171.

Властелин и властелин крајишник

Будући *самовласни* и *самосудни* господар на свом подручју, властелин је био и пуни носилац полицијске власти. У вршењу те власти, осим нужних обзира према припадницима свог сталежа, властелин је био ограничен преваходно моралом, обичајима и учењем цркве, а у знатно мањој мери одредбама сачуваних закона. За одржавање реда употребљавао је припаднике подвладшћеног сталежа на свом поседу, с тим што се из низа сачуваних повеља и члана 106. ДЗ види да је властелин имао и свој „дворски“ апарат, који му је помагао у управљању властелинством. Властеоски „двор“ је, у ствари, био управно и судско средиште властелинства. На црквеним и световним властелинствима су постојале и тамнице, у које је властелин могао бацити притворене и осуђене прекршиоце реда са свог подручја.

У оквиру своје полицијске улоге, властелин је имао и један број дужности и одговорности које су биле утврђене Душановим закоником. Оне су биле идентичне са дужностима кефалије и тицале су се два питања која у законнику имају нарочито истакнуто место: спречавања деловања лопова и разбојника и старања о безбедности путева и путника. Такође, властелин је – у истој мери као и кефалија – био ангажован на предузимању свих полицијских мера ради спречавања и сузбијања кривичних дела и непоретка на свом поседу.

Посебним одредбама о одвијању несметане трговине (чл. 118, 121. и 122. ДЗ), властелину је, под претњом новчане казне, забрањено да спречава, омета или задржава своје људе или друге трговце који иду на тргове, да им отима робу или намеће новац (цену) за робу. Био дужан и да спречи све оне који су под његовом влашћу да чине такве прекршаје.

Посебну пажњу заслужује једно од кривичних дела које је властелин свакако морао предупредивати и сузбијати. То је *сабор себров* из члана 69. ДЗ: „Себрова сабора да нест. Кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде поводчије”.²² Мада је често погрешно схватано као једна од политичких мера за очување сталешког поретка (тј. као забрана учешћа сељаштву у државним пословима), ово дело је заправо једна практична полицијска мера против неовлашћеног окупљања себара на световним и црквеним властелинствима.²³ Себри у српским државним саборима нису ни учествовали, а овом мером се остварује забрана бунтовних скупова која је већ постојала у Властаревој синтагми (у глави која садржи забране завера, устанака и кумбанија – договора о злочину).

Властела крајишници су властела у пограничним жупама и имали су, поред свих изложених дужности, још и посебне обавезе у погледу чувања границе од упада непријатељске војске и разбојника. По члану 49. ДЗ, они су одговарали за сву штету коју би причинила непријатељска војска, пленећи по „земљи царевој”, а чланом 143. утврђена је њихова одговорност за случај проласка

²² У савременом преводу Н. Радојчића (Законик цара Стефана Душана, 109), овај члан гласи: „Збора себрова да не буде, а ако се ко нађе као саборник, да му се уши отсеку, и да се осмуде покретачи”.

²³ Новаковић, С., Законик Стефана Душана, стр. LI–LII; Јиричек, К., Историја Срба, II, 23; Тарановски, Т., Историја српског права, II, 129–131; Радојчић, Н., Српски државни сабори у средњем веку, Београд: СКА, Посебна издања књ. СXXX, 204–209.

разбојника (гусара) кроз њихову област. Тада су плаћали седмоструки износ причињене штете, што значи да су били кривично кажњавани. Из ових обавеза, које представљају један вид сталне војно-полицијске службе, следи и да су властела крајишници морали располагати довољним бројем оружаних људи за вршење те службе.

Село и сеоски органи

Димензије полицијске улоге села су знатне, јер је оно Душановим законом учињено колективно одговорним за један већи број кривичних дела (укупно 16 таквих дела). Тако истакнуто место села је привукло пажњу низа научника, који су нарочито разматрали питање да ли је село било колективно одговорно за сва кривична дела почињена на свом подручју (поред оних за која га законодавац изричито чини одговорним). Од решења тог питања зависи и став о ширини полицијске улоге села.

По мишљењу С. Новаковића,²⁴ село је било одговорно за сва кривична дела која су почињена на његовом подручју, а нарочито за све случајеве убиства и крађе. Та је одговорност општа супсидијарна одговорност и до ње би долазило увек кад село не пронађе или не изда кривца властима. У потврду тог става, наводи се пракса плаћања крвнине за убијеног у доба Турака.

Насупрот томе, Т. Тарановски²⁵ сматра да је у XIV веку постојала једино колективна одговорност куће као општа и редовна, док је колективна одговорност села била специјална и изузетна. Та се одговорност не може проширивати изван случајева утврђених законом, нити се обичаји из турског доба смеју преносити у Душаново време које је имало развијенију правну културу. Према овом мишљењу, које се чини ближним систему Душановог законика, полицијска улога села би, дакле, била ужа, али још увек врло крупна. Село не би, према томе, било дужно да спречава и сузбија сва кривична дела на свом подручју, већ само она за која га закон изричито чини одговорним.

Случајеве колективне одговорности села који су утврђени у Душановом законнику, можемо по сродности груписати у неколико мањих целина.

Прву групу би чинила кривична дела извршена у границама сеоског подручја (атара), за која је село као колективитет учињено непосредно одговорним. Ту долазе следећих пет кривичних дела: за вађење мртваца из гробова ради спаљивања као тобожњих вукодлака, село је плаћало *вражду* (члан 20),²⁶ за сукоб или тучу међу селима, до које је долазило због сеоских међа или ког другог повода, сукобљена села су плаћала глобу (*потку*) од 50 перпера (члан 77); село је било дужно да прими на чување ухаћеног крадљивца и украдену ствар и предати их касније суду, а ако их не преда – плаћало је

²⁴ Законик Стефана Душана, 205; Исти, Село, Београд: СКЗ, 1943, 67-73.

²⁵ Историја српског права, II, 30-32.

²⁶ Вражда је глоба за убиство или тешку телесну повреду, а у овом случају значи новчану казну равну оној за убиство, тј. у висини од 300 перпера (Тарановски, Т., Историја српског права, II, 43-44). На случајеве вађења мртваца из гробова као тобожњих вукодлака или вампира, да би се њихово срце проболо глоговим кољем а леш потом спалио, nailази се све до половине XIX века (Новаковић, С., Село, 65-66, 197).

износ који одреди суд (члан 92); за срамоту нанесену судији село је кажњавано расељавањем и пленидбом имовине (члан 111); и село је материјално одговарало ако убије или одагна залуталог коња који услед тога угине (члан 199).

Од наведених случајева посебно је занимљив члан 92, који се, према тумачењу С. Новаковића,²⁷ првенствено тиче украдених коња, које би власник препознао под јахачем крадљивцем или којим другим лицем „у гори, у пустоши (тј. изван простора села). Тад је власник имао право да самовласним путем одузме коња а јахача „ухапси”, па пошто би у томе успео, морао је да их преда најближем селу на чување. Затим је одлазио суду са својом тужбом, а суд је од села тражио оптуженог и украдену животињу. Читав поступак је, као што се види, био скопчан са способношћу власника коња да се избори за своје право. Случај нам показује да у то време још није била монополисана сва принуда у рукама државе, као и да је судски поступак био оптуженог типа (изузев за дела тата и гусара, која су гоњена и кажњавана по службеној дужности).

Другу групу би чинила кривична дела извршена на просторима између села, односно изван сеоских атара. За та дела, којих је такође пет, материјално је одговорна *околина* (тј. околна села), и то: за паљевину или другу штету причињену у селу умрлог властелина (члан 58); за отимање и крађе на градској земљи (члан 126); за грабљење напуштене имовине властелина и властеличића бегунца (члан 144); за штете које се учине трговцима и другим путницима на делу пута у *пустоши и планини међу жупама*, одговарају села којима је било наређено да чувају пут (члан 158); и за крађу свиња царевих коју почињу разбојник, одговарају околна села (члан 191).

Трећу групу би чинила два случаја у којима постоји колективна одговорност села, уз индивидуалну одговорност кривца. Село у ком се нађу крадљивац и разбојник или златар, кажњавано је расељавањем (чл. 145. и 169). Крадљивац је кажњаван ослепљивањем а разбојник вешањем („да се обеси стрмоглав”), док је златара чекала казна спаљивањем на ватри („да се иждеже”). По мишљењу Т. Тарановског,²⁸ село не одговара за исто кривично дело као наведени учиниоци, већ за *полицијски нерад* – самостално кривично дело које се састоји у томе што село није „испунило наметнуту му полицијску дужност проналажења општеопасних (професионалних тата и гусара) и нарочито шкодљивих по државу (сеоских златара) злочинаца”.

Овде је место да се кратко напомене о целини одредаба Душановог законика које се тичу ковања новца и рада златара (чл. 168–170). Златари су могли радити и боравити само у градовима и трговима и ту „ковати динаре” са допуштањем цара, а уз то израђивати предмете од злата за друге потребе. Као што је кажњаван златар и село у ком се он нађе, тако су кажњавани златар и град у ком златар „кове динаре тајно” (златар је спаљиван а град плаћао глобу коју одреди цар). Све такве мере имале су за циљ да искорене праксу самосталног ковања новца од стране властеле.²⁹

²⁷ Законик Стефана Душана, 201–202.

²⁸ Историја српског права, II, 30, 134.

²⁹ Новаковић, С., Законик Стефана Душана, 247–249.

Слична претходној је и четврта група, у коју смо издвојили два случаја кумулативне одговорности села, старешине и господара села за *полицијски не-рад*. Прво, у чл. 145–147. прописана је, поред колективне одговорности села и личне одговорности учиниоца (лопова и разбојника), још и одговорност господара и старешина оних села у којима се нађу лопов и разбојник. Господар села је имао бити везан и доведен „ка царству ми“, а затим да плати сву штету и да се казни као лопов и разбојник. Старешине села подвргаване су истој казни, а изгледа да су од казне могли бити ослобођени једино ако су господара села благовремено известили о лопову и разбојнику и овај пренебрегао то обавештење (у ком је случају кажњаван као лопов и разбојник). Други случај се односи на мере за сигурност трговине (члан 159). Село, господар или старешина (владалац) села били су дужни да плате сву штету коју би претрпели трговци који су дошли у село тражећи преноћиште а гостопримство им није пружено. Очигледно, штета је морала стајати у узрочно-последичној вези са одбијањем преноћишта.

Коначно, у петој групи била би два кривична дела, за која је предвиђена супсидијарна колективна одговорност села, односно околних села. По члану 99, село је било дужно да пронађе и преда властима потпаљивача нечије куће, гумна, сламе или сена, а ако то не учини – плаћало је оно што би потпаљивач био дужан да плати. Слично томе, чланом 100. прописано је да околна села (*околина*) плаћају штету причињену паљењем гумна или сена изван села, уколико не предаду потпаљивача.

На основу изложеног може се јасно закључити да је полицијска улога села била тако велика и за државу тако значајна да се о њеном вршењу морао старати неки управни или колективни сеоски механизам самоуправног типа. Душанов законик показује да су села, осим господара (властелина), имала и своје старешине, а као такве (у члану 146) означава *кнезове, премићуре, владалце, предстојнике и челнике*. Према савременим тумачењима науке,³⁰ кнезови и премићури су старешине катуна – пастирских насеља, с тим што је први виши у рангу – старешина над два и више катуна, а други старешина једног катуна. Владаоци су били управници у ратарским селима, а за предстојнике и челнике се претпоставља да су управљали већим бројем насеља. Разлике у називима објашњавају се традицијом у појединим крајевима пространог Душановог царства.

На који су начин сеоске старешине биране и да ли је осим њих било других сеоских органа, није довољно познато. На основу појединих хрисовуља (Дечанске и Арханђеловске), С. Новаковић закључује да је вероватно постојала установа сеоског збора.³¹ У обе хрисовуље је сеоски збор означен као учесник поступка за утврђивање сеоских међа, па Новаковић налази да је збор одлучивао о свим битним питањима сеоског живота, укључујући суђење и обављање задатака из оквира полицијске улоге села. Слично томе, Т. Тарановски³² истиче да је село било „оптерећено многоликим полицијским функцијама“ и да је имало друге терете који су падали на село као целину. Стога

³⁰ Новаковић, С., Законик Стефана Душана, 233–234; Исти, Село, 78–79; Радојчић, Н. Законик цара Стефана Душана, 129; Благојевић, М., н. д., 215–216.

³¹ Село, 79–83.

³² Историја српског права, I, 213–214.

је оно морало имати и самоуправну организацију, која је почивала на укореном обичајном праву које није требало законску потврду. Држава је само искористила постојеће самоуправне установе у сврхе одржавања реда, а ако би сељани прекорачили границе те самоуправе да би се побунили или чинили неред – долазили су под удар члана 69. ДЗ, који забрањује сабор себров.

Може се поставити и питање да ли је систем колективне одговорности села, успостављен Душановим закоником, био ефикасан инструмент за одржавање реда. У недостатку ближих података о томе, могуће је претпоставити да нам управо законодавац сведочи о свом нарочитом поверењу у снагу сеоске заједнице и њених установа. Из тог угла посматрано, изгледа да је колективна одговорност села, заједно са општом и редовном колективном одговорношћу куће, могла представљати ванредно значајно средство за одржавање реда у изразито патријархалној средини, каква је била тада (и дуго времена потом) српска рурална средина.

Градови са посебним статусом

Положај и уређење појединих градова и тргова били су различити, зависно од тога да ли се радило о рударским и трговачким местима у унутрашњости, приморским градовима или градовима освојеним од Византије. При свему томе, обим повластица које су уживали градови у унутрашњости и они освојени од Византије није био такав да би се то битније одражавало на улогу њиховог кефалије, као главног управног и полицијског чиновника. На пример, повластице грчких градова односиле су се на суђење и нека друга права која су уживали по ранијим византијским законима, а саски градови имали су градског кнеза, сопствени суд за угледне грађане и поједина друга права. Према статуту Новог Брда (1412), кефалија је замењен војводом као шефом локалне управе, а уз њега су постојали кнез, цариници и већници (*пургари*).

Најширу аутономију уживали су Котор, Будва, Бар, Улцињ и други приморски градови, у којима се очувала традиција романских муниција (општина). Њихова аутономија била је регулисана градским статутом, од којих су сачувани статuti Котора (из доба краља Милутина) и Будве (из доба цара Уроша). Централна власт је у овим градовима представљена преко кнеза ког поставља владалац (*domini comes*), а улога кнеза исцрпљује се у овлашћењима војног заповедника, праву суђења у извесним стварима и убирању одређених прихода од глоба, лучких и пијачних дажбина (кнежеве регалије). Кнег је давао свечану заклетву на градски статут приликом ступања на дужност.

Сви остали послови долазе у аутономни домен града и њима управљају органи које град самостално бира, обично на годину дана (на пример, у Будви на дан Св. Марка).³³ После потискивања народне скупштине од стране припадника вишег сталежа, главни орган у Котору од 1361. године је Велико вијеће, које је бирало Сенат од 15 чланова са улогом највишег управног органа. Као

³³

Средњовековни статут Будве, превео Н. Вучковић, Будва: Историјски архив, 1988; Синдик, И., Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа, Београд: САН, 1950.

и у другим приморским градовима, постојао је суд од три судије и већи број управних чиновника, међу којима су цариници, надзорници градских утврђења и „јустицијари“ (iusticiarii), који су вршили надзор над мерама, пијацама, кланицом и другим објектима од санитарног значаја. Три посебна чиновника управљали су градском околином и судили Словенима, Власима и Арбанасима (comites Sclavogum). У надлежности управних чиновника долазили су и задаци одржавања реда према градским обичајима и статутарним правилима. За чување града постојала је градска стража са капетаном.

НЕКИ ОД ТИПИЧНИХ ПОЛИЦИЈСКИХ ЗАДАТАКА

По значају који им је придат у Душановом законнику, нарочито се издвајају две међусобно зависне групе полицијских задатака: спречавање и сузбијање деловања професионалних лопова и разбојника, с једне стране, и пружање безбедности путницима на путевима, с друге стране.

Лопови и разбојници се у српским правним споменицима средњег века спомињу искључиво као *тати* и *гусари*, а за њихова дела се користе изрази *крађа* (или *татба*) и *гуса*. Дела крађе и разбојништва су разликована на обична (тј. појединачне случајеве који се гоне по приватној тужби), на она са *обличенијем* (тј. кад је починилац ухваћен на делу, или са украденом ствари) и на она која лопови и разбојници врше у виду заната. *Облични* и професионални лопови и разбојници су гоњени по службеној дужности.³⁴

Борба против професионалних лопова и разбојника, као најопаснијих за ред и безбедност у земљи, добила је своје место у другом делу Душановог законика – оном који је настао 1354. године. Тада су прописане специјалне мере прогона и ванредно оштре казне за професионалне лопове и разбојнике, као и мере за јачање безбедности путника на путевима. О мотивима за прописивање тих мера има доста сачуваних података, који сведоче о раширеној активности разбојника у периоду пред доношење законика.

Анализирајући изворе о овом питању, К. Јиречек³⁵ најпре наводи оцене византијских писаца, према којима је Србија тог времена „разбојничка земља“. Мада су генерално ненаклоњени свом суседу у успону, византијски писци су делом били у праву. Разбојника је у Србији доиста било, управо као и у Византији и другим земљама. Нарочиту препреку сузбијању тог зла чинило је то што се овим занатом, уз људе из нижих слојева, бавио и део племства, од којих су неки били по томе знани и популарни. Пљачкашки походи и ратовање за плен нису нимало страни витештву у средњем веку (Raubritter), а разбојништво по друмовима је нека врста „претспреме за ратовање“,³⁶ јер се изводи по свим правилима војничких акција. Уз то, племићи су, како примећује Т. Тарановски,³⁷ своје поседе и замкове могли користити као сигурне „операционе базе за извршавање систематских разбојничких напада на пут-

³⁴ Детаљније о крађи и разбојништву видети: Тарановски, Т., Историја српског права, II, 93–105; Јанковић, Д., Историја државе и права феудалне Србије (XII–XV век), Београд: Научна књига, 1961, 90–91.

³⁵ Историја Срба, IV, 45–48.

³⁶ Ibid., 45.

³⁷ Историја српског права, II, 99.

нике и трговце." Зато се међу разбојницима срећу имена Момчила господара области Родопа, појединих жупана и већег броја властелина. Поред дубровачких архива, о делатности разбојника богато нам сведоче и старе српске биографије. Ваља имати у виду и то да у разбојништву има елемената одметништва од централне власти, неке врсте хајдучије која није била чисто криминална.

Мета разбојничких напада најчешће су били трговци и њихови каравани, а уз њих и сваки други богатији путник. Нападало се чак и на „црквене људе”, а у једном од случајева сачуваних од заборавља и на „коње царева”. Краћа стоке из катуна је изгледа била веома раширена. Вршени су и разбојнички упади у богате жупе и села, као и у пограничне крајеве суседних земаља. Будване и Улцијане је пратио глас да се баве гусарењем на мору.³⁸ Предмет отимачине били су трговачка роба, новац и накит, коњи и друга стока, оружје, одећа, вино, пољопривредни производи и све друге ствари од неке вредности.

Разбојници су често нападали у већим дружинама, од којих су неке бројале по више стотина људи са стрелама, буздованима и другим оружјем. Истичу се и разбојничке дружине Арбанаса, које повремено врше упаде чак у крајеве око Таре.³⁹ Разбојници су најчешће боравили уз границу и у пустим крајевима земље, а многи су уживали гостопримство на поседима појединих феудалаца – јатака. У походе су углавном ишли ноћу, због чега је Душанов законик обавезао село да трговца мора примити на преноћиште. Било је и дневних напада, које су разбојници вршили под маскама. Поступање разбојника према нападнутима било је сурово: наносили су им телесне повреде, тукли их, држали по неколико дана везане и оковане, свлачили их до голе коже („дешавало се чешће да су се дубровачки трговци враћали кући без кошуље и гаћа”).⁴⁰ Остао је забележен и један случај праве тортуре према неком Дубровчанину, коме су људи босанског властелина Мркоја Стјепковића забибли оштре дрвене чавле под нокте да би изнудили откуп. Упркос свему томе, К. Јиричек наглашава да у XIV веку „нигде није забележено да су разбојници некога убили”.⁴¹

Ма колико били заплашени ризиком од разбојника, многи трговци из страних земаља су долазили на путеве Србије, чије је богатство у рудама и пољопривредним производима било надалеко чувено. Да би се изборили против разбојника, трговци су путовали у караванима и плаћали оружјем пратњу са вођама каравана. Све такве мере често нису биле довољна заштита од разбојника, о чему сведоче бројни захтеви за накнаду штете и жалбе владаоцу.

Увиђајући значај трговине, али и лоше стране незадовољавајућег стања безбедности, цар Душан је прегао да том злу стане на пут 1354. године. Своју основну тежњу он саопштава у члану 145, чији почетак гласи: „Повелева царство ми: По всех зѣмљах и по градовех, и по жупах, и по краиштѣх, гусара и тата да нест ни у којем пределу”. Цар је, дакле, заповедио да лопова и

³⁸ Јиричек, К., Историја Срба, III, 101-102.

³⁹ Јиричек, К., Историја Срба, IV, 46.

⁴⁰ Ибид, 48.

⁴¹ Исто.

разбојника не сме бити ни у чијем пределу – области, граду, жупи или крајишту (пограничној жупи). Сви управници подручја били су дужни да се старају о поштовању ове заповести. У истом члану се даље каже да ће село у ком се нађе тат или гусар бити расељено, гусар обешен а тат ослепљен, док ће господар села (властелин) бити везан, платити сву штету и затим бити кажњен као тат или гусар. Иста је казна чекала старешину села (члан 146), као и господара села који би пренебрегао обавештење сеоског старешине и не би ништа предузео против тата и гусара (члан 147). Властелин крајишник, кроз чију би област прошао гусар да плени, кажњаван је плаћањем седмоструког износа опљачканих ствари (члан 143). Сви су они (село, старешина и господар села и властелин крајишник) учињени одговорним за *полицијски нерад* на истребљењу професионалних лопова и разбојника.

Изложене казнене одредбе су комплементарне одредбама које прописују мере за јачање безбедности путника на путевима (чл. 157–160. ДЗ).⁴² Иначе, такве мере имају своје порекло у ранијим регионалним прописима и повељама, које су предвиђале обавезу стражарења на морској обали и сувоземним путевима. Зато је Никола Грегора могао забележити (1327) да „нарочити људи, одевени у црно одело” стражаре по друмовима и чувају путнике од разбојника.

Становништву је сада одредбама поменутих чланова био наметнут терет да поставља страже ради чувања путева и путника од разбојника и лопова. Сваки властелин, кефалија и село били су дужни да се на свом подручју старају о извршењу ове обавезе. На пустим местима изван жупа стражу су давала околна села, која су и плаћала штету коју претрпе путници. У мешовитим жупама, села су давала људство за стражу и потом предавали кефалији ту стражу да она под његовим надзором чува пут. Кефалија је тиме преузимао и одговорност за штету коју би тати и гусари причинили путницима, па пошто би платио штету, био је дужан да са стражом гони тате и гусаре (члан 157). На изложени начин било је обезбеђено да на читавој територији земље буду постављене страже на путевима.

Поред свих таквих мера, сваки путник (гост, трговац и калуђер) имао је право да иде право цару ради наплате оног што му је тат или гусар на путу отео, а цар би потом исплаћено тражио од кефалије и властелина којима су пут и стража поверени (члан 160. став 1). Царско јемство је овде, по мишљењу С. Новаковића,⁴³ пре исакнуто као једно „високо начело”, него као правило које се у пракси реално поштовало. Оно нам ипак посведочује јасну решеност цара да одржи безбедност путника на путевима. Други став истог члана законика прописује поступак ког су се имали држати путници да би уживали зајемчену безбедност. Сваки гост, трговац и *Латинин* (тј. „Дубровчанин, Млечић и уопште католик Италијанац”)⁴⁴ долазио је првој стражи са свим што има и носи, а потом га је једна стража предавала другој. За случај да путнику нешто нестане, састављана је порота поузданих људи, која би утврђивала штету. По њеном налазу, кефалија и властелин били су дужни да путнику плате штету.

⁴² Новаковић, С., Законик Стефана Душана, 240–243; Тарановски, Т., Историја српског права, II, 99, 134–135.

⁴³ Законик Стефана Душана, 243.

⁴⁴ Исто.

Одлучност законодавца да искорени професионалне тате и гусаре морала је бити праћена и једним видом генералне истраге, односно мерама прогона на широкој основи. На то посебно скреће пажњу Т. Тарановски,⁴⁵ указујући да царска заповест („гусара и тата да нест ни у чијем пределу“) не би могла бити извршена без једне истраге и да управо законик садржи налог за ту истрагу. Сличне мере су периодично предузимане тада и у другим земљама (Немачкој, Мађарској, Енглеској и Русији). Генерална истрага против лопова и разбојника (*Inquisitio terrae generalis*) извођена је тако што би владаочев изасланик, судија, господар или старешина села сазивао збор мештана и тражио да они именују познате тате и гусаре у својој средини. Потом су ови предавани властима на суђење и кажњавање. За оне који нису у таквим приликама предати, важио је члан 145. ДЗ, којим је утврђена одговорност села за лопова и разбојника пронађеног у селу.

Систем изложених мера против професионалних лопова и разбојника, како показују сачувани извори, имао је доста успеха. Међутим, после Душанове смрти долази до слабљења централне власти и до опадања личне и имовинске сигурности, тако да разбојништво и крађе опет узимају маха.⁴⁶ Разбојничка недела поново почињу да се чешће бележе у дубровачким и млетачким архивима, посебно у време Деспотовине.

SERBIAN POLICE INSTITUTIONS IN THE MIDDLE AGES (12th–15th Century)

Abstract: The essay deals with the development of police institutions in one of the most important periods of the Serbian history. It is a review of forms of institutions that preceded the emergence of specialized police bodies – that is the institutions that performed all the administrative work, including policing. The author claims that Serbia, during the rule of the Nemanjić royal family, had a developed administrative organization and legislation that paid a lot of attention to the level of security in the country.

Key words: Tzar Dušan's Code, kephalia, gentleman farmer, Krajišnik gentleman farmer, county administrative bodies, safety of travellers and roads, thieves and robbers.

⁴⁵ Историја српског права, II, 95–96.

⁴⁶ Жиречек, К., Историја Срба, IV, 45, 137.

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Професор др Tomas FELTES
из Villingena – Sveningen

КОНЦЕПТ ZERO (НУЛТЕ) ТОЛЕРАНЦИЈЕ¹

Украсни патуљци за башту из Њујорка. Или: Шта да почнемо са америчком полицијском стратегијом?

Са заседања Савезног криминалистичког института 1997. године на тему „Нове слободе, нови ризици, нове шансе“... (упореди са Криминалистика 1–1998, страна 6) комесар Хауард Сафир, описао је успехе њујоршког концепта нулте толеранције са изразито добрим резултатом, и саопштио да је Њујорк дошао на 161. место и то према подацима „Крајм индекса“ (Crime index) ФБИ-а за америчке градове од 1993. године када је био на 18 месту. Он је изразио своје уверавање да многе стратегије њујоршке полиције могу да се примене у другим градовима и државама. У овом чланку Томас Фелтес даје свој прилог оцени ове стратегије.

Полиција и публицитет.

Да ли је то супротстављено једно другом?

Већ јако дуго времена у Немачкој се почело са праксом да се погледа преко полицијске жичане оgrade. Са запрепашћењем констатују се при том две чињенице: прва – да полицијски посао деловањем јавности постаје тржишан, а друга је да полицијско деловање може да буде научно анализирано и евалуирано и да ту постоји једна етаблирана полицијска наука и полицијска теорија. На основу релевантних полицијских представа њујоршког шефа полиције Билија Бретона и Хауарда Сафира и према њиховим наводним успесима у сузбијању криминалитета у том граду, почели су да се за САД интересују људи који раније нису хтели чак ни да баце поглед на ту бару, као да је тамо преко, све сасвим другачије него код нас. Да ствари не стоје тако и да понеке ствари могу да се упореде, а понеке чак могу и да се преузму – схватило се у међувремену. Такође се схватило да би било сврсисходно и да би свима помогло да се поближе погледамо и видимо како друге полицијске власти раде. Нажалост још увек недостаје систематска и пре свега критичка обрада стране литературе, која се нарочито у Северној Америци врло интензивно и систематски бави развојем полицијских области.

¹ Наслов оригинала „Das Zero-Toleranz Konzept“ Криминалистика, фебруар 2001.

Полицијско одељење Њујорк Ситија на оптуженичкој клупи

Након што је „њујоршки модел” који је довео до смањења стопе криминалитета у Америци побудио велику пажњу у целом свету, њујоршки градоначелник Ђулијани и његов шеф полиције Сафир су већ неко време у центру критике. 41 пуцањ њујоршког полицајца, почетком фебруара 1999. на ненаоружану 22-годишњу продавачицу, од којих су је 19 погодили, изазвали су огромну критику.

После смрти Амадеа Дијала дошло је до протеста грађана након чега је ухапшен бивши градоначелник Давид Динкинс. Тадашњој њујоршкој полицији ставили су брњицу на уста и послали им истражну комисију. Ослобађање полицајца почетком 2000. године изазвало је немире, као и други смртни случајеви који су се десили 1999. и почетком 2000. и то на ненаоружана лица.

У једном другом случају полицијски службеник је ослобођен после прве инстанце – осуђен је после ревизије поступка на седам година затвора јер је убио младог црнца који је случајно бацио фудбалску лопту на патролна кола. Коначно је и председник Клинтон морао да реагује због полицијске бруталности и да у том смислу изрази своју критику. Он је најавио стварање 30 националних центара за полицијски етички тренинг.

Притом је још 1997. године 54% њујоршких грађана било мишљења да полиција крши закон и кривотвори доказе да би повећала број осуда. 1997. године исплаћена је сума од округло 27 милиона долара као надокнада за непримерене полицијске интервенције, а 1996. године број жалби на полицијске интервенције њујоршке полиције попео се са 3500 хиљада годишње у 1993. на преко 5500 хиљада. Почетком 1999. године две трећине Њујорчана веровало је да је међу њујоршком полицијом врло распрострањено насиље према мањинама и присталице полицијске стратегије Ђулијана пале су са 80 на 42%.

Три четвртине црних и још увек трећина беле популације Њујорчана дају „својој” полицији оцену „мањкава” и укупно више од половине верује да већина полицајаца на дужности употребљава силу више него што је потребно. Да би избегла небројене појединачне процесе на суду, Ђулијани и град сагласили су се на почетку 2001. године да више од 50 милиона долара исплате лицима којих је било више од 50 000, који су у 1996. и 1997. приликом хапшења били непрописно третирани. Сваки угрожени добио је између 250 и 22.500 хиљада долара као одштету – већ према интензитету и повреди закона. Да би дошли до свих оштећених дати су огласи у дневним новинама и на интернету.

Да може и другачије да се ради показао је рад у друга два њујоршка дистрикта, где број жалби у исто време није био повећан већ се смањило. Консеквентним тренингом и сталним надзором овде су направили „полицију која се поштује”. Дакле полицијски посао који има обзира према грађанима и који покушава да са њима ради комуникативно. Како показује једна недавно објављена студија, пресудну улогу у овоме одиграли су начини руковођења обеју руководилаца (precinct-commander).

*Смањење криминалитета као последица „тврде“
полицијске стратегије?*

Смањење криминалитета у САД од отприлике 1992. године односи се најчешће на велике градове. У Њујорку је број убистава смањен између 1992. и 1999. године за 66%. Овај резултат може да се нађе упоређивањем и у другим градовима, који не раде према њујоршком моделу „нулте толеранције“. У Бостону, где полиција иде наглашено другим путем него њујоршка, која интензивно сарађује са институцијама за општу корист, ово смањење криминалитета је још уочљивије. Тамо су деликти са смртним исходом смањени у истом временском периоду за 77%, мада у то време бостонска полиција није добила бројчано више кадра – као што је то био случај у Њујорку. Односи између полиције и етничких група побољшани су у Бостону видно, тако што се представници мањинских група редовно састају са полицијом да би дискутовали стратегију предохране криминалитета. Ова „коалиција десет тачака“ требало би да буде кључ успеха повезан са јасним дистанцирањем полицијског руководства од полицијског насиља и од сталног непопустљивог полицијског „захватања“. Модели из Чикага такође су показали да је одлучујући фактор – сарадња са грађанима.

Да би се разумео развој у САД мора да се зна, да се тамошња структура криминалитета битно разликује од ове у Европи. Тако у Европи има знатно више имовинских деликата него у САД, ако се то односи на деликте без примене телесног насиља. Такође су и имовински деликти почињени од стране младих у САД за последњих 20 година практично остали исти, док је број деликата уз насиље знатно порастао.

У међувремену изгледа да они верују да знају, који су разлози за повлачење криминалитета у САД демографске промене, промене на тржишту дрога, као и појачана контрола ватреног оружја. Ово последње постигнуто је или оштријим законима о оружју или интензивираном полицијском контролом. Промене на тржишту дроге састоје се пре свега у томе, да су гангови који покривају тржиште дроге и који су спремни на насиље, изгубили на значају – и то из разних разлога. Полицијска тактика и полицијска стратегија може – као у случају Њујорка – да покрене развој, али такође, као што се тамо и види, може да тај развој и преокрене; или као у Бостону може да доведе до трајних позитивних промена.

NYPD: „Њујоршки Toughest“ или : Ми против остатка света

Ели Силверман, професор на њујоршком Џон Џеј колеџу, који такође образује њујоршке полицијске службенике, описује овај „Њујоршки модел“ у својој књизи са сугестивним сазнањима. Он при том обухвата аспекте полицијске теорије, који су последњих десетина година развијани највише у Енглеској и САД. Овде се мисли пре свега на мишљење да полицијски рад представља широки спектар различитих делатности и да те делатности у вези са необичним радним временом не могу да остану без последица за оне који ту раде: као „тамо напољу свет је опасан“, став који све више личи на „ми против других“ или

„ми против остатка света”. Добро и лоше су у тој шеми све више јасно одвојени једно од другог. Између нема сивих зона. И ако неко ко стоји са стране нечег „доброг” учини нешто што је према објективним посматрањима нетачно или чак илегално онда то ништа не може да измени у раду и принципијелном поретку. А ако још уз то дођу проблеми са институцијама и хијерархијом или личним односима, може да дође до великих компликованих проблема, који у вези са неким поводима могу да експлодирају. Оваквих повода било је такође у Њујорку 70-тих и 80-тих година у вези са расним немирима, корупцијом или скандалима са дрогом у оквиру полиције. Позадину свега овога и догађаје који су иза тога стајали Силверман објашњава прегледно и прецизно да би појаснио до које је тачке њујоршка полиција дошла 1994. године, када се почело са тежњама ка реформама од стране Билуја Братона и када је уведен „Compstat”. Пре тога су већ 80-их година уведене такође у Њујорку методе полицијског рада „близак грађанима” тз. „Community Policing”, који није био успешан. Неуспешан је због тога што је „Community Policing” схваћен исто као метод а није схваћен као филозофија – аспект који је већ раније описан као значајан за стварне успехе полицијског посла који треба да буде близак грађанима. Ако се не промене основна мерила, стратегије, и структуре, полицијски рад близак грађанима неће моћи да доведе до дугорочних успеха (ако су методе само натурене одозго). У том смислу је Братон експлицитно почео нови пут, при чему тај пут није против основних размишљања Community Policing-а него само против посебног начина његове примене у Њујорку.

Controlling i Monitoring

Саопштења и рад са штампом сам по себи, то показује овај пример не могу да замене редовни Controlling и Monitoring, а оба могу да дају одговарајући успех опет само кроз комуникативно деловање полиције и добру сарадњу са грађанима. Братон је COMPSTAT Controlling и Monitoring увео, но он је пропустио да се постара за одговарајућу позитивну и продуктивну унутрашњу климу полицијске власти (мада то, сасвим је могуће и није био у стању с обзиром на посебну ситуацију њујоршке полиције). Према томе ми можемо од њујоршке полиције да учимо циљну припрему и ширење информација унутар полицијског апарата такође и заправо помоћу компјутерске технике, али исто тако, да све то треба да се уради у вези са једном конструктивном позитивном филозофијом руковођења. Ако се у међувремену приватна економија држи сигурних метода деплојмента и „Data mining”, да би добила профиле муштерија, да би добила потребне програме, да би разумела податке, да би могла да их примени и оцени, да би могла нпр. да скрати време одлуке или да је оптимализује, онда се поставља питање зашто полиција у Немачкој не би такође искористила ове методе које јој стоје на располагању.

Променити полицију – загристи у тврд орах

Променити полицију значи загристи у „гранит” (каже Силверман) и то зависи мање од теоријских размишљања него од личних мера које треба да изврше

утицај на њу. Исто је тако познато, то се догодило са помоћи споља, односно одозго (од стране градоначелника) а делимично изразитом подршком одозго. Исто тако је познато да је Братон морао да да своје место када је превише ушао у жижу догађаја јавности.

Питање, како или по чему се препознаје „добар полицијски посао“, стоји у иностранству већ одавно у средишту пажње политичко-научних дискусија, док се у Немачкој усредсређује у најбољем случају на регистарске бројеве путничких возила и добре извештаје од стране штампе (што се ставља у први план). Најмлађа издата књига Жан Пола Бродера „Како препознати доброг полицијца“ *How to Recognize Good Policing*), показује шта можемо да научимо од Северне Америке и Енглеске у вези са методиком и полицијском теоријом. Научни доприноси, научно образложени и врло захтевни, које су написали познати полицијски истраживачи из Северне Америке и Енглеске јасно нам показују шта Немачкој сада моментално недостаје: емпиријски и научно-теоретски утемељени доприноси у вези управо тог питања, по чему се „добар“ полицијски рад препознаје. Тиме се мисли да „научно-теоријски“ не значи суво и апстрактно, него написано са фундираном и изводљивом позадином. Код нас се под „добрим“ полицијским радом подразумева још увек, чињеница да имамо низак број криминалних случајева и високе степене откривања дела. При том је већ одавно утврђено, колико су ти бројеви мањкави и колико њима може скоро према нахођењу да се манипулише. Прилози Бродера пре свега јасно дају на знање да је крај са предрасудом да полицијски посао не може да се измери и зато не може да евалуира. Наравно овде се не ради о једној врсти куvara из кога човек може да извади најбоље рецепте за полицијски рад. Шта више ова књига као и свака сериозна научна књига избацује на површину више питања него што одговара на њих. Тако се издавач Жан Пол Бродер у свом уводнику (страна 7–22) и у закључку (страна 215–222) бави опширно замкама у виду мерења успеха и чињеницом, да полиција већ дуго спроводи евалуацију, не документујући је систематски.

Евалуација; Да ли треба да буде оријентисана на резултате или на процес?

Од значаја је питање, да ли човек сматра резултате као основу евалуације, или да није можда такође и сам процес важан критеријум за евалуацију. Пре свега превише често се прави грешка, како пре, тако и сада да се полицијско деловање види као једини фактор утицаја (позитиван или негативан) на развој криминалитета. Такозвани *side-effects*, дакле утицаји које човек не препознаје на први поглед, често су важнији, него полицијске мере. Овај проблем може методски само онда да се савлада, ако се већ пре увођења нових полицијских мера или пре промена полицијских стратегија изради опширан концепт евалуације и праћење тог пројекта се повери одговарајућој независној радној групи. Саопштење које се даје јавности „бројчани успеси“, је у најбољем случају „плавооко“, а у најгорем манипулативно – после завршетка мера или после враћања промена на нове полицијске стратегије или нове законе.

Анкете са грађанима као инструмент евалуације

Пре свега у Немачкој се још увек недовољно употребљава анкета са грађанима и њене могућности. Винсент Ф. Сако јасно каже да полицијске мере пре свега у области полицијских послова који су блиски грађанима – боље могу да евалуирају него са бројевима из Полицијских криминалистичких статистика. При том пада у очи у оваквим студијама, да задовољство полицијом код оних који имају чешћи контакт са њом је мање него код оних који са полицијом немају никакав контакт. При том никакву улогу не игра, да ли је тај контакт остварен са осумњиченим, са жртвом или са подносиоцем пријаве.

Четири кључна елемента полицијске реформе

Сасвим споредно у овој књизи се говори о заблуди у вези са „правом полицијском стратегијом“ или о правим полицијским структурама; поједине полицијске власти требало би да су много више спремне за експериментисање (да их политички одговорни људи ставе у такве ситуације) да би на тај начин увек могли да пронађу за себе прави пут и праве структуре. Последњих година препозната су четити елемента као помоћ за позитивне реформе у полицији:

1. Разградња хијерархије (Delayerizatio);
2. Професионализација (пребацавање одговорности надолу, повезујући децентрализацију структура и надлежности);
3. Демократизација (јачање контакта са грађанима и сарадња са другим институцијама у заједници);
4. Скупљање полицијских функција – генералиста уместо специјалиста (Servis Integration)

Полицијски посао близак грађанима – као филозофија, не као метод

Денис Розенбаум подсећа пре свега још једанпут на садашњи прелаз са (релативно неуспешног) полицијског посла на полицијски посао „Community Policing“ који је близак грађанима. Розенбаум представља при том прегледно и са доказима такође и досадашње резултате емпиријских полицијских истраживања и из њих извлачи консеквенце за полицијско свакодневно деловање. Он при том уклања такође прастари суд, да се добар полицијски посао идентификује са многим хапшењима и пресудама. И управо ту нуди нам амерички експеримент разни материјал на увид: Број ухваћених повратника тамо стално расте. Сваки 150. Американац седи у затвору и ускоро ће та цифра да достигне границу од два милиона. У 2000. години у америчким затворима седеће вероватно дупло више лица него пре 10 година, а три пута више него у 1980. години. За Американаца који је рођен ове године могућности да један део свог живота проведе иза решетака (којих тамо још има) 1 према 20. За Афро-Американаце је 1 према 4. Већ 1997. године Министарство правде у САД обрачунало је, да ће 30% мушкараца црнаца кад тад да допадне затвора, бар једном у животу (у поређењу са мање од пет процената које се односе на белце).

Америка на путу у пропаст.

Или: Да ли је хапшење решење?

Шта се догађа или шта се догодило? Број домаћинстава, који су дали изјаве за годишњу анкету, да ли су били жртве кривичног дела, били су за 25 процената нижи него при испитивању пре 25 година, када је анкета и уведена. Ипак се у САД сваке године (тако је обрачунато) отвара нови затвор са 1000 кревета, многи бивају вођени приватно, са резултатом да су акције *americse Corrections* корпорације – која гради и управља њима, од 1994. године скочиле десетоструко. Такође расте и синдикат радника који раде у извршним кривичним огранима и то брже него остали синдикати. Затвори се у Америци граде (и не само тамо) отмено у сеоским, привредно slabим срединама, где могу да буду важан послодавац – са резултатом да дође до редуковања или до избијања јавног противљења. Једино што би могло да заустави овај бум у изградњи затвора, били би економски разлози. А они се појављују све више, чак и ако је економија у САД опште узев у доброј форми. Само у држави Калифорнија затвори коштају 4 милијарде долара сваке године, што води томе, да су и конзервативни републиканци почели да размишљају да пледирају скретање са таквог пута.

Шта је позадина оваквог развоја? У САД више од 60 процената од 2 милиона затвореника су делинквенти у вези са дрогом, од тога је једна трећина само због илегалног поседовања дроге. Њихов број се за последњих 15 година утростручио, мада злоупотреба дроге укупно није повећана. Разлог за то су високе „најмање казне“ за злоупотребу дроге и трговину њом, а судови морају да се придржавају изрицања ових казни, што се односи и на законе као што су „Three Strikes“ и „You are OUT“. Према тим законима трећа пресуда води аутоматски до „доживотне“ робије. Пет пута више белих употребљава дрогу, али 13 пута више црних долази у затвор због прекршаја са дрогом.

„Was on Drugs“, који је почео Реган а преузео Клинтон, није – како је то већ доказано имао никаквог успеха. У међувремену су се сви политички фактори сложили, чак и сам Едвин Мис, који је под Реганом био генерални државни тужилац и један од главних заговорника код проглашавања „рата против дроге“. Он признаје да су превенција и третман бољи од казна затвором. У држави Вашингтон се у међувремену укидају „најмање казне“ за злоупотребу дроге. Коалиција између судија, државних тужилаца и осталих, међу њима и републиканаца који су били познати по својој „тврдој“ линији (и то не само од времена случаја „Monsagate“ хоће да то спроведу. Наравно да постоји страх од консеквенци које ће настати легализацијом меких дрога или од активних субститутивних програма. Према прорачунима Алфреда Блуменштајна, Нестору америчке емпиријске криминологије, отпашће 40 процената повећања код ухапшеника, на то да ће више лица бити послато у затвор, а 60 процената на изрицање дужих затворских казни. Бољи полицијски рад и високе квоте лишења слободе имају – према схватању Блуменштајна само мали удео у овом развоју.

Амерички рат против дроге коштао је Америку за последњих 20 година четврт милиона долара. За то време је постао број „лишених слободе“ за 10 пута,

смртних случајева од дроге за пет пута, док је цена дрога пала за четвртину, према цени од пре 20 година. О томе је говорио Томас Кемпбел, републички посланик. У САД више људи седи у затвору због деликата са дрогом него у целој Европи са свим кривичним делима укупно – Европска унија има 100 милиона становника више од САД.

Затвори као амерички интерни гулаг

Цар дроге у Америци Бери Мак Џофри назива амерички кривично-извршни систем „америчким интерним гулагом“. Мек Џофри води службу за Националну контролу дроге (ONDCP), која је директно подређена Белој кући и која има годишње на располагању скоро 18 милијарди долара. Заиста – у Америци седи иза решетака моментално више људи него у Русији у њено најгоре време – време гулага. Више од 90 процената нису осуђени доживотно и морају кад тад да буду пуштени. Већ 1995. године пуштено је пола милиона затвореника, у 2000. години биће још 660.000, године 2005. биће тачно 900.000 а 2010. биће их 1,2 милиона. То су људи који су по правилу више година држани у кавезу као животиње и који су социјално изоловани, сензорски депривирани, делимично злоупотребљавани и у сваком случају онеспособљени за живот. То може да се упореди са дивљим животињама који раде само према својим инстинктима. Затвореници више нису у стању да размишљају шта ће да се догоди касније или да се сувисло понашају. Са оваквим резултатима стотине хиљада живих временских бомби напуштају затворе, индивидуе испуњење мржњом, немајући да се за њих неко побрине да се ресоцијализују или да неко направи напор да их после затвора реинтегрише у друштво.

Вилијам Сабол, истраживач на реномираном вашингтонском Урбан институту, мишљења је да делови града у које се ови људи враћају неће бити у стању да апсорбују ову бујицу незапослених, често физички и психички болесних људи, (туберкулоза, хепатитис или сида). Ти делови града изгубиће свој цивилни карактер, староседеоци ће морати да се исељавају, а ти делови града постаће град за одбачене. Није мали број оних који виде будућност америчких градова потонулу у хаос насиља, будућност којом управља огромна армија бесних, ех-затвореника, испуњених мржњом, који немају школско нити стручно образовање, који немају стан нити породицу и живе на улици и на основу свога стажа у затвору – раздражени до крви. И као што каже цар дроге америчке владе у свом говору у јуну 1999. године:

„Тешке речи осуде за криминалитет нису мерило за успех. Мерило би требало да буде квалитет живота у нашим градовима и суседству, то би требало да буде будућност за наше генерације које расту и идеали наше нације”.

Е, па прећимо са речи на дела! (ово је реченица аутора Томаса Фелтеса).

Превела
Милица Ралић

ПРИКАЗИ

Мр Бојан Б. ДИМИТРИЈЕВИЋ

НОВЕ КЊИГЕ О БУГАРСКОЈ ПОЛИЦИЈИ И СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ

Политичке промене у Бугарској одразиле су се и на све присутнију отвореност у војној, безбедносној и полицијској проблематици. Посебно у оном делу који је намењен широј, не-стручној јавности. У овом прегледу литературе која се бави таквом проблематиком, даћемо осврт на најновије наслове који су доступни у књижарској и колпортерској мрежи у Софији. Циљ нам је да укажемо на присутност таквих књига, њихов обим и озбиљност уласка у тему и наравно да укажемо који од наслова имају значај за стручну публику у Србији.

Најмања обимом, али најзначајнија својом намером је књижица **За какво није полицијата, (За шта нам служи полиција) Софија 2001. стр. 80.** Писана од стране двоје апсолвентата правног факултета у Софији, рецензирана од стране једног предавача на Вишој школи бугарског МУП-а, и издата у организацији Фонда за отворено друштво и две невладине организације, ова књига има намену да грађанима приближи полицију и упозна их са сопственим правима, организацијом полиције, проблемима полиције, криминала, корупције, саобраћаја... Вођена идејом да сарадња између грађана и полиције буде подигнута на највиши ниво, ова књижица са много података, доста успешно упознаје просечног грађанина Бугарске али и пажљивог аналитичара са стране са проблемом полиције, данас у тој земљи. Писана лако и прегледно, препуна информација али и необичног духа прожета хумором, карикатурама, или антрфилеима са вицевима и шалама у којима бугарски полицајци имају главну улогу, она постаје незаобилазни приручник за познавање данашњег стања полиције у нама суседној Бугарској. Мада, како аутори подвлаче, књижица није поручена од прес-центра МУП-а, она и поред критике и хумора, чини много тога за нови имиџ бугарске полиције. Макар када је о теоријској поставци реч.

Књига даје опис организације и намене бугарског МУП-а (службе: полиција, безбедност, жандармерија, за борбу са организованим криминалом, против-пожарна и служба за веће незгоде, гранична полиција). Кроз илустрације дочарани су изглед полицајца, чиновни, задаци, идентификације, различити фор-

мулари за неке од најчешћих ситуација на релацији полиција–грађанин. Посебно је обрађена пажња на неке појаве карактеристичне за бугарско друштво: лажне полицајце – нарочито у саобраћају, мито, корупција, проблем разлога и дужине задржавања у притвору, позива на разговор, претрес, употреба силе, али и обавезе грађана у саобраћају или у другим ситуацијама, како би избегли неспоразуме са полицијом. Наведене су адресе и телефони свих девет локалних полицијских управа у Софији, оперативног центра Дирекције националне службе полиције (еквивалент нашем Ресору Јавне безбедности) прес-центра МУП-а, али и неких адвоката и организација за заштиту права грађана уколико полиција прекорачи своја овлашћења.

У књизи су кроз табеле дати и резултати анкете грађана, који су значајан показатељ неких трендова у друштву: 51,5% њих сматра да је корупција распрострањена „многа силно“ а још 36,4% „силно“ у бугарском друштву, затим да је најважнији разлог за опстајање корупције „слабост законодавства“; 40% анкетираних сматра да ће се она још више повећати, а даљих 44% да се може изменити садашњи ниво корупције у бугарском друштву. Највише корупције има у здравству, затим у бирократији, после чега долази ставка „да избегнете полицејска санкција“, што са 25,6% може да буде сведок о природи односа полиције и грађана. Грађани Бугарске сматрају да корупцију могу да ограниче 1) правосуђе, 2) влада, 3) народна скупштина и тек на 4. месту полиција!

Новинско-издавачка кућа Труд је у 2000. години покренула едицију књига са безбедносном темом. Први наслов из те едиције био је **Тодор Боиаджиев, Разузнаването (Обавештајна служба), Труд Софија 2000. стр. 464.** Аутори и уједно уредник ове књиге је генерал са 26 година службе у бугарској служби безбедности, обавештајац по научно-техничкој и спољно-политичкој линији, са два „мандата“ у САД. Он је напустио службу 1992. године у чину генерала, не хтевши како пише да учествује у политизовању службе и њеном неслужењу националним већ политичким интересима. Већ 1993. са још 99 водећих јавних личности бугарског политичког и јавног живота основао је „Бугарско-евроатлански обавештајни форум“ са циљем „изградње једне ефективне бугарске обавештајне службе, способне да штити националне интересе у новим условима“. Књига и носи мали знак овог форума, и чини се да има намеру да едукује читаатељство у обавештајним пословима, тако што је уз биографију и искуство самог Бојацијева понуђен низ од још осам истакнутих личности обавештајног света данашњице (Пјер Лакост, Николај Леонов, Ричард Столц, Леонид Шербашин, Ричард Кар, Бриго Аспарухов, Мирослав Туђман и Ким Филби). Предговор књиге је написао легендарни источнонемачки обавештајац Маркус Волф. Ако апстрахујемо донекле самоистичући стил генерала Бојацијева, пред нама стоји његова биографија са мноштво интересантних детаља настанка и развоја једног бугарског обавештајца који је добар део своје каријере у време хладног рата, боравио у САД покушавајући да за своју земљу обезбеди технолошку а затим и дипломатску корист. Други бугарски актер ове књиге је генерал Бриго Аспарухов који је поред дугог бављења

обавештајном службом, био и шеф нове, Националне обавештајне службе Републике Бугарске 1991–1997. Мада није много рекао у свом тексту, генерал Аспарухов даје интересантан, готово психолошки пресек времена 1991. када је у Бугарској стварана нова обавештајна служба, и његових личних и професионалних дилема око смена старих кадрова, обраћања колегама и избора нових људи.

За читаоце у Србији може посебно бити интересантан текст Ричарда Столца, обавештајца ЦИА-е који је оставио кратко сећање на свој боравак у Београду седамдесетих година. Осим што препоручује Београд као место за добар провод и уживање, Столц даје упечатљиво признање да су он и његове колеге из америчке обавештајне службе тих година више водили рачуна о Титовом здрављу и ефекту његовог одласка на покрет Несврстаних него на појаву сигнала о размимоилажењу на линији југословенских република као и да је његова држава због тога платила „високу цену“ са ратом који је касније букнуто у Југославији. Следећи текст који свакако заслужује овдашњу пажњу је текст генерала Мирослава Туђмана, који је руководио хрватском обавештајном службом од 1993. до 1998., а затим кратко 1999. био заменик у истој служби. Аутор књиге је упознао Туђмана у Дубровнику 1999, и према свему судећи остао је импресиониран његовом личношћу, називајући га својим „најновијим али особито драгим пријатељем“. Ипак, генерал Бојашијевић није успео да га наговори да за ову књигу напише некакво своје аутобиографско виђење рада Хрватске обавештајне службе (*„Очевидно за то ва е тв, рде рано“*) али је Мирослав Туђман за ово издање приредио текст Хрватска обавештајна служба 1993–1998. У овом тексту даје се једна идеологизована и у многоме политичка прича о раду Националне службе за сигурност од њеног оснивања 21. марта 1993. године, али привлаче пажњу Туђманови осврти на разговоре са директорима ЦИА Џемсом Волсијем јесени 1993. и нека закључна разматрања о учинку хрватске обавештајне службе у току рата 1991–1995. године.

Следећа књига у овој едицији Труда, **Бончо Асенов, Петко Кипров, Контраразузнаването (Контраобавештајна служба), Софија 2000, стр. 344.** Књига има поднаслов Против кога, како и када се примењују тајна средства и методи. Оба аутора су виши официри бугарске службе безбедности са вишедеценијским оперативним радом и статусом предавача на различитим високим школама. Ова књига, уствари уџбеник за контраобавештајне послове, настала је из великог интереса повезаног за националну безбедност. Како пишу аутори, „обављање овог рада одговара жељи да јавност упражњава грађанску контролу рада специјалних служби и најконкретније контраобавештајне службе. Једна од форми те контроле је да се јавност упознаје са специфичностима њихових делатности, а такође, с друге стране, и са његовим правима и дужностима“. У стварање ове књиге аутори су уврстили своје белешке из контраобавештајне проблематике са Вишег института бугарског МУП-а, Високе Школе КГБ у Москви, законске акте Бугарске, али и других држава, неке публикације и друга литература страних контраобавештајних служби, и коначно, знање и искуство из праксе бугарске службе безбедности. Књига је подељена на два

дела. Први Основи контраобавештајне службе разрађује опште карактеристике, видове делатности, методе, форме оперативног рада у контраобавештајне делатности. Други део чини област основних средстава контраобавештајне службе: сарадници, обавештајна средства, технике и средства. На крају се налази термилошки речник појмова и речи контраобавештајне службе. Како се књига налази у најширој продаји то је страном читаоцу, који зна бугарски језик, кроз њу омогућено да брже упозна поставке модерне бугарске контраобавештајне службе, нека проблемска промишљања и да упозна терминологију. Треба додати и библиографију од око 100 бугарских наслова са сличном проблематиком, преко које заинтересовани читалац може даље да продуби слику о бугарској контраобавештајној служби и делима која су преводом на њихов језик утицала на развој мишљења и предавања ове проблематике као високостручног предмета.

Следећа и најновија књига у овој библиотеци је наслов **Бончо Асенов, Бугарски ловци на шпиони, Софија 2000. стр. 312.** Ова књига природан је наставак претходних наслова, јер, уводи читаоца у историјат бугарске контраобавештајне службе. Аутор се потрудио да комбинацијом општих места и до сада непознатих података уз 20 прилога, читаоца упутује у тајне функционисања бугарске службе безбедности у протеклим епохама. Прва глава ове књиге је општи увод о контраобавештајним службама данашњице и најновије историје и даје углавном мање упућеним читаоцима већ познате илустрације из ове проблематике. Следи део који представља литерарни историјат бугарске службе безбедности од краја 19. века до најновијих дана. Интересантан је опис формације бугарске службе, кратки описи намене појединих њених органских целина. Наша земља се помиње као противник у периоду 1948–1953. (само у једној реченици, са доста олако изреченом оценом да је тада у Југославији владао „ревизионизам“). Интересантно је да је б. одељење 2. главне управе које се бавило Југославијом у међувремену добило као тематски оквир и Албанију и Кину, како објашњава аутор, земље које су се одвојиле од социјалистичке заједнице. Иако је указано да је почетак педесетих година био захваћен „шпијунотеријом“, објављени подаци указују да је највећи број ухваћених шпијуна радио за Југославију (422 од 1019). У каснијим годинама, највише проблема Бугари имају са западним службама, и са традиционалним непријатељем Турском и њеним агентима. Ипак, како наводи аутор „независно од сразмерно добрих узајамних односа са суседном Југославијом откривени су и њени агенти“. Интересантна је ауторова оцена за службу којој је и сам припадао и њено стање у осамдесетим годинама. Према њему, професионализам је био веома висок, постојало је богато искуство у разоткривању страних шпијуна, радници ове службе били су убеђени у то да штите националну безбедност своје земље. Бугарска државна безбедност развила је своју мрежу сарадника у страним посланствима, различитим страним и међународним организацијама, помно су надгледани страни дипломати и разни представници у Бугарској. Ова служба је могла да проводи технички најсложеније задатке прислушкивања и праћења, служба за проверу кореспонденције путем

писама имала је врло добра искуства у откривању сумњивих писама, радио-контраобавештајна служба такође. Према ауторовим наводима, не само савезници из социјалистичког тора, већ и противници специјалисти признавали су да Бугарска има „добру и професионалну контраобавештајну машину”. Аутор је у даљих пет поглавља описао најинтересантније случајеве из контраобавештајне праксе 1960-тих и 1970-тих година у којима је бугарска служба откривала стране агенте, неке од њих чак позициониране у вишим партијским или интелектуалним круговима. У детаљно и литерарно исцрпним случајевима сазнајемо начине функционисања бугарске службе безбедности при тајној контроли писама и других пошиљки, прислушкивању, снимању и праћењу објеката. У 20 прилога дата је шематизована структура бугарских служби безбедности до данас, имена свих важнијих руководилаца службе, посебно исцрпан је развој после 1945. године, формација и намена појединих управа и њихових потчињених целина. Дата је и структура и имена руководилаца данашњег обавештајно-безбедносног апарата Бугарске (директно под председником су Национална обавештајна служба и служба за заштиту, а МУП и Министарство одбране имају своје службе безбедности) затим министра унутрашњих послова и руководилаца полиције кроз историју до данас.

Истог формата, мад не из исте едиције је књига **Веселина Божкова Заплахната остава, записи на контраразузнавач по турска линија, Софија 2001. стр. 406.** Иако са бомбастичним насловом, и прилично снажном биографијом аутора (пуковник, 27 година у служби безбедности заменик начелника 2. главне управе, начелник турског одељења 6. управе, итд...) у овој књизи не налазимо његово лично сведочење нити било какве мемоарске опаске о свом раду на овој за Бугарску изузетно осетљивој проблематици. Оно што се очекује од ове књиге, макар када је реч по њеној спољашњости, је опис искуства бугарске службе у борби са турском обавештајном службом, са проблемима са турском мањином, њеним политичким вођством и искушења са проблемом вишенационалних односа, аутономије, и свега онога што чини овај проблем. Напротив, аутор је дао публицистички преглед догађаја у зонама Бугарске са турском мањином од средине осамдесетих година и то на бази друге литературе и штампе. За српског читаоца ова књига може да има значај у сажетку свих информација „турског” проблема у Бугарској и да буде добра паралела са неким догађајима на овом простору – највише аналогијама са догађајима на Космету у исто време. Интересантан је податак на 89. страни где се данашњи амерички амбасадор у СРЈ Вилијам Монтогмери, помиње као обавештајца ЦИА, крајем 80-тих на служби као амерички дипломата у Софији.

Међу љубитељима војно-полицијске проблематике у Бугарској посебну пажњу је изазвала едиција Библиотека Командос. Невелика форматом и обимом, на јефтином папиру и са доста приступачном ценом ова едиција упознала је бугарско читалаштво са различитим светским специјалним снагама. Међу насловима примећујемо књиге о руским, америчким, британским или француским специјалним снагама. Оне су углавном компилације стране литературе допад-

љиве за бугарску публику. За иностраног читаоца, посебну пажњу привлачи књига која говори о специјалној јединици бугарског МУП-а: **Пламен Григоров-Красен Костов, Червените барети, Тајните на Вранја, Библиотека Командос, Софија 1998, стр. 88.** Писама публицистичким стилем, књига нам даје преглед историјата специјалне јединице бугарске полиције, формиране 1979. у месту Вранја, на изласку из Софије ка Пловдиву. Ова јединица била је по формирању у саставу Софијске градске управе МУП-а као *Специјално оперативно милиционерско поделение* (јединица). Године 1986. она прелази у 6. управу Т (за борбу против тероризма) бугарске државне безбедности, тада и мења назив и постаје *Специјално поделение за борба с тероризма*. У каснијим реорганизацијама назив *поделение* (јединица) измењен је у *отрјад* (одред), па је данас овај елитни састав познат по скраћеници СОБТ, или по популарном називу *Червените барети* (Црвене беретке). Књига нам даје литерарне прегледе неколико акција ове јединице из времена осамдесетих година: обрачуни са турским и другим терористима и киднаперима авиона, спашавање из снежних лавина, и још неке епизоде. Аутори су дали и детаљан састав и типове опреме у јединици каква је она била 1984. Такође не дедостају фотографије из историје јединице, које су вероватно до издавања књиге биле мало познате у јавности. После слома комунистичког режима Тодора Живкова и распада Варшавског пакта почетком деведесетих година, ова јединица је имала значајан одлив кадра. Међутим, данашња јединица има сасвим другачији проблем, како тврде аутори. Како да одбију све који се јављају да служе у њој. Истиче се да се обука у СОБТ не разликује од сличних у руској Алфи, америчкој Делти, аустријској Кобри и другим сличним саставима. Истакнути су и данашња улога ове јединице, веза са европским формацијама сличног типа (дугогодишња сарадња са аустријским специјалним снагама, затим француским, баварским, руским) и наравно не недостају поређења са свим тим снагама, у којима према суторима бугарски СОБТ не заостаје ни мало. На крају књиге је опис ветеранске организације, песме ове јединице, списак свих њених команданата (па и актуелног у време издавања књиге) и списак 10 погинулих припадника. У кратком прегледу акција СОБТ у деведесетим годинама (*Заложници на демократијата*), наведен је и један случај везан са нашом земљом (стр. 74–75). Према овој публикацији „21. децембра 1993. око 21,30 часова на граничном прелазу Калотина, један командос СОБТ је одвучен од гомиле српских грађана на територију СР Југославије. Претпоставка је била да је отет. Срби су категорично одрицали да је код њих бугарски антитерориста. Дана 23. децембра на Калотину је стигао командант СОБТ, потпуковник Красимир Петров. Дана 24. децембра у 13,30 часова командос је враћен на бугарску територију. Није јасно шта је радио и где је био за све то време...”

Најновија књига у овој едицији је **Балканските спецчасти (Балканске специјалне јединице), Командос, Софија 2001. стр. 44.** Криза у Македонији је изгледа највише утицала на уредништво ове едиције да се позабави кратким описом специјалних снага балканских земаља. Књижица је намењена бугар-

ском читаоцу који на основу ње може да стекне увид у специјалне снаге Грчке, Турске, Југославије, Македоније, Хрватске, Румуније и Албаније. (специјалне снаге Бугарске нису описане). Свака од наведених држава добила је сразмерни простор у коме се у наведене њене војне и полицијске специјалне снаге: имена, ознаке – ако су их приређивачи имали, кратки историјат и други подаци о организацији и структури. Поред кратког историјата и прегледа војних специјалних снага Југославије, на странама 23–26 налазимо текстове о специјалним снагама МУП-а Србије: Специјалним антитерористичким јединицама, Посебним јединицама полиције, Јединици за специјалне операције. Текст се завршава прилично тачном најавом реорганизације специјалних снага српског МУП-а. Подаци су углавном коректни, са неколико непрецизности када је реч о организацији, наоружању или настанку појединих јединица, и бугарски читалац може да на бази ових података стекне респект о српским специјалцима Министарства унутрашњих послова.

Истог типа и формата као и претходни наслови је књига: **Димитър Мурџев, УБО, Така беше... Атлас прес 2000, стр. 176.** Иза скраћенице УБО крије се Управление за безбедност и охрана (Управа за обезбеђење и заштиту) која је била формација бугарске државне безбедности задужена за обезбеђење највишег партијског врха и њихових породица. Аутор је био припадник ове јединице од 1971. године, од када је био у обезбеђењу самог првог човека Бугарске Тодора Живкова. Од 1975 до 1981. био је у обезбеђењу његове ћерке Људмиле, затим поново две године уз Живкова, да би до краја службе, коју је напустио на свој захтев 1990. године, обезбеђивао друге високе партијске личности Бугарске. Књига представља збир кратких анегдота или карактеристичних сличица из живота највишег партијског руководства Бугарске и њихових породица, као и перипетије њиховог обезбеђења у различитим ситуацијама. Иоле упорнији читалац са slabим искуством у бугарском језику успеће себи да дочара део те атмосфере. Стручно читање открива тек мало од података везаних за рад саме управе УБО. Пажњу привлаче напрасна смрт њеног начелника генерала Илије Кашева 1986. који је био сенка Живкова дуги низ година и према аутору неодговарајуће кадровске измене у њеном раду иза те године, затим ауторова критика непотизма у бугарској дипломатији, и наравно пикантни детаљи бугарског врха државе. Крај књиге открива ауторов жал за временима у којима је Тодор Живков владао и доста критичких и јетких опаски на време после слома комунизма у Бугарској.

Коначно ту је и једна историјска књига о бугарској полицији: **Арон Казазјан, Орџието на българија полицај 1878–1945. (Оружје бугарског полицајца 1878–1945), ИК Свјат-Наука, Софија 1998. стр. 180.** Како закључујемо из кратке биографије, предавач на једној од бугарских полицијских школа, потпуковник Казазјан дугогодишњи је експерт за лично наоружање. Из његовог хобија везаног за посао израсла је ова једноставна, мада одлична књига. На бази разновсне архивске грађе, аутор је дао преглед свог личног наоружања које је имала бугарска полиција од формирања бугарске модерне државе 1878. па до 1944. године. Аутор је у кратким цртама дао и пресек личног

наоружања бугарске милиције после 1944. године. Књига детаљно описује начине набавки, употребу техничке карактеристике сваког описаног оружја. У другом делу су и факсимили документације, упоредне карактеристике изражене кроз табеле, као и речник стручних термина. Оно што је за страног читаоца битно, то је, да аутор даје уз историју наоружања бугарске полиције и пресек историје те институције. Много различитог оружја, од којих су многа била и у употреби на територији наше земље, свакако су од занимљивости за овдашњег стручног или обичног читаоца. Рецимо, да је за српског читаоца и љубитеља оружја, посебно интересантан податак да је бугарска полиција користила карабин „српски маузер М-1924“. Наиме, после рата 1941, године. Немци су делове плена препустили Бугарима, из којег су Бугари поменутиим оружјем наоружали своју полицију у својим „западним покрајинама“, то јест окупираном Пироту, Бабушници, Босилеграду и њима гравитирајућим местима источно и југо-источно од Софије. Наравно, не служи ова публикација само за љубитеље наоружања. Како Србија и Бугарска имају доста историјских преплитања и сличности, то ова књига може да послужи као пример, и као поређење али и за упознавање историје (наоружања) полиције суседне државе. Закључујемо: у чему постоји доста сличности.

Др Љиљана МОРИЋ,
Мр Милица ТОШИЋ

Сајмон Џонсон, Даниел Кауфман,
Џон Мекмилан, Кристофер Вудраф

„ЗАШТО СЕ ФИРМЕ КРИЈУ? МИТО И НЕЛЕГАЛНА АКТИВНОСТ НАКОН КОМУНИЗМА”

Чланак групе аутора „Зашто се фирме крију? Мито и нелегална активност након комунизма”, објављен у часопису *Journal of Public Economics* 76 (495–520) прошле године, самим насловом је привукао пажњу оних који се баве економијом источно-европских земаља или проучавају различите аспекте сиве економије.

Сматрамо да још више пажње заслужује чињеница да су аутори Сајмон Џонсон, Даниел Кауфман, Џон Мекмилан и Кристофер Вудраф (Johnson S., Kaufmann D., Mcmillan J., Woodruff C.) у овом чланку представили резултате истраживања које је организовала Европска банка за обнову и развој у Русији, Украјини, Пољској, Словачкој и Румунији, 1997. и 1998. године, у коме су и сами учествовали.

Познато је, према макро подацима, да се обим сиве економије (неофицијелне, нелегалне, нерегуларне, неопорезоване, односно нерегистроване од стране пореских и других органа државе, како се такође може чути) веома разликује између поједних источноевропских земаља и чланица бившег Совјетског Савеза, а процењено је да је 1995. године она у Пољској била мања од 15% бруто друштвеног производа (БДП), док је у Русији и Украјини износила око 50% укупног БДП.

Такође је познато да у многим земљама у развоју, посебно у пост-комунистичким економијама у земљама у транзицији, значајан део производње пролази без званичног регистравања. У трагању за одговором на питање зашто фирме у свом пословању одлазе у сферу нелегалне економије, конципирано је и спроведено истраживање у Русији, Украјини, Пољској, Словачкој и Румунији, тако да се обухваћене фирме у сличним градовима у поменутих пет земаља. Потпуни узорак обухватио је приближно 300 производних фирми са

бројем запослених између седам и 370 у свих пет земаља (тако да је истраживање обављено на узорку регистрованих фирми, а не оних које не-легално послују у целини, тј. у целини скривају своју производњу).

Литература нам пружа четири основна разлога, односно објашњења због којих се фирме крију. Прво, предузетници могу прећи у илегалу када су законом прописане пореске стопе високе, а други службени прописи строги (*de Soto*, 1989; *Schneider and Enste*, 1998). Смањивање пореза и ублажавање ригидних законских процедура, према овом виђењу, јесу главни начин да се фирме врате у окриље официјелне економије. Друго, неофицијелна економија могла би бити узрокована првенствено предаторским понашањем владиних чиновника, који траже мито од сваког ко се бави неком регистрованом економском активношћу (*Schleifer and Vishny*, 1993; *Kaufmann*, 1994, итд.). Према овом становишту, потребно је позабавити се корумпираношћу бирократије. Треће, фирме могу скривати део свог обрта да би избегле изнуђивање од стране криминалних група (*Zhuravskaya and Frye*, 1998). Према овом виђењу, лек би представљао боље обављање полицијских послова удружено са бољим спровођењем кривичних закона. Четврто, неофицијелна економија може бити последица неадекватности институционалног окружења. Ако је тешко спровести у дело уговоре зато што судови не раде, фирма мало шта добија регистровањем своје делатности (*Marcouiller and Young*, 1995; *S. Johnson et al.*, 1997). Према овом становишту, држава треба да инвестира у оснивање и функционисање система привредних судова да би одвратила фирме од неофицијелног пословања.

Овај рад истражује разлоге због којих се фирме крију на основу података на нивоу фирми добијених из листе сличних приватних производних предузећа. Подаци показују да се ових пет земаља дели у две групе, са једне стране Русију и Украјину, а са друге Пољску, Румунију и Словачку. Бивше чланице Совјетског Савеза представљају неповољније окружење за пословање до источноевропских земаља по свим истраживаним параметрима.

Невероватних 90% руских и украјинских директора каже да је нормално да се владиним чиновницима плаћа мито. Корупција је мање доминантна, иако не ретка у источноевропским земљама: у Словачкој 40% директора каже да дају мито, а у Пољској и Румунији 20%. Фирме трпе изнуђивање не само од бирократа, него и од криминалних удружења. Приближно 90% директора у Русији и Украјини рекло је да фирме у њиховој индустрији плаћају „заштиту“ своје делатности. У Источној Европи мафија представља мањи проблем: 15% словачких директора, а још мање пољских (8%) и румунских (1%) рекло је да је плаћање заштите уобичајено.

Пореске стопе за фирме веће су у Русији и Украјини него у три преостале земље. Трошак за фирму која ради изван званичне економије може бити и то што се мање може ослонити на заштиту од стране суда, што може отежати поштовање уговора од стране њених пословних партнера. Упитани да ли могу да користе судове да би реализовали уговоре са својим трговинским

партнерима, само нешто више од половине испитаника у Русији и Украјини рекло је да може, док је у Словачкој, Пољској и Румунији то рекло две трећине или више фирми.

Све фирме обухваћене овим истраживањем регистроване су, тако да су све у границама легалне економије, али многе од њих скривају сразмерни део производње и то: умањени извештаји о продаји највећи су у Украјини (у просеку се крећу око 41% од укупне продаје) и Русији (29%), а много су мањи у Словачкој, Румунији и Пољској (између 5 и 7%).

Менаџери у Русији и Украјини, затим, суочавају се са гором бирократском корупцијом, већим изношвањем од стране мафије, вишим порезима и мање ефикасним судским системима. Они такође скривају већи део производње. Тако нам поређење просечних вредности по земљама даје потпору за сва четири објашњења о скривању.

РЕЗУЛТАТИ РЕГРЕСИОНЕ АНАЛИЗЕ

У регресијама на нивоу фирми у којима је проценат непријављене продаје зависна варијабла, нађена је значајна повезаност између умањивања пријављене продаје и подмићивања корумпираних функционера. Таква веза не јавља се у регресијама између умањивања пријављене продаје и плаћања заштите мафији, нити плаћања пореза или процењене делотворности судова. Ови резултати сугеришу или да је избегавање бирократске корупције подстицај за неофицијелне активности или да фирме које крију своју производњу морају да плаћају мито.

Ниво непријављене продаје (изражен као проценат укупне продаје) највиши је у Украјини (41%), затим у Русији (29%), затим у Словачкој (7%), Румунији (6%) и најзад у Пољској (5%). Процент фирми које кажу да немају скривену продају износи 74,1% у Пољској, 53% у Словачкој, 60,3% у Румунији, 32% у Русији и само 1% у Украјини. Ниво умањеног пријављивања сличан је и за плате. У просеку, он је мало нижи у Русији и Украјини, а мало виши у три источноевропске земље.

Литература предвиђа позитивну везу између прикривања и пореских стопа (иако се ово може обрнути ако казне за избегавање плаћања пореза расту са износом неплаћених пореза); позитивну везу између прикривања и корумпираних бирократије и изношвања од стране мафије (иако узрочно-последична веза може ићи у оба смера); негативан однос између прикривања и користи од припадања формалном сектору.

У свих пет земаља налазимо доказе који поткрепљују сва четири могућа узрока прикривених активности. Тајна продаја највећа је у Украјини и Русији, а највеће су и пореске стопе, корупција и „друга заштитна плаћања”. Користи од званичних активности – доступност зајмова и могућност да се користи правосудни систем – највеће су у три источноевропске земље.

Званично, пореске стопе у свих пет земаља су сличне. У смислу укупног опорезивања и социјалног осигурања, Русија и Украјина имају чак нешто мање стопе од три источноевропске земље. Према испитаницима, међутим, порези као проценат продаје знатно су већи у Русији и Украјини него у три друге земље; најнижи су у Пољској.

Менаџери су упитани да ли фирме типично „директно или индиректно плаћају владине функционере да би добиле дозволе и лиценце” и да ли фирме морају вршити „незваничне или ванправне исплате” за услуге владе, а подаци јасно показују да је подмићивање далеко екстензивније у Русији и Украјини него у Источној Европи. Око 90% фирми испитаних у Русији и Украјини рекло је да фирме врше ванправне исплате за лиценце и услуге. Међу три преостале земље, проценат код кога се јављају овакве исплате већи је у Словачкој (40%) него у Пољској (20%) и Румунији (20%), али се не може са сигурношћу одредити да ли фирме прикривају обрт зато да би плаћале мањи мито или да ли фирме које прикривају већи део обрта морају да плаћају већи мито.

Скоро сви (90%) менаџери у Русији и Украјини указали су да фирме у њиховој индустрији „плаћају за заштиту своје делатности”. Супротно од тога, само 15% словачких менаџера, и још мање пољских (8%) и румунских (1%), рекло је да су оваква плаћања уобичајена.

Три су показатеља користи од припадања формалном сектору: могу да се ослању на судове ради извршавања уговорних обавеза са својим пословним партнерима (најнижи проценат позитивних одговора дошао је од менаџера у Русији и Украјини). Две трећине менаџера у Словачкој рекло је да су судови ефикасни, што је најмањи ниво од три источноевропске земље. Одсуство поверења у судове може деловати као подстицај за неофицијелну активност.

Припадање званичном сектору може олакшати добијање кредита. Скоро половина фирми у Пољској (49%) рекла је да су добиле зајам, у поређењу са четвртином фирми у Словачкој и Румунији и око 15% фирми у Русији и Украјини. Међутим, руске и украјинске фирме, како новоосноване тако и изданци старих фирми, имале су већу вероватноћу да добију кредит када су осниване. Изгледа да доступност кредита није важан чинилац при одлучивању да се делатност прикрије.

Корелације између прикривене активности и показатеља њених узрока јасно се разликује. Постоји негативна корелација између прикривене делатности и ванправних и посредних плаћања услуга и лиценци, као и позитивна корелација између прикривене делатности и профитабилности фирме, као и поверења које менаџер те фирме има у правосудни систем. За разлику од Источне Европе, порези и „друге дажбине” влади у позитивној су корелацији у Русији и Украјини. Оне су такође у негативној корелацији са обимом прикривене делатности.

И у земљама Источне Европе и у земљама некадашњег Совјетског Савеза, корелације поткрепљују сва четири потенцијална узрока прикривене делатности. У групи од три источноевропске земље, где су варијације у подацима веће него у земљама некадашњег Совјетског Савеза, може се видети да је корупција у најтешњој корелацији са степеном прикривених активности.

Укратко, регресије на нивоу фирми не указују на то да су порези, плаћање мафије или користи од припадања формалном сектору значајно повезани са обимом који фирма таји. Међутим, на нивоу фирме, плаћање мита позитивно је повезано са прикривањем економске активности. Фирме или скривају своју делатност да би смањиле мито које морају да дају или дају мито да би могле да прикрију своју делатност.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Истраживањем је установљено да многе регистроване фирме продају много од своје производње и запошљавају доста радне снаге кроз неофицијелне канале. Ово сакривање активности јесте спорна препрека развоја приватног сектора у пост-комунистичким економијама. Резултати овог истраживања потврђују образац који је сугерисан у претходним проценама обима сиве економије. Сива економија је значајно присутна у Источној Европи, али је много већа у Русији и Украјини.

Прикривена активност је већа у земљама где су порези виши, где су директори више склони подмићивању, где директори плаћају за заштиту мафији и где директори имају мање поверења у правни систем.

Регресије које користе податке на нивоу фирми у Пољској, Словачкој и Румунији не констатују значајну везу између пореских стопа и обима неофицијелне активности у Источној Европи. Ако постоји ефекат пореске стопе, он можда лежи више у начину на који порески систем функционише.

Налазимо само слаби доказ да је способност правног система да оснажи уговоре од значаја за одлуке предузетника да ли да сакрију или да не сакрију своју делатност. Могућност приступа банкарским кредитима, такође не изгледа значајно. Ово је можда зато што фирме у нашем узорку обављају бар мало званичних делатности, и одлука коју оне доносе је, на маргини, колико да прикажу званично, па већина фирми у нашем узорку може имати приступ општим услугама које пружа влада ако то жели.

Не налазимо доказ да плаћања приватним криминалним групама утиче на одлуку о сакривању делатности. Ово може бити зато што смо истраживали производне фирме које су релативно имуне на рекете типа мафија заштите. Највероватније, међутим, то показује да организовани криминал није тако велики проблем у Источној Европи као у Русији и Украјини.

Може се констатовати значајна веза између корупције, у облику мита које се плаћа владиним званичницима и сакривања докотка. Ово је далеко горе у Русији и Украјини него у Источној Европи. Чак и унутар Источне Европе, фирме које кажу да су бирократе корумпиране имају већу склоност да сакрију делатност. Међутим, не можемо установити да ли фирме крију више да избегну корупцију или фирме које више крију морају да врше илегална плаћања, што остаје као питање за даља истраживања.

